

Solank Ek Hier Is

Oor die Soeke na Sin



JOHAN CILLIERS

Solank Ek Hier is

Oor die Soeke na Sin

JOHAN CILLIERS

NS  DIA

Solank Ek Hier Is: Oor die Soeke na Sin

Uitgegee deur African Sun Media onder die SUN MeDIA druknaam

Alle regte voorbehou

Kopiereg © 2020 African Sun Media en Johan Cilliers

Die outeur en die uitgewer het alles moontlik gedoen om kopieregtoestemming te verkry vir die gebruik van derdepartyinhoud en om sodanige gebruik te erken. Rig alle navrae aan die uitgewer.

Geen gedeelte van hierdie boek mag sonder die skriftelike verlof van die uitgewer gereproduseer of in enige vorm deur enige elektroniese, fotografiese of meganiese middel weergegee word nie, hetsy deur fotokopiëring, plaat-, band- of laserskyfopname, mikroverfilming, via die Internet of e-pos of enige ander stelsel van inligtingsbewaring of -ontsluiting.

Menings in hierdie publikasie weerspieël nie noodwendig dié van die uitgewer nie.

Oorspronklik in 2020 deur African Sun Media gepubliseer as
Grace upon Grace: Reflections on the Meaning of Life

Eerste uitgawe 2020

ISBN 978-1-928314-80-6

ISBN 978-1-928314-81-3 (e-book)

<https://doi.org/10.18820/9781928314813>

Geset in Warnock Pro 10/12 pt

Bandontwerp, bladuitleg en produksie deur African Sun Media

Omslagkunswerk: *Die skone orde van kosmiese chaos* (1995) deur Johan Cilliers

SUN MeDIA is 'n druknaam van African Sun Media. Akademiese en algemene werke word onder hierdie druknaam in druk en elektroniese formaat uitgegee.

Hierdie publikasie kan bestel word by:

orders@africansunmedia.co.za

Takealot: bit.ly/2monsfl

Google Books: bit.ly/2k1Uilm

africansunmedia.store.it.si (e-boeke)

Amazon Kindle: amzn.to/2ktL.pKl

Besoek africansunmedia.co.za vir nadere inligting.

“...ek wil die lof van my God besing
solank ek hier is.”
Psalm 104:33

*Hierdie boek word opgedra aan
Elna, Karen en Jacques –
skeppers van sin,
elkeen in hul eie reg.*

Ons gee graag erkenning aan

Prof. Eugene Cloete
Viserektor Navorsing, Innovasie
en Nagraadse Studies
Universiteit Stellenbosch

en

Prof. Nico Koopman
Viserektor Sosiale Impak,
Transformasie en Personeel
Universiteit Stellenbosch

vir hul finansiële ondersteuning
van hierdie publikasie.

RESENSIES

Johan Cilliers bied hier 'n teologiese boek aan wat tegelykertyd ook 'n kunswerk is – en wys daarmee dat teologiese diskoerse 'n opwindende kombinasie van skilderye, gedigte, refleksies, verhale, baie humor, Bybelse woorde, preke en meditasies kan wees. Hierdie boek is 'n *'bricolage'* – 'n skepping uit 'n verskeidenheid van dinge – en demonstreer dat ons lewens ook 'n skone *bricolage* in God se oë is.

In sy estetiese vorm, maar ook inhoud, is hierdie boek geheel en al anders as baie ander wat al oor 'die sin van die lewe' geskryf is. Johan Cilliers onderbreek elke self-gefabriseerde produksie van betekenis en stuur sy lesers in die rigting van die gawe van genade. Hy open die horison na God en die genade van die betekenis wat God aan ons as klein, maar kosbare fragmente skenk. Hierdie is 'n boek oor ons 'eskatologiese eksistensie' – maar dit klink veels te abstrak Ek het baie ontdek en geleer deur hierdie boek te lees, het in kontak met die skrywer en sy familie gekom, het bestudeer wat hom fassineer, en baie beter gevoel nadat ek dit klaar gelees het. Dit is waarskynlik die beste wat mens oor 'n teologiese boek kán sê.

Alexander Deeg

Professor in Praktiese Teologie, Leipzig, Duitsland

In hierdie diep persoonlike boek maak bekende Cilliers temas – insluitend die skep van sin, prediking, moderne kuns, kleur, Stellenbosse wyne, en die Karoo – op 'n verrassend nuwe wyse hulle verskyning. Hulle word verbind met intens gelukkige en uiters hartseer outobiografiese momente, en word as niks meer as fragmente aangebied nie. Terwyl mens egter die boek lees, begin die fragmente as 'n geheel met mekaar kommunikeer, en skep só al spelende 'n verrassende, eksistensiële teologie. 'n Teologie wat aanhak by jou eie eksistensie as leser. Neem, lees, en geniet hierdie smaakvolle boek.

Marcel Barnard

*Professor in Praktiese Teologie aan die Protestantse Teologiese Universiteit, Amsterdam
en Buitengewone Professor aan die Universiteit Stellenbosch*

Genade is soos 'n stortvloed. Dit is oorvloedig, onbeperk, en transformeer tyd en ruimte in verwondering. Dit is nie net duur (Dietrich Bonhoeffer) nie, maar ook mooi, lewe-gewend en 'n bron van betekenisvolle bestaan. Johan Cilliers beeld hier die estetika van genade uit in terme van 'n spirituele spel, vol vreugde en viering. Die boek is soos 'n *'bricolage'*, en skets die verwondering van 'n mens wat blinkoog voor die kosmos staans, in afwagting van nimmer-eindigende ontdekkings. Ons word voorgestel as "meer-as-ape", as kwesbare en gefragmenteerde wesens wat die vreugde mag smaak om die genade ná te stamel. Johan benader die pyn van ontydige dood

en die beproewing van lyding vanuit die perspektief van 'n “wonderlike uitruiling” (Martin Luther) – die bevrydende menslike ervaring van plaasvervanging, van God wat in my plek ly, maar steeds die spelende God is (*Deus ludens*). Die Karoo is vir hom 'n uitdrukking van die skone orde van kosmiese chaos – nie net 'n metafoor vir teologie nie, maar vir die lewe. Wanneer jy met hierdie chaos “speel”, gee jy sin daaraan, en ervaar jy: ek is by die huis...

Daniël Louw

Emeritus Professor in Praktiese Teologie, Universiteit Stellenbosch

In hierdie boek spreek Johan Cilliers die groot vrae van die lewe aan: Waarvandaan kom ons? Wie is ons? Waarheen is ons op pad? Hierdie boek is beslis nie 'n “selfhelp-skema” of “goedvoel-truuk” nie. Die leser word eerder bekendgestel aan “die kuns van sin-skepping”, met fragmente, verskillende stemme – Bybels, sy eie, en andere – en met estetiese uitdrukkings. Die fragmente voer die leser onder andere weg na die Karoo, wat 'n metafoor vir Cilliers se teologiese denke vorm – 'n droë en woestynagtige landskap met asemrowende sterrehemels, en waar mens ook die kruis van Christus kan vind. As jy al ooit oor die sin van die lewe nagedink het, lees hierdie boek. Dit is vol van betekenis en 'n uitstekende bydrae tot die kuns van teologie.

Thomas Girmalm

Senior Dosent in Praktiese Teologie, Umeå Universiteit, Swede

Die hermeneutiese sleutel om Johan Cilliers as vriend, kollega, akademikus, kunstenaar en skrywer te verstaan, vind 'n mens deur 'n waardering te ontwikkel vir die plek waar hy grootgeword het, naamlik die Karoo, soms ook die “Moordenaarskaroo” genoem. Terwyl hy onder die oop lug van die Karoo sit en nadink oor die betekenis van die lewe, gebruik hy drie verskillende lense: om nie volledig te weet nie; om volledig te weet; en om te weet dat iemand volledig (van jou) weet. Hy ontwikkel hierdie lense in aansluiting by die gedagtegang van die Apostel Paulus, soos verwoord in die bekende verse in 1 Korintiërs 13:12: “Nou ken ek net gedeeltelik, maar eendag sal ek ten volle ken soos God my ten volle ken.” In ons soeke na volledige kennis is ons volgens Johan soos sonneblomme wat wegkyk van onself en ons koppe na die son, na ons Skepper, draai. So bereik ons ons bestemming, en begin ons floreer met die wete dat God ons ten volle ken.

Ian Nell

Professor in Praktiese Teologie, Universiteit Stellenbosch

INHOUDSOPGAWE

LYS VAN ILLUSTRASIES	x
VOORWOORD	xi
INLEIDING: Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad? ...	1
Meditatiewe Onderbreking	9
<i>In herinnering aan Adriaan Engelbrecht</i> (1 Korintiërs 13:12)	
1 GENADE: OM TE WEET DAT JY NIE (VOLLEDIG) WEET NIE	13
Meditatiewe Onderbreking	34
<i>Sin onder die son?</i> (Prediker 1:1-11; 12:9-14)	
2 GENADE: OM TE WEET DAT JY (VOLLEDIG) SAL WEET	41
Meditatiewe Onderbreking	56
<i>"Kyk, Ek maak alles nuut"</i> (Openbaring 21:1-8)	
3 GENADE: OM TE WEET DAT IEMAND (VOLLEDIG) VAN JOU WEET	61
Meditatiewe Onderbreking	69
<i>Here, U ken my</i> (Psalm 139:1-3, 13-18)	
SLOTSOM: Die kuns van sin-skepping	75
BIBLIOGRAFIE	85

LYS VAN ILLUSTRASIES

1	Gauguin: <i>Where do we come from? What are we?</i> <i>Where are we going?</i> – Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad? (1897)	5
2	Johan Cilliers: <i>Die skone orde van kosmiese chaos</i> (1995)	15
3	Martin Mostert: <i>Offisiële Chaos</i> (2019)	17
4	Karen Cilliers: <i>zzzzzzzzzz ...</i> (2002)	26
5	Marcel Duchamp: <i>Bicycle Wheel</i> – Fietswiel (1951)	30
6	Jacques Cilliers: <i>Woorde, stilte, en waarheid</i> (2005)	32
7	Pablo Picasso: <i>La Joie de Vivre</i> – Die Vreugde van die Lewe (1946)	39
8	Johan Cilliers: <i>Ingang tot Lewe</i> (2001)	51
9	Johan Cilliers: Detail: <i>Ingang tot Lewe</i> (2001)	53
10	Johan Cilliers: <i>Hierdie Liggaam</i> (2010)	65
11	Elna Cilliers: <i>Kombers</i> (2019)	68
12	Integrasie: Om die kennis van sin te vind	79
13	Disintegrasie: Om die kuns van sin te verloor	81

VOORWOORD

Hierdie boek het homself geskryf.

Die impulse om (saam) te skryf het dikwels hulle opwagting op die vreemdste plekke en tye gemaak – terwyl ek besig was om met my hond te stap, of buite in die tuin gesit het, of om 'n glas (goeie, Suid-Afrikaanse) rooiwijn te geniet, of net voordat ek wou gaan slaap, en ek 'n paar sinne of woorde op los stukkies papier moes neerpen. Laasgenoemde het my natuurlik met die uitdaging gelaat om my eie handskrif die volgende dag te ontsyfer. Nie die maklikste ding om te doen nie.

Die punt is: Ek kon die stemme wat na my geroep het nie ignoreer nie. Daarvoor was hulle té dringend, té duidelik, té onweerstaanbaar. Ek kón eenvoudig nie weier om te luister nie. Terwyl ek geskryf het, het dit somtyds vir my gevoel of my vinger beweeg word deur iemand wat buite, of liewers, langs my gestaan het.

Aan die ander kant: Dit alles klink waarskynlik oordrewe, dalk selfs naïef. Miskien het dit eenvoudig te make met die feit dat ek, terwyl ek hierdie boek geskryf het, (meer) tyd gehad het om met my hond te gaan stap, of buite in die tuin te sit, of 'n glas rooiwijn te drink, of te soek na stukkies los papier, gegewe dat ek onlangs afgetree het. Tyd vir refleksie, inderdaad nadenke oor die sin van die lewe vanuit 'n ander hoek? Tyd om 'n boek te skryf wat dalk meer outobiografies as my vorige pogings sou wees? Omdat ek dalk nou beter verstaan dat dit wat die mees persoonlike is, ook die mees universele is, of kan wees?

Hierdie boek het hom natuurlik nie self geskryf nie. Ek het. Dit was my vinger wat geskryf, en aanhou beweeg het. Ek aanvaar volle verantwoordelikheid daarvoor. Soos in die beroemde woorde van Edward Fitzgerald:

The Moving Finger writes; and, having writ,
Moves on: nor all thy Piety nor Wit
Shall lure it back to cancel half a Line,
Nor all thy Tears wash out a Word of it.¹

Soos dit die geval is met alle boeke wat geskryf word, was daar egter baie vingers wat saam met my geskryf het. Baie wyse mense het oor my skouer geloer terwyl ek woorde en sinne op my sleutelbord geskep het. Hulle insigte het in my gedagtes bly draal, my vinger (inderdaad enkelvoud: Ek tik met net een vinger!) gelei om hierdie woorde en sinne te vorm.

1 Uit Edward Fitzgerald se Engelse vertaling van die gedig *The Rubáiyát of Omar Khayyam*, 1859.

Ek het nie genoeg woorde en sinne om vir hulle dankie te sê nie. Ek kan hulle nie almal by die naam noem nie. Baie van hulle is nie meer met ons nie, ten minste nie liggaamlik nie; sommige van hulle is oud en grys en sommige is jonk en uitdagend, en almal van hulle is in hierdie boek, selfs al word hulle name nie hier genoem nie.

Soos altyd, kon ek nie skryf sonder beelde nie, wat hopelik ook ver-beelding by die leser sal aanwakker. Gegewe die onderwerp van hierdie boek, het ek opnuut besef dat die soeke na sin nie sonder estetiese uitdrukking aangepak kan word nie. Daarom staan ek, ook in hierdie boek, gereeld eenkant toe, om verskillende vorme van estetika die geleentheid te gee om te 'praat'.

Met dit in gedagte, het ek ook my gedagtegang gereeld (laat) onderbreek, deur verskillende stemme te laat opklink, stemme wat oor Bybelse tekste nadink, stemme van predikers, 'n visionêr, en 'n psalmis – wat almal probeer om 'sin te maak uit alles'. Hierdie meditatiewe refleksies oor die betekenis van die lewe word nie voorsien van genoteerde bronne, soos die geval is in die res van die boek nie.

Alhoewel ek 'n homileet is – of voorgee om een te wees – handel hierdie boek nie oor preke of prediking nie. Ek hoop egter om vergewe te word as die kwessie van prediking (oor die sin van die lewe) wel hier en daar ter sprake kom.

Vanselfsprekend het hierdie boek homself nog nie klaar geskryf nie. Ek ook nie. Daarvoor is die tema te breed en wyd en hoog en diep. Te 'menslik'.

Die vinger(s) hou aan skryf, hou aan beweeg.

INLEIDING

Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad?

“Ek is hier, nou.”

Hierdie is waarskynlik een van die diepste, en mees wesenlike woorde wat enige (menslike) wese ooit kan uitspreek. Kom ons lees dit vir ’n oomblik van agter na voor:

‘Nou’ – Ek het die genadegawe van tyd, van ’n oomblik, van oomblikke ontvang.

‘Hier’ – Ek het die genadegawe van ruimte, van hier-wees ontvang.

‘Is’ – Ek het die genadegawe van lewe, van bestaan ontvang.

‘Ek’ – Ek het die genadegawe van ek-wees, van individualiteit ontvang.

As ek egter ‘ek’ sê, bedoel ‘ek’ ook ‘ons’.

Ons het die genadegawe van saam-wees, van gemeenskap ontvang.

Ons is hier, nou.

Vir my beteken dit ‘genade op genade’ – om ’n veelsinnige frase uit die proloog tot die Johannes-evangelie te leen:

Uit sy oorvloed het ons almal **genade op genade** ontvang. God het die wet deur Moses gegee; die genade en die waarheid het deur Jesus Christus gekom.²

Daar is al ’n rykdom van interpretasies van hierdie uitspraak aangebied, waarby ek nie hier sal stilstaan nie.³ Wat ook al die nuanse mag wees, vir my beteken dit dat genade genoeg is; nee, meer as oorvloedig vir, en in, enige van die seisoene van God se handeling met ons. God se genade is soos ’n oorvloed, ja, ’n stortvloed wat nooit ophou vloei nie, wat momentum opbou, wat ons meevoer. Daar is geen gebrek nie; daar is ’n volheid wat nooit uitgeput kan word nie. Ons het almal daarvan ontvang, en ons bly dit ontvang – dit is altyd betyds en tydig, soos vars dou in die vroeë oggend.⁴

2 Johannes 1:16, 17.

3 Sien die uitgebreide bespreking deur Ruth B. Edwards. XAPIN ANTI XAPITOS (Johannes 1:16) Grace and the Law in the Johannine Prologue, 1-14. Sommige kommentatore interpreteer die Griekse sleutelwoord *avri* (letterlik ‘teenoor’) presies só – die genade en waarheid wat Christus bring staan ‘teenoor’, oftewel ‘in die plek van’ die wet wat deur Moses gegee is. Ander verstaan *avri* eerder as ‘bykomend’, met verwysing na die onuitputlike bron van God se gawes, wat soos ’n onophoudelike stroom vloei, met genade op genade. Sommige wys daarop dat ons nie hier tussen sinonieme of ’n antitetiese parallelisme hoef te kies nie, maar dit eerder moet sien as sinteties, of progressief. Dan word die genade op genade ‘selfs nog meer’ met die koms van Christus.

4 Psalm 110:3.

Inderdaad: God se genade het sy eie tydsberekening.⁵

Daar is genade in die skepping; genade in die lewe; genade in die dood.

Daar is genade in die verlede; genade in die hede; genade in die toekoms.

Daar is genade vir elke seisoen van ons lewens.

Ek – ons – is hier, nou – dit is genade op genade op genade.

Wie dít insien, en iets daarvan begin verstaan, wil saam met die psalmdigter sê:

... ek wil die lof van my God besing **solank ek hier is**.⁶

Alles wat ek tot dusver gesê het, berus uiteraard op die aanname dat genade inderdaad aan ons gegê is, dat die begrip nie bloot 'n religieuse abstraksie of teologiese of kerklike slagspreuk of vroom gepraterij is nie. Eerder 'n realiteit wat ons meermale verras, ons inhaal wanneer ons dít die minste verwag, wat tot ons kom in oomblikke van ongekende helderheid. Sê iemand dít mooier as Generaal Lorens Löwenhielm, wanneer die skille van sy oë afval en hy 'n heildronk op die lewe, ja, op genade instel by die feesmaal van Babette in die klassieke film *Babette's Feast*? 'n Gedeelte uit sy toespraak klink so:

Mense, in hulle swakheid en kortsigtigheid, glo dat hulle keuses moet maak in hierdie lewe. Hulle bewee oor die risiko's wat hulle moet loop. Ons ken vrees. Maar nee. Ons keuse is nie van belang nie. Daar kom 'n tyd wanneer jou oë geopen word, en ons besef dat genade oneindig is. Ons moet net daarop wag met vertroue en dít met dankbaarheid ontvang. Genade stel geen voorwaardes nie. En kyk! Alles wat ons gekies het, is aan ons geskenk. En alles wat ons verwerp het, is ook toegestaan. Ja, ons kry selfs terug wat ons verwerp het.⁷

Genade is oneindig – dít sien mens wanneer jou oë geopen word. Ongelukkig gebeur dít blykbaar nie met almal nie. Nie almal sal dít só insien, of só verwoord nie. Inteendeel, daar bestaan baie struikelblokke, baie oogklappe, wat ons verhinder om hierdie gesigspunt in te neem. Ons word maklik daarvoor verblind. 'n Mens sou

⁵ Sien Johan Cilliers, 2019, *Timing Grace. Reflections on the Temporality of Preaching*, Hoofstuk 2.

⁶ Psalm 104:33. In die 1983 Afrikaanse Bybel staan daar: solank ek daar is. Hier word egter nie soseer 'n fisiese plek bedoel nie, maar die gawe van eksistensie: solank ek is; solank ek bestaan. Dít sou dus goedsdiks ook kon lui: solank ek hier is. Solank as wat die digter bestaan, wil hy God loof, God se lof "besing". Die twee werkwoorde wat in hierdie verband in Psalm 104:33 gebruik word, is רִישׁ en רָמַן. Laasgenoemde het 'n kultiese konnotasie, met musiekinstrumente wat daarin 'n groot rol speel. Eersgenoemde beteken gewoon 'sing', maar ook met die nuanse van vreugdevolle en uitbundige sang. Die twee begrippe word hier in parallelisme met mekaar gebruik, 'n aanduiding daarvan dat kultiese sang nie anders as vreugdevol en uitbundig kan wees nie, en die vreugdevolle sang nie sonder kultiese betekenis kan wees nie. Met hierdie kultiese (dus gemeenskaplike) en onverdunde lof, wil die digter sy bestaan vul – solank hy nog (hier) is.

⁷ Die oorspronklike woorde was in Deens. Hier in Afrikaans vertaal en geparafraseer deur Johan Cilliers. Die film *Babette's Feast* (1987) is 'n verwerking van 'n kortverhaal deur die beroemde Deense skrywer Karen Blixen (1885-1962), wat onder die skuilnaam Isak Dinesen geskryf het.

selfs kon sê, hoe ironies en teenstrydig dit ook al mag wees, dat die wêreld tot 'n groot mate genadeloos geraak het. Dat ons uit die genade uit weggeval het. Dat ons, die mensdom, ongenadig blind geword het vir die oorfloed en stortvloed van God se genade.

In hierdie boek wil ek opnuut my oortuiging verwoord dat genade in oorfloed aan ons geskenk is en geskenk word – genade op genade. Op een of ander manier was die woord 'genade' (en ervaring daarvan) my reisgenoot so ver terug as wat ek kan onthou. Een van die eerste (akademiese) boeke wat ek geskryf het, het die ietwat steurende titel *Die Uitwysing van God op die Kansel* gedra. Ek het dit geskryf nadat ek na talle moralistiese preke geluister, en die ervaring gehad het dat genade (letterlik) uit die prentjie gepraat en geskryf is, in so 'n mate dat God, ten minste in terme van taal en in hierdie spesifieke preke, 'uitgewis' is. *Annihilatio Dei* – wat 'n skrikwekkende, onmoontlike moontlikheid.

Dit is opgevolg deur 'n boek wat die alternatief wou illustreer, naamlik prediking van die goeie nuus van genade, met die titel *Die Uitwysing van God op die Kansel*. Hierdie trilogie is voltooi met die verskyning van 'n derde boek, wat wou aandui dat genade nie gehoorsaamheid uitsluit nie, maar eerder insluit – as genade (*Die Genade van Gehoorsaamheid*).

Maar 'genade' wou my nie hierna alleen laat nie. Sy het nog baie gehad (en het nog steeds) om my te leer – aangesien ek deel is van hierdie ongenadige, blinde wêreld. Ek het weer probeer, hierdie keer met die skryf van 'n boek getiteld *A Space for Grace*, en gegewe die feit dat ons nie oor ruimte kan praat sonder om tegelykertyd oor tyd te praat nie, het ek nóg een gewaag: *Timing Grace*. In laasgenoemde boek het ek die volgende oor 'genade' geskryf:

Die woord 'genade', en variasies daarvan, verteenwoordig waarskynlik die mees gebruikte woord in die Christendom, moontlik selfs in alle godsdienste. Maar, wat beteken 'genade'? Ek sou sê dat genade die dekonstruksie is van die voorspelbare tydsberekening van die voorwaardelike oorsaak-en-gevolg struktuur, deur middel van die onvoorwaardelike en meestal onvoorspelbare improvisasie van tyd, wat kenmerkend is van die tydsberekening van genade. In hierdie sin word genade ervaar in tyd en ruimte, maar transendeer dit ook die kategorieë van tyd en ruimte.⁸

Ek het regtig gedink dat dit nou die einde daarvan sou wees, geen trilogieë meer nie. Maar hier is sy weer, kloppend aan my deur, roepend, of eerder fluisterend: "Genade op genade." Hierdie fluister-roep loop soos 'n goue draad deur wat volg.

Maar wat het dit nou alles te make met die soeke na die sin van die lewe? Kortliks, en in voorlopige terme: Genade verras ons juis in hierdie soeke, open voortdurend nuwe insigte en perspektiewe – op die lewe en die betekenis van hierdie lewe. Dit is inderdaad 'n gawe wat van buite ons aan ons geskenk word, wat binne ons werksaam

8 Vertaal uit Johan Cilliers, *Timing Grace*, 33v.

is, wat vir ons die lewe vorm en verhelder en vier. Dit hou aan om die voorwaardelike oorsaak-en-gevolg strukture van vaste en vasgeloopte ‘kennis’ te dekonstrueer.

Die soektog na, en die vraag omtrent die sin van die lewe is uiteraard so oud soos die mensdom self. Dit kan, en moet ook, vanuit ’n veelvoud van perspektiewe aan die orde gestel word, byvoorbeeld uit antropologiese, sosiologiese, psigologiese, neurologiese, filosofiese, kultureel-religieuse, teologiese, kosmologiese, astrofisiese, estetiese gesigspunte – en vele meer.

Die pogings om hierdie eeue-oue vraag te beantwoord kan inderdaad strek van diepsinnige psigologiese bydraes, soos gemaak deur Victor Frankl in sy klassieke boek *Man's Search for Meaning* wat geskryf is na aanleiding van ervarings van onvoorstelbare lyding in Nazi konsentrasiekampe, en soos verwoord in die nou ietwat gepopulariseerde idee van logo-terapie (“Die sin van die lewe is om sin aan die lewe te gee”),⁹ en meer ironiese en/of satiriese antwoorde wat op hierdie gelade vraag gegee word.

Neem byvoorbeeld die antwoord wat deur Monty Python in sy klassieke film met die titel *The Meaning of Life* (1983) gegee word. Ná ’n aantal tonele, wat as die sewe fases van die lewe voorgestel word (die wonder van geboorte; opgroei en opvoeding; om met mekaar te baklei; middeljarigheid; lewende orgaanoorplantings; die herfsjare; die dood), volg die finale toneel met die niksseggende opskrif ‘Die einde van die film’, waarin ons die volgende wysheid hoor:

Wel, dis eintlik niks spesiaal nie. Probeer om gaaf te wees met mense, vermy om vet te eet, lees elke nou en dan ’n goeie boek, gaan stap gereeld, en probeer om in vrede en harmonie met mense van alle oortuigings en nasies saam te leef.¹⁰

Hierdie beskrywing van die sin van die lewe is duidelik ligjare verwyder van die hel van die Holocaust, maar ’n mens kan tog ook nie juis daarvan verskil nie, nie waar nie? Miskien moet ons hierdie ernstige vraag nie só ernstig opneem dat ons dit miskyk waaroor die vraag eintlik handel nie, naamlik die sin van die lewe. Ernstig.

9 In vroeëre publikasies het ek verwys na die verbande tussen estetika en hoop, oftewel om te soek na sin, veral in tye van lyding. Ek het as volg geskryf: “Nowhere are the connections between aesthetics and hope expressed more movingly than in the writings of Victor Frankl. He tells how the most terrible moments in Auschwitz were made bearable by sporadic aesthetic experiences: the sun shining through the trees in the wood (almost like an aquarelle by Dürer); cloud formations on the horizon, a sunset, a far-off light of a farm house in the grey morning hours. Experiences like these caused prisoners – often dying – to say yearningly and with anticipation: ‘How beautiful the world can be...’ On the second night that Frankl was in Auschwitz he was woken up by the sound of a violin playing a mournful tango. He thought of someone who had to celebrate her birthday in a cell block only a few hundred meters from where he was. So near, and yet so far, he thought. It was his wife. In his imagination he stood up and danced with her, and in his imaginative dancing, he filled the dark hours of the present with a hope against all hope.” Sien Johan Cilliers, 2012, *Dancing with Deity: Reimagining the Beauty of Worship*, 187; ook Frankl, 1947, *Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager*, 56-60.

10 Wikiquote. 2020. *Monty Python's The Meaning of Life*. Vertaal deur Johan Cilliers.

Dit wil voorkom asof daar nie 'n enkelvoudige antwoord op hierdie diep, menslike vraag van ons lewens bestaan nie. Ek is wel daarvan oortuig dat estetika een van die mees vrugbare ruimtes bied om te betree in die soektog na die verband tussen genade en die sin van die lewe.¹¹ Waarom? Omdat estetika, na my mening, die presiese teenoorgestelde van moralisme, rigiede kennis, en oorsaak-en-gevolg strukture verteenwoordig. Terwyl moralisme byvoorbeeld vasketting met yster-‘wette’, dui estetika op opsies. Terwyl rigiede kennis geen avonture oor grense toelaat nie, vra estetika: Wat gebeur as...? Terwyl oorsaak-en-gevolg strukture net weet van een, onontkombare uitkoms, is estetika nie beïndruk met doodloopstrate nie.

So, kan die sin van die lewe nie ook gevind, of ten minste gesoek word, in die oorweging van opsies, in avontuurtogte oor grense, in die her-ontdekking van paaie deur die doodloopstrate van die lewe nie? Ek glo wel. En sou dit nie ‘genade’ genoem kon word nie? Ek dink tog so.

Vir my open estetika speelse ruimtes waarbinne die onuitspreeklike uitspreekbaar word, dikwels in 'n diep, persoonlike sin – soos ook uit hierdie boek sal blyk.

Kom ons verwy! vir 'n oomblik – as 'n aptytwekker – by een so 'n perspektief, geneem uit die wêreld van estetika. Gedurende 1897, nadat die kunstenaar Paul Gauguin Frankryk verlaat het om in Tahiti te gaan leef, skilder hy 'n meesterstuk met die titel *Where do we come from? What are we? Where are we going?* (Waar kom ons vandaan? Wat [wie] is ons? Waarheen is ons op pad?)



FIGUUR 1: *Where do we come from? What are we? Where are we going?* – Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad? (1897) deur Paul Gauguin (Publieke Domein).

¹¹ Hiermee wil ek nie die idee van estetika romantiseer nie. Dit vorm egter 'n basiese perspektief tot my benadering dwarsdeur hierdie boek. Vir my verstaan van estetika, sien Johan Cilliers, *Dancing with Deity*, Hoofstuk 2.

Dit is 'n veelseggende titel, om 'n verskeidenheid van redes. Eerstens, volgens oorlewering het Gauguin blykbaar beplan om 'n einde aan sy lewe te maak sodra hy die skildery voltooi het, maar op een of ander manier het die estetiese ervaring om hierdie kunswerk te skep, hom daarvan weerhou.¹²

Tweedens bring Gauguin se kunswerk universele, eg menslike vrae aangaande die sin van die lewe op een doek bymekaar. Die interspel tussen menslike angs en onsekerheid en die soeke na vrede en gemoedsrus word, byvoorbeeld, geïnterpreteer by wyse van lig en skaduwee, deur kleurkontraste, en deur figure in en uit perspektief te plaas.

In die voorgrond is 'n mens besig om vrugte te pluk, om as't ware uit te strek om dié simbool van lewe aan te raak en te verteer. Agter die uitgestrekte figuur sit 'n persoon, ietwat uit perspektief, en kyk aandagtig na twee ander mense, aangetrek in pers gewade, wat verbyloop. Dit wil voorkom asof die sittende figuur intens nadink oor die lot van diegene op hulle pelgrimstog deur die lewe.

Die skildery moet van regs na links besigtig word, byna soos 'n Hebreeuse Bybel gelees word. Aan die regterkant kan 'n suigeling gesien word wat slaap, simbolies van die begin van die lewe. Aan die linkerkant is 'n bejaarde vrou sigbaar, wat gelate wag op die dood, tekenend van die einde van die lewe. Al die aktiwiteite van die lewe vind plaas tussen hierdie twee beelde of toestande, van die wieg tot die graf. Al die figure op die skildery vra, elkeen op hulle eie manier, die diepste vrae van menswees:

Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad?

Van besondere belang is die blou idool in die agtergrond. Dit verteenwoordig die 'Anderkant'. Dit is ook nie toevallig dat hierdie 'Anderkant' gesitueer is in 'n woud, langs 'n rivier nie – herinneringe aan, en verlange na, die Tuin van Eden?¹³

Daar is 'n derde rede waarom die skildery merkwaardig is, gegewe die dikwels melankoliese en siniese houding van Gauguin teenoor die lewe. In 'n sekere sin staan die skildery, bedoeld of onbedoeld, in sterk kontras met 'n vroeëre publikasie van die destyds bekende en kontroversiële Duitse natuurwetenskaplike, Ludwig Büchner. Die boek van Büchner, gepubliseer in 1869, en die bron van hewige debatte in sekere kringe, dra gedeeltelik die presiese titel van Gauguin se skildery, naamlik *Der Mensch und seine Stellung in der Natur in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft: Woher*

12 Sy eie beskrywing van die estetiese proses om hierdie kunswerk te skep, is veelseggend: "They will say that it is careless, unfinished. It's true that it's not easy to judge one's own work, but in spite of that I believe that this canvas not only surpasses all my preceding ones, but that I shall never do anything better, or even like it. Before death [Gauguin claimed to have attempted suicide] I put into it all my energy, a passion so painful in circumstances so terrible, and my vision was so clear that all haste of execution vanishes and life surges up. It doesn't stink of models, of technique, or of pretended rules – of which I have always fought shy, though sometimes with fear." Soos vertaal in George Shackelford, 2004, *Gauguin Tahiti*. Exhibition catalogue, 168.

13 Sien André Breton, 1993, *Conversations: The Autobiography of Surrealism*, 230-236.

kommen wir? Wer sind wir? Wohin gehen wir? (Die mens se plek in die natuur, in die verlede, hede en toekoms: Waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad?). Büchner het self 'n duidelike antwoord op hierdie eeue-oue vrae aangebied:

Waar kom ons vandaan? – Vanaf die ape.

Wat (wie) is ons? – Vervolmaakte ape.

Waarheen is ons op pad? – Na die heropname in universele materie.

En bykomend:

Wat is ons ideaal? – 'n Ras van ape, nog meer perfek as onself...¹⁴

Gauguin se kunswerk bied 'n alternatief. Die oorfloedige fauna and flora suggereer wel, aan die een kant, dat ons net soos die ape deel is van die ekologiese sisteme van die lewe. Aan die ander kant: Alhoewel ons DNS baie naby aan dié van diere is, het daar iets gebeur met, of binne, die bedrading van ons brein – 'n soort kode is geïnstalleer wat maak dat ons bewustelik nadink oor die sin van die lewe – soos ook ek in hierdie boek – en uiteindelik ook oor God, oor dit wat 'anderkant' ons is. Dit maak ons uniek, as mense.

In Gauguin se skildery vervul die idool, geneem uit die kultuur van Indië, hierdie rol – dit wys daarop dat ons inderdaad gekoppel is aan, en op pad is na, 'n 'anderkant'. Dit suggereer dat die siklusse van geboorte en dood, alhoewel werklik en onontkombaar, nie ewig gefikseer is nie, maar eerder op is na ander dimensies van bestaan.¹⁵

So, waar kom ons vandaan? Wat (wie) is ons? Waarheen is ons op pad? Hierdie drie vrae, soos uitgebeeld deur Gauguin se meesterstuk, sou ook verbind kon word met die klassieke, temporele raamwerk van verlede, hede en toekoms – soos trouens gedoen word in die werk van Ludwig Büchner, waarna bo verwys is.

In hierdie boek stel ek 'n ander driedeling voor, losweg verbind met Gauguin en Büchner se benaderings, maar ook met 'n onderskeid.

Die basiese struktuur sal wees:

Om te weet dat jy nie (volledig) weet nie ...

Om te weet dat jy (volledig) sal weet ...

Om te weet dat iemand (volledig) van jou weet ...

¹⁴ Ludwig Büchner, 1869, *Der Mensch und seine Stellung in der Natur in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft: Woher kommen wir? Wer sind wir? Wohin gehen wir?*, 33v.

¹⁵ Gauguin ontleen hierdie beeld van die idool aan 'n Indiese voorstelling in Eliphas Lévi's *Dogme et Rituel de la Haute Magie* (Transcendental Magic: Its Doctrine and Ritual), 1854, en volgens Lévi stel die panteïstiese Addha-Nari godsdienst en waarheid voor: "...terrible for the non-believers and sweet for the initiates". Sien die fassinerende bespreking in Albert Boime, 2008, *Gauguin's D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?* Millenarianism and Necromancy in Fin-de-Siècle France, *Revelation of Modernism. Responses to Cultural Crises in Fin-de-Siècle Painting*, 175-176.

Ek baseer hierdie driedeling op die uitspraak van die Apostel Paulus, soos verwoord in die bekende hoofstuk van 1 Korintiërs 13 oor geloof, hoop en liefde:

Nou kyk ons nog in 'n dowwe spieël en sien 'n raaiselagtige beeld, maar eendag sal ons alles sien soos dit werklik is. Nou ken ek net gedeeltelik, maar eendag sal ek ten volle ken soos God my ten volle ken.¹⁶

Mag ek dit waag, welwetend (!) dat hierdie modi van kennis en temporele raamwerke ('nou ... eendag') onderskei, maar nie geskei kan word nie, om 'n estetiese ruimte te begin 'beskryf' waarin die soeke na sin sou kon plaasvind? Vanselfsprekend verteenwoordig dit 'n voorlopige poging, wat in groter besonderhede in die hoofstukke wat volg herbesoek moet word:

Die soeke na sin vind plaas in die interspel tussen die ervarings van nie ten volle weet nie, die hoop op ten volle weet, en die goeie nuus dat iemand ten volle van ons weet.

Of in ander (meer 'teologiese' terme): Die soeke na sin word gevoed in en deur die interseksies van hermeneutiek (die kuns van interpretasie), hoop (die kuns van verwagting), en heling (die kuns om getroos te word).

Maar voordat ons voortgaan met hierdie (toegegee, ietwat kompleks klinkende) uitdaging, laat ons onderbreek word deur 'n prediker wat sukkel om sin te maak uit 'n (skynbaar) ontydige dood.¹⁷

¹⁶ 1 Korintiërs 13:12.

¹⁷ Ek gebruik die idee van 'onderbreking' doelbewus. Onderbreking is al die kortste definisie van godsdiens genoem, en is inderdaad 'n konsep wat ook wesenlik tot die Christendom is. Vgl. die insiggewende artikels deur Lieven Boeve, "The shortest definition of religion", 1, 2 en 3, in *The Pastoral Review*, 2012, Volume 5, uitgawes 3, 4 en 5, onderskeidelik bladsye 4-9; 4-9; en 18-25. Hierdie konsep kan op drie vlakke verstaan word: eerstens as die onderbreking van die Christelike tradisie deur kultuur; tweedens as die onderbreking deur die sogenaamde 'ander', naamlik die swak en kwesbares; en derdens, die teologiese verstaan van onderbreking as 'n daad van God wat ons uit ons geslote ruimtes bevry.

MEDITATIEWE ONDERBREKING

IN HERINNERING AAN ADRIAAN ENGELBRECHT

(04/02/1991–26/07/2019)

1 Korintiërs 13:12

Agtergrond

Adriaan Engelbrecht is op 4 Februarie 1991 gebore, een dag voor ons tweeling, Jacques en Karen. Hulle is 'n paar maande later saam, op dieselfde dag, in dieselfde kerk, gedoop. Adriaan was 'n begaafde jong man, maar het vanaf 'n vroeë ouderdom geworstel met die vraag na die sin van die lewe. Op 26 Junie 2019, op die ouderdom van 28, het hy sy eie lewe geneem. Adriaan was my seun se beste vriend. Hy was die enigste kind van Koos en Cecile Engelbrecht. Hulle het my gevra om die begrafnisdiens wag te neem. Die preek wat volg, word met toestemming van Adriaan se familie hier geplaas, en is woordeliks so gelewer:

1 Korintiërs 13:12

Liewe vriende en familie, liewe Koos en Cecile

Toe ons Vrydagaand die hartseer nuus oor Adriaan se dood gehoor het, het 'n hele aantal herinneringe en gedagtes by my opgekom. Ek het dadelik teruggedink aan daardie Doopsondag in 1991, 'n bietjie meer as 28 jaar gelede – dit was destyds nog in die Studentekerk, waar ons dienste gehou het – toe vier kinders gedoop is. Een was die kleinkind van Bun Booyens, twee was my en Elna se tweeling, Karen en Jacques, en die ander een was Adriaan. Ek het weer besef hoe ver terug ons geskiedenis met die Engelbrechts strek, en veral die vriendskap tussen Jacques, my seun, en Adriaan. Al was hulle in verskillende skole, het die twee tog altyd kontak behou. Geen wonder dat Jacques kon sê dat Adriaan die vriend was wat hy die langste van almal geken het nie.

Maar daar het, alreeds Vrydagaand, ook 'n teksvers dwars in my pad kom staan – die teks wat ons vanmiddag gelees het uit 1 Korintiërs 13, veral die 12de vers. Dit is 'n teks wat mens nie tradisioneel by begrafnisse hoor nie, eerder by huwelike en ander feesgeleenthede – maar dan was Adriaan ook nie 'n tradisionele kind en mens nie. Die teks, moet ek op 'n persoonlike vlak ook bely, het myself op 'n diep manier geraak en getroos. Dit klink so:

Nou kyk ek nog in 'n dowwe spieël en sien 'n raaiselagtige beeld,
maar eendag sal ons alles sien soos dit werklik is.
Nou ken ek net gedeeltelik, maar eendag sal ek ten volle ken
soos God my ten volle ken.¹⁸

Hier hoor ons van drie maniere van ken, drie vorme van verstaan. Die eerste wat ons moet verstaan, is dat ons nie verstaan nie – ons ken net gedeeltelik. Paulus dink hier waarskynlik aan die spieëls van destyds wat glad nie so helder soos dié van vandag was nie, maar eerder blinkgepoleerde metaaloppervlaktes. Al wat mens van jouself kon sien, was vae buitelyne, skeefgetrek en verwronge, penstrepe – inderdaad 'n raaiselagtige beeld in 'n dowwe spieël. So is dit met ons – ons kyk, maar ons sien, en ken, en verstaan maar gedeeltelik.

Om dit met 'n meer resente metafoor te sê: Ons is soos mense wat om 'n tafel sit waarop die stukke van 'n legkaart verstrooid lê – 5000 stukke. Ons het dalk al hier en daar 'n paar daarvan ingepas gekry, miskien iewers op die rand van die legkaart, maar die res is nog deurmekaar, wanordelik, verwarrend. Ons sien nie, verstaan nie die groter prentjie nie – so is ons lewens.

Ons lewens bestaan uit fragmente. Ons is nie soos 'n marmerbeeld van Michelangelo nie – sterk, gepoleerd en stewig op ons fondament nie. Ons lewens is eerder soos brokstukke wat rondlê. Dalk tel ons hier en daar 'n fragment op wat vir ons sin maak, en iewers inpas, maar die res is buite ons beheer. Ons ken slegs gedeeltelik, verstaan slegs gedeeltelik, inderdaad.

Daar was 'n tyd in die geskiedenis van die kerk toe ons gedink het geloof beteken om altyd sterk te wees, onverstoorbaar, absoluut seker. Maar geloof is nie so nie. Geloof is eerder om te verstaan dat jy nie verstaan nie, om te weet dat jy nie weet nie, ja, om van tyd tot tyd te twyfel. Martin Luther het eenmaal gesê dat geloof niks anders is nie as *getrooste twyfel*. Dis hoe ons lewens is: partykeer twyfel, dan weer troos; partykeer troos, dan weer twyfel. Partykeer weet ons iets, en ander kere vra ons waarom? Waarom, Here?

Toe ek die nuus van Adriaan hoor, het ek ook gedink aan 'n gedig wat iemand eenmaal geskryf het, na die skielike dood van sy dogter – sy is deur die weerlig doodgeslaan. Dit was inderdaad vir die digter soos 'n slag uit die bloute. Die titel van die gedig is *O, die pyngedagte*, en die digter was Totius. Enkele verse uit die gedig klink so:

O, die pyngedagte: My kind is dood!

dit brand soos 'n pyl in my.

Die mense sien daar niks nie van,

en die Here alleen die weet wat ek ly.

18 1 Korintiërs 13:12.

*Die dae kom en die nagte gaan;
die skadu's word lank en weer kort;
die drywerstem van my werk weerklink,
en ek gaan op my kruisweg vort.*

*Maar daar skiet aldeer 'n pyn in my hart,
só, dat my lewe se glans verdwyn:
Jou kind is dood met 'n vreeslike dood!
En – ek gryp my bors van die pyn.*

*O, die pyngedagte: My kind is dood!...
dit brand soos 'n pyl in my;
die mense die sien daar niks nie van,
en die Here alleen die weet wat ek ly.*

Het u al opgemerk hoe ons name gee vir mense wat iemand aan die dood moes afstaan? Ons klassifiseer hulle – 'n weduwee is iemand wie se man oorlede is; 'n wewenaar iemand wie se vrou dood is; weeskinders is mense wat hulle ouers verloor het. Maar daar is nie 'n naam nie, nie 'n kategorie vir iemand wie se kind of kinders dood is nie. Sou ons hulle 'weesouers' kon noem? Eintlik is dit onnoembaar, hierdie hartseer, kan dit nie uitgespreek word nie, is daar nie genoeg woorde of name om dit te beskryf nie.

Ja, ons ken maar net gedeeltelik.

Maar nou staan daar ook 'n 'maar' in ons teks, soos die geval is in baie Bybelse tekste. *Maar ...* eendag sal ons ten volle ken. Hiermee word alles wat ek sover gesê het, eintlik omgedraai. Eendag sal ons nie meer net 'n raaiselagtige beeld in 'n dowwe spieël sien nie, maar, soos Paulus sê, letterlik van aangesig tot aangesig. Eendag sal ons nie net die gesig van God helderder sien nie, maar ook van aangesig tot aangesig wees met hulle wat ons deur die dood vooruitgegaan het. Eendag sal ons al ons vrae, al ons raaisels, al ons waaroms en hoekoms van aangesig tot aangesig kan uitklaar.

Eendag sal ons, by wyse van spreke, rondom die tafel van die ewigheid sit, en die stukke van die legkaart sal voor ons oë in plek val. Eendag sal ons nie meer fragmente wees nie, maar voltooid en vervolmaak. Eendag sal die troos en die twyfel mekaar nie meer afwissel nie, maar sal die twyfel wyk, en daar net troos oorbly. Eendag sal daar nie meer doodsgedigte en waaroms en hoekoms wees nie, maar net lewe en vrede. Eendag sal daar nie meer weduwees en wewenaars en weeskinders en weesouers wees nie, maar net kinders van God in die familie van God, wat woon in die Vaderhuis met sy baie woonplekke...

Maar, sou ons kon vra, is 'eendag' dan al wat ons het? Moet ons maar net uithou en aanhou tot 'eendag'? Nee, daar is ook nog 'n derde deel van ons vers, en dit was veral hierdie deel wat my lank laat nadink het, en diep getroos het. Nie alleen

verstaan ons nie alles nie; nie alleen sal ons eendag alles verstaan nie – maar God verstaan ons, nou, ten volle.

Mense kan mekaar nooit ten volle verstaan nie. Ons verstaan onself nie eers ten volle nie. 'n Mens kan 60 jaar met iemand getroud wees, en daardie persoon nog nie ten volle verstaan nie. 'n Mens kan selfs nie eers jou kinders of ouers ten volle verstaan nie. Wie sou byvoorbeeld verstaan waardeur Adriaan moes gaan, en wat deur sy gedagtes moes gaan, die laaste paar jaar en veral dae van sy lewe? Maar ... God verstaan ten volle; God verstaan ons almal vanmiddag ook ten volle, en God verstaan ook vir Adriaan ten volle.

Die ander woord daarvoor is liefde – dit waaroor 1 Korintiërs handel. God se verstaan van ons beteken dat God ons aanvaar soos ons is, met liefde – sonder verwyte, sonder veroordeling, sonder kritiek, sonder vereistes, sonder voorwaardes. God ontvang ons soos ons is, met liefde. Sou ons kon sê dat Adriaan so deur God in sy laaste oomblikke ontvang is – omarm deur hierdie onvoorwaardelike, ten volle begrypende liefde? Ek glo ons kan.

Die Here alleen die weet wat ek ly ...

En hoe sou die Here dit weet? Wel, die Here het mos ook 'n Seun gehad wat op 'n jong ouderdom, in die fleur van sy lewe, dood is. Hierdie Seun word die Eniggebore Seun van God genoem. Hierdie Seun het ook sy oomblikke van twyfel gehad – My God, my God, waarom het U my verlaat? Maar hierdie Seun is in die ewige liefde van God ontvang, waar Hy plek vir ons, en ook vir Adriaan, gaan voorberei het, in die Vaderhuis met sy baie wonings.

Die Here alleen die weet wat ek ly ...

Koos en Cecile, liewe familie en vriende ... dít is ons enigste troos in ons twyfel.

Hoofstuk 1

GENADE: OM TE WEET DAT JY NIE (VOLLEDIG) WEET NIE

Daar is niks verkeerd met nie-weet nie. Intendeel, dit kan die mees bevrydende wete wees waarvan die mensdom weet.

Natuurlik weet ons baie dinge. Ons kennis verdubbel, verdriedubbel teen 'n asemrowende tempo. Ons is heel kundig. Die toekoms sal, sonder enige twyfel, nuwe insigte meebring soos nooit tevore nie. En tog staan ons nog in en voor hierdie heelal met sterre in ons oë, knipoog ons in ongeloof oor nimmereindigende ontdekkings. Die vermoë – en bereidwilligheid – om verstom te staan, sal, mág, ons nie verlaat nie. Daar is nog só baie, en sal altyd só baie wees, waaroor ons met die hand op die mond kan staan.

Neem byvoorbeeld twee skynbaar volledig teenoorgestelde en tog verstommend ooreenstemmende entiteite: die kosmos en ons brein. Ons weet vandag dat die kosmos lank, lank gelede tot stand gekom het (13 800 000 000 jare, min of meer, binne die skatting van 'n paar miljoen hierdie of daardie kant toe), maar ons weet nie regtig wat vóór die kosmos was, voordat die kosmos die kosmos geword het nie – indien 'voor' hoegenaamd die korrekte woord is om hier te gebruik, gegewe dat dit 'n temporele konsep is. Hierdie kosmos is só groot, só enorm, dat dit ons brein verbyster wanneer ons dit waarneem.

Gepraat van verbysterde brein, ons brein is self iets waaroor ons ons brein mag verbyster. Ons kan ons brein se dimensies binne ons kopbene haarfyn meet, maar dit wil voorkom asof ons moeite het om die misterie van die neurologiese bedrading daarbinne te begryp. Binne hierdie kompakte kompartement, genaamd kranium, kom jy af op nimmereindigende en asemrowend aanpasbare elektromagnetiese impulse, flitse van sinapse, kodering van informasie, berging van geheue, emosies van empatie, menslike bewussyn (dalk die grootste geheimenis van almal) – vind jy polsende 'lewe.' Wie verstaan dit?

Aan die een kant 'n makrokosmiese ontploffing van massa en materie, van duisternis en lig, van sterre en swart gate, van planete en komete, van sonnestelsels en swaartekragte, en aan die ander kant 'n brein, polsend met die mikrokosmiese netwerke van menswees, met 'lewe.' Wie verstaan dit?

Dit wil voorkom asof hierdie verstommende brein van ons voortdurend nuuskierig is, op een of ander manier gekoppel is aan hierdie verstommende, voortdurend uitkringende kosmos. Een of ander geheimenisvolle sinaps bly heen en weer flits tussen hulle. As menslike wesens mik ons altyd na 'meer', of 'dieper', of 'hoër'. Op een of ander manier huisves ons binne-in ons die hunkering, die verlange, die dors, na dit wat die 'sin van die lewe' genoem word. Dít is wat ons menslik maak, onder andere.

Mense het al op baie maniere probeer om hierdie dors te les en hierdie verlange te stil. Maar dit hou aan terugkom – keer op keer. Ons doen ons bes, meestal, om daarvan weg te hardloop, maar ons kán nie. Soos ons skaduwee, kán ons dit nie afskud nie. Soms steek dit ons selfs verby, maak dit die pad voor ons donker. Maar dit hoéf nie; dit moet eerder help om die weg te verlig.

Die mees basiese vrae wat enige mens kan vra, is: Waarom? Waarheen? Waartoe?¹⁹ Of om dit in ander woorde te stel: Wat is die redes vir ons bestaan? Hoekom is daar iets, selfs iemand soos ek byvoorbeeld, en nie niks nie? Nie geen-ding nie? En as daar iets en iemand is, en nie geen-ding nie, waarheen is dit alles op pad? Êrens? Nêrens? Na die afgrond van geen-ding? Die vakuum van on-ding?

Verder, as daar dan 'n rede is vir iets en iemand om hier te wees, en op pad te wees na êrens, hoe moet hierdie proses, hierdie bestaan, geleef word? Met ander woorde: Wat maak hierdie lewe sinvol? Ons kom van êrens, en ons is op pad na êrens – hoe moet ons dan wéés, dus bestaan, tussen-in?

Kom ons dink vir 'n oomblik na oor die eerste vraag: Waarom? Wat is die redes vir ons bestaan? Of in die woorde van die eerste frase van die titel van Gauguin se kunswerk waarna ek bo verwys het: Waar kom ons vandaan?

Hierop kan mens baie antwoorde gee, afhangende van jou gesigspunt, letterlik vanwaar jy staan (of sit) en kyk. Ek onthou hoedat ek 'n aantal jare gelede onder die sterreheemel in die Karoo gesit het, en opnuut besef het: Die kosmos is ons huis, ons tuiste.²⁰ Ons kom vanuit die kosmos, ons is deel van die kosmos, en ons keer terug na die kosmos. Ons is stof, maar ons is sterstof. Elke deeltjie van ons liggaam is inderdaad saamgestel uit eeue-oue stof, afkomstig uit die sterre. Alles om ons kom vanaf, en vanuit, die kosmos.

Hierdie kosmos mag lyk na 'n plek vol chaos, met ruimte en kragte en momentum wat op 'n skynbaar chaotiese manier interaksie met mekaar het. Maar daar is 'n mooi orde agter, en binne, hierdie kosmiese chaos. My eie, estetiese reaksie op hierdie 'kosmiese tuiskoms' was om dit te probeer uitbeeld, as volg:

19 Sien HW Rossouw, 1984, *Die Sin van die Lewe*, 14v.

20 Die Karoo is 'n semi-woestynagtige gebied in Suid-Afrika, en vorm 'n belangrike metafoor vir my teologiese denke. Sien die besprekings en verwysings verderaan.



FIGUUR 2: *Die skone orde van kosmiese chaos* (1995) deur Johan Cilliers.

Met ons brein probeer ons om die betekenis van hierdie kosmos te ontsyfer, om redes vir die bestaan daarvan, en ons eie, te vind. In die proses kan ons óf eindig in 'n wanhopige, selfs nihilistiese put, óf ons kan verbysterd bly, selfs met blydschap. Tot 'n sekere mate, behoort die keuse aan ons.

Kom ons gaan op twee reise – dit mag ons in hierdie verband help. Eerstens reis ons 'na buite', die ruimte in. Ná omtrent 10000 kilometer, as jy terugkyk, sien jy die ronde vorm van ons blou planeet, met sommige kontinente wat nog sigbaar is. 'n Verdere 100000 kilometer, en die aarde word 'n klein bal teen die pikdonker, kosmiese agtergrond. Ná 10 miljoen kilometer reis jy deur die asteroïede gordel, en 'net' 100 miljoen kilometer verder, vaar jy verby 'n paar 'nabye' planete; nog 10 biljoen kilometer en jy is in die Kuipergordel; nog 100 biljoen kilometer en jy kan wuif vir die dwergplanete (teen hierdie tyd moet jy al teen die spoed van lig begin reis, in ligjare). Dit bring jou by 'n uitkykpunt 1 miljoen ligjare weg, met skouspelagtige beelde van ons melkweg, asook ons galaktiese bure. Nog 10 miljoen ligjare verder, en ... wel, so gaan dit aan. Jy kry die prentjie. Jy is ver weg. En tog is dit maar net 'n kort treetjie in ons kosmos in. As jy sou aanhou reis (teen die spoed van lig, natuurlik) bereik jy die einde (?) van die sogenaamde kosmiese web, omtrent 10 biljoen ligjare van ons aarde af.

Kom ons keer terug aarde toe, en reis hierdie keer 'na binne', in ons kranium in. Ná omtrent 10 millimeter mag ons dalk 'n bloedvat vind; nog 100 mikrometer bring ons by 'n witbloedsel; 100 nanometer verder, en ons vergaap ons aan 'n DNS-string –

simbool van lewe. Nog 10 nanometer, en ons kom af op 'n chromosoom; 'n verdere 100 picometer openbaar 'n suurstofsel; nog 10 picometer en ons is by die binne-atome. Nou is 'slegs' 1 picometer nodig en jy bevind jouself binne-in 'n atomiese vakuum. O, die stilte van hierdie miniatuur wêreld! 10 femtometer dieper, en jy word omring deur die mikrokosmos van neutrone and elektrone – of is dit planete en komete? Nóg 1 femtometer, en ... wel, ek dink ons is nou diep genoeg, in die misterie in.

Kosmos en kranium, kranium en kosmos – gevul met donkerte, lig, koue, hitte, dood, lewe, momentum, hoop ... en, êrens tussen 10 biljoen ligjare en 1 femtometer, is ek – deel daarvan, deelnemer daarin. Dalk 'n spikkel op 'n skynbaar nikseggende spiraal, iewers in die onmeetlike ruimte; 'n kortstondige kwashaal op 'n asemrowende doek van kosmiese skoonheid; 'n neurologiese flits in 'n elektriese storm van superkragte ... maar ek is daar.

Ek is hier, nou.

Hierdie insig – in die asemrowende omvang van die kosmiese ruimte en die geheimenisse binne ons kraniumruimte – plaas alles in perspektief, sit ons op ons plek.

Ek het 'n kuur vir megalomanie. Mens noem dit: Karoo.²¹ Soos wat die lewe ontvou, word al my oortuigings en uitroepetekens, soos bo verwoord, van tyd tot tyd op hulle kop gedraai. Dan word dit 'n kreet, 'n twyfel, 'n pynlike vraag:

Hoekom is ek hier, nou?

Soms, wanneer die katastrofes jou tref, en dit vir jou voel asof die lewe volledig 'buite orde' is, mag selfs hierdie kreet van twyfel nie meer vir jou genoeg wees nie; nie meer reg laat geskied aan die gevoelens van wanhoop wat jou lewe so donker maak nie. Wanneer die legkaart se stukke uitmekaar bly val, ten spyte van hoé noukeurig jy pak; wanneer die fragmente van jou bestaan net meer en meer word, dan word die uitsig op (jou) lewe so troosteloos, so skynbaar hopeloos, dat niks meer 'sin maak' nie. Ook nie meer saak maak nie. Dan kan die pynlike vraag 'waarom' die vorm aanneem van 'n sug, gebore uit die 'donker nag van die siel' – 'n sug wat sê:

Ek wil nie langer hier wees nie. Nie nou nie.

Solank ek hier is? Hoe lank dan nog ...?

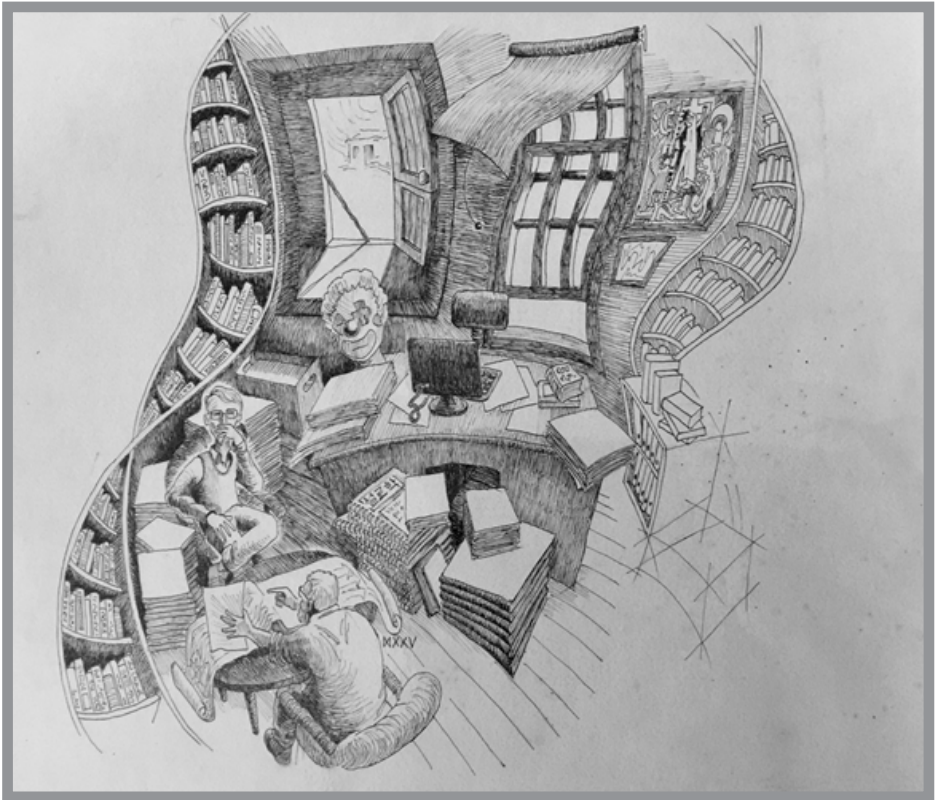
Wanneer dít gebeur, dan sit ek maar weer onder die sterre, buite, in die Karoo. Op 'n helder aand kan 'n mens die skoonheid van die kosmiese chaos nie net sien nie, maar op 'n manier ook daaraan ráák, word jy één met die 'skone chaos van bestaan'.²² Dan

21 Die naam Karoo stam waarskynlik van die Koi-woord *Karus* af, wat dorstige land beteken. Vgl. Chris Schoeman, 2013, *The Historical Karoo. Traces of the Past in South Africa's Arid Interior*, 8-9. Sien ook my bespreking in Johan Cilliers, 2016, *A Space for Grace. Towards an Aesthetics of Preaching*, 1v.

22 Nietzsche het gepraat van die skone chaos van bestaan (*schöne Chaos des Daseins*). Friedrich Nietzsche, 1973, *Die fröhliche Wissenschaft*, 201.

weet jy: Chaos (om nie die orde te ken of te verstaan nie) is goed. Om te weet dat jy nie weet nie, berg die moontlikheid van 'n nuwe orde, van opstanding, van lewe.

Ek moet bely – dit laat my baie beter voel oor my eie lewe. Dit herinner my weereens daaraan, dat ons onself tog nie so ernstig moet opneem nie.²³ So, kom ons skuif vir 'n oomblik weg van die (skynbare) verhewe na die (skynbare) lighartige; van die sublieme na die banale. Hierdie wete dat chaos goed is, laat my beter voel oor die staat (van on-orde) van my sogenaamde kantoor. Een van my voormalige (en baie kreatiewe) doktorsale studente het eenmaal 'n skets van my kantoor gemaak, volgens sy herinnering daaraan. Hier is sy weergawe van die 'skone orde van kosmiese chaos', wat ook my kantoor genoem sou kon word:



FIGUUR 3: *Offisiële Chaos* (2019) deur Martin Mostert.

23 Sien die bespreking verderaan in Hoofstuk 1, asook in die Slotsom oor die rol van spel in die soeke na sin.

Wat my veral getref het, was die detail – tussendeur die swaaiende bewegings van perpetuele chaos. In besonder die skildery van die oop deur (bo, links), met die wandelstok wat wag om opgetel te word in antwoord op die roepstem van die oop pad – 'n pad wat ons uitnooi om daarop te kom loop, na die 'anderkant', wat ook 'huis' genoem sou kon word.²⁴

Aan die regterkant, bo, hang 'n kopie van Pablo Picasso se *Crucifixion* teen die muur, 'n kunswerk wat my vir 'n lang tyd gefassineer het, en steeds doen. Onder die skildery met die oop deur kan die nar-agtige gesig gesien word wat deel was van die kantoor, sover terug as wat ek kan onthou.²⁵ En die oop venster met die gordyne wat fladder in die wind? Dalk het my student dit geïnterpreteer as 'n simbool van beweging, van verandering, van oorgang en tussen-in wees?

Ek dink hy kon aanvoel: In hierdie ruimte is chaos goed, en is fragmente in (of is dit uit?) orde. Hier sou 'orde' in werklikheid on-ordelik wees.

En, o ja, net ingeval jy gewonder het: Die een wat met sy hand op sy mond sit (nie regtig weet wat om te sê nie) en peinsend voor hom uitstaar – dis ek.

Gedurende die laat 1980's het die Duitse teoloog Henning Luther die idee van die lewe as 'n 'fragment' – wat sy oorsprong in die estetika het – in die teologiese debat van sy tyd ingevoer.²⁶ Hy het hierdie konsep benut juis om 'n spesifieke verstaan van identiteit uit te daag, 'n identiteit wat voorgestel is as 'n volledig intakte en geïntegreerde produk, afgehandel en vervolmaak.²⁷ Henning Luther het verkies om eerder te praat van identiteit as 'n onvolledige, voortdurend onderbroke en gebroke proses, oftewel as fragment.²⁸ Hierdie verstaan van identiteit staan in sterk kontras met een wat totaliteit voorhou, of wat as 'n staat van heilheid-in-sigself, van onfeilbare eenheid, en van voortdurende en onuitgedaagde relevansie gepropageer sou kon word.²⁹

Volgens Henning Luther is daar fragmente uit die verlede, sowel as fragmente uit die toekoms.³⁰ Die 'fragmente uit die verlede' is daardie brokstukke van onafgehandelde sake, daardie skerwe van 'n eenmaal heel, maar nou vernietigde werklikheid, wat ons as torso's, as ruïnes bly teister, as 'n herinnering aan ons skuld, onder andere. Hierdie fragmente van die verlede kan ervarings van pyn en ang by ons skep, wat op hulle beurt weer kan lei tot berou, selfs in die vorm van wat Henning Luther noem 'n "estetika van belydenis."³¹

24 Sien ook die bespreking van hierdie kunswerk in Hoofstuk 2.

25 Sien ook die bespreking van hierdie kunswerk in Hoofstuk 1.

26 Vgl. Charles Campbell en Johan Cilliers, 2012, *Preaching Fools. The Gospel as a Rhetoric of Folly*, 45-48.

27 Henning Luther, 1992, *Religion und Alltag: Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*, 160.

28 Ibid., 161.

29 Ibid., 180-182.

30 Ibid., 167.

31 Ibid., 182.

Die ‘fragmente uit die toekoms,’ aan die ander kant, dui op onafgehandelde sake wat te make het met daardie ervarings en lewenspogings wat nog nie hulle finale vorm en voltooiing gevind het nie. Hierdie fragmente uit die toekoms maak gevoelens van verlange in ons wakker – verlange na dit wat ‘meer,’ of ‘dieper’ is, gevoelens wat verhinder dat ons in dowwe berusting, of erger, verharding en verbittering verval.³² Hierdie gevoelens van verlange help ons om oop en vloeibaar met die oog op die toekoms te bly.

Hierdie fragmente uit die verlede en die toekoms wys heen na iets anders en buite hulleself, na moontlikhede wat nog vervul moet word.³³ Henning Luther wys daarop dat die estetiese gedagte van fragment in ’n sekere sin soos ’n goue draad deur alle teologiese temas geweef is, of behoort te wees. Dit bied byvoorbeeld ’n nuwe blik op ‘geloof,’ deurdat dit geloofsidentiteit verhoed om ’n onbeweeglike monument te word, en onderstreep dat geloof beteken om juis nie intakt te wees nie, maar eerder om as fragment in die vertroue op die realisering van ’n groter geheel te leef.

Fragmentasie onderskryf ook ’n spesifieke verstaan van ‘liefde,’ daardie kernwoord in feitlik alle gelowe. Liefde beteken dat ons begryp dat ons nie die enigste fragment op hierdie aarde is nie, en dat ons idees oor identiteit voortdurend uitgedaag word deur ander; dat ons inderdaad verbonde is aan mekaar, en ruimte vir mekaar moet skep, uit liefde.³⁴ Liefde, veral in hierdie sin verstaan, is nie ’n abstrakte konsep nie, maar roep eerder op tot self-opoffering en diens, ter wille van die ‘ander.’ Dit is trouens juis deur self-opoffering en diens, ter wille van hierdie ‘ander,’ dat die sin van die lewe gevind, en geskep word. Inderdaad, die sin van die lewe is om sin aan die lewe te gee – die lewe van andere.

Diegene wat iets verstaan van hulle eie gebrokenheid kan nie sonder liefde teenoor ander wees wat ook gebroke is nie. Hulle weet uit eie ervaring dat fragmente saam in liefde kan en moet leef, dat hulle nie moet toegee aan die versoeking om rigiede grense of eksklusiewe klubs te vorm nie. Trouens, ‘sonde’ sou verstaan kon word as ’n vorm van identiteit wat sekuriteit soek in ’n vaste en finale status, wat presies die teenoorgestelde van fragment is.³⁵

Volgens Henning Luther word die idee van fragment die beste uitgedruk in die sleutelwoord ‘genade,’ aangesien laasgenoemde die insig impliseer dat ons (nog nie) heel is nie, maar voortdurend heel gemáák word deur ’n Ander.³⁶ Ons is wel fragmente, maar nie bloot losliggende en betekenislose brokkies en stukkies nie. Ons word eerder voortdurend ingevoeg in die groter prentjie van vervulling, omdat ons deel is van die kosmiese legkaart. Hierdie proses van voortdurende invoeging noem ek: genade op genade.

32 Ibid., 169-170.

33 Luther, *Religion und Alltag*, 167.

34 Ibid., 170.

35 Ibid., 172.

36 Ibid., 173.

Die kruis van Christus verteenwoordig volgens Henning Luther fragmentasie by uitstek. Jesus was nie, in hierdie sin, 'n ideale en 'heel' menslike wese nie. Hy was gebroke, deurboor, gekruisig, en gefragmenteer. Hierdie fragmentasie word ook nie opgehef deur die 'opstanding' nie; die opstanding is nie die uitskakeling van die kruis nie, eerder die waarmaking daarvan.³⁷ Die opstanding verdiep en radikaliseer die realiteit van die kruis. Maar dit bied ook die hoop dat die fragmente van ons bestaan saamgebind word tot 'n nuwe geheel.³⁸

Gesien uit die perspektief van hoop is die fragmente wel werklik, maar nie verorden tot ewige onvolmaaktheid nie. Hulle funksioneer eerder as aanwysers van, en voorlopers tot die vervulling en heelmaking van alle dinge.³⁹ Hierdie verstaan van fragmentasie bied hoop, maar kan ook gevoelens van onrus skep, van die wete dat ons nog nie by ons eindbestemming aangekom het nie. In fragmente word klag en verlange saamgebind; is volheid as nog-nie-daar-nie teenwoordig as alreeds-daar. Kortom, fragmente verteenwoordig gebrokenheid, maar roep en verlang as sodanig na heelheid en heelwording – en skep so hoop.⁴⁰

Ek herhaal: Daar is niks verkeerd met nie-weet nie. Daar is iets soos 'n 'gesonde onsekerheid', net so seker (!) as wat daar iets is soos 'ongesonde onsekerheid'. Maar daar is ook iets soos 'n 'ongesonde sekerheid'. Daar is min plekke waar 'n mens soveel voorbeelde van hierdie ongesonde sekerheid vind as – hartseer genoeg – op kansels. Dikwels 'weet' predikers te veel – oor mense, maar veral oor God. Dikwels handel en praat hulle asof hulle mense ten volle ken, en asof hulle volle kennis opgedoen het – ook omtrent God. Dikwels is hulle só seker wie God is, só seker waar en hoe God handel, en selfs waar en hoe God, volgens hulle, behóórt te handel. Hulle praat só, asof hulle 'n greep op God gekry het. Hulle bid só, asof hulle opdragte aan God wil deurstuur.

Neem byvoorbeeld die volgende gebed, gebid tydens 'n erediens, waarin die prediker sy absolute sekerheid oor mense se gedagtes en God se handeling, as volg verwoord:⁴¹

Maar terwyl ek die Woord bedien was daar mense wat gesê het ek hunker daarna. Dankie Here, dat U deur die Heilige Gees reeds verandering bewerkstellig het, dat die mense reeds in hulle denke vernuwe het. Maar baie dankie dat U nou ook op 'n bonatuurlike wyse hulle gemoedstoestand verander en dat hulle besef God het hulle

37 Ibid., 173.

38 Manfred Josuttis voeg hieraan toe: Wanneer die Gees van Christus in ons leef, word ons deel van die geskiedenis van Christus, en neem ons gefragmenteerde bestaan deel aan die opstanding van Christus. Manfred Josuttis, 1998, *Identität und Konversion*, 117-118, 126. Sien ook Hoofstuk 2 vir 'n verdere bespreking van hierdie 'deelname aan Christus'.

39 Luther, *Religion und Alltag*, 175. Sien ook die bespreking verderaan.

40 Hierdie uitgangspunte resoneer met Martin Luther se verstaan van 'n 'teologie van die Kruis' (*theologia crucis*). Sien Martin Luther, 1883, 1518, *Disputatio Heidelbergae habita*, 354.

41 Vgl. Johan Cilliers, 2004, *The Living Voice of the Gospel. Revisiting the basic principles of Preaching*, 230v.

nuut gemaak ... Dankie Here, dat U ook hulle wat in krisis is in hierdie môre bedien het. Dankie dat U hulle wat in nood is vanmôre gehelp het, alhoewel hulle omstandigheid nog dieselfde is, is hulle gemoedstoestand anders, omdat U hulle denke vernuwe het.

'n Mens sou sekerlik kon aanvaar dat dit alles dinge is wat die prediker graag sou wou sien gebeur, só graag dat hy selfs 'n tipe profetiese verledetydsvorm daarvoor gebruik. Dis egter 'n vraag of dit alles in werklikheid so is of so gebeur hét soos die prediker dit uitspreek, en of dit nie eerder 'n tipe religieuse manipulasie verteenwoordig nie. Let op wie in werklikheid, of ten minste taalkundig gesproke, die aanleidende agent in al hierdie 'bonatuurlike' gebeurlikhede is – 'ek', wat die Woord bedien. Hierdie prediker weet dat die Heilige Gees 'reeds' gewerk het; dat die Here ook 'nou' werk. Die tydsvorme van God se handelinge (verlede en hede), en so ook God se 'bediening', word vasgeskryf in die prediker se 'bediening'. Wil die prediker daarmee sê dat God eintlik so behoort op te tree?

'n Mens hoor dieselfde tendens in 'n ander preek:

Ons staan aan die einde van 'n uitreikweek waar ons deur boodskappe, deur musiek, deur sang, deur die radio-uitsending soveel harte bereik het, soveel mense aangeraak het, soveel weer in aanraking gebring het met 'n nuwe lewe wat ons vind in Jesus Christus ... deur die Woord sê die Here vanmôre vir jou ... Vanmôre sê ek vir u ... dis waarom jy nou na my luister ... Ek het vir u gesê dat God wil hê ...

Hoe weet die prediker dit alles? Het hy insigte in die gedagtes van God wat ander, minder ingeligte mense nie het nie? In die geheimenis van mense se 'harte'? Is dit nie 'n vorm van vrome arrogansie nie? Of wil hierdie prediker hiermee, op 'n bewuste of onbewuste wyse (bonatuurlike) legitimiteit op sy bediening projekteer? Let op: Ook hier is die heuristiese beginsel vir alles wat (moet) gebeur, die prediker, oftewel 'ons'. Dis hierdie 'ons' (*pluralis majestatis*) wat 'soveel' dinge kon laat gebeur ('bereik ... aanraak ... in aanraking gebring'), dat 'n mens selfs wonder wie dit nou eintlik is wat die 'nuwe lewe' waarvan die prediker praat moontlik maak? Daar word wel na Jesus Christus verwys, maar die agent wat die lewe 'vind', is ... 'ons'.

Dikwels loop wat die Here wil en sê en doen naatloos oor in wat die prediker wil en sê en doen. In werklikheid sit die prediker woorde in die Here se mond: "... die Here sê ... Ek sê ... Ek sê ... die Here sê." Sou dit 'n té harde oordeel wees om dit 'n vorm van vrome grootheidswaan te noem?

Dis merkwaardig hoe dik die stroom van die 'ek' in baie preke loop. Soms bestaan die preek letterlik net uit 'n tweegesprek, of eerder 'n monoloog tussen die 'ek' van die prediker en die gemeente (wat op 'n afstand bly), sonder dat dit ooit 'n tweegesprek tussen God en die gemeente word. Baie kan inderdaad afgelei word uit die wyse waarop predikers die woordjies 'ons', 'ek', 'jy', 'julle', 'hulle', ens. gebruik, en veral die verbande wat daar tussen dié begrippe veronderstel of gelê word. Dit sou nie oordrewe wees om te sê dat die prediker dikwels in sy/haar persoon, met sy/haar

insigte, ervaringe, geloof, ens. dié ontsluitingspunt van die preek word nie, dat alle verkondigingslyne in 'n hermeneutiek van die 'ek' saamgebundel én ontkenoop word.⁴²

'n Goeie voorbeeld (van 'n slegte voorbeeld) in hierdie verband, klink so:

As ek vanaand vir u 'n vraag sou vra en ek sou sê: 'Wat is die uitstaande kenmerk van 'n Geesvervulde kind van die Here?' Dan wil ek sê ons gaan vanaand baie antwoorde hoor ... Maar weet u, Jesus Christus gee vir ons die duidelikste antwoord en die korrekte antwoord ... Ek wil u sê ... Ek wil vir u sê u leef in gruwelike sonde ... Ek weet daar's 'n hele verandering wat in u lewe moet plaasvind ...

Dié prediker vra die vrae namens die gemeente, gee dan self 'n lang lys van antwoorde namens die gemeente, maar vee dit dan ook sommer summier van die tafel af. Want hierdie prediker weet beter. Hierdie prediker kom met die 'korrekte' (gepatenteerde, Christologiese) oplossing na vore. Die sogenaamde 'hermeneutiese sirkel' word deur die 'ek' van die prediker op gang én tot voltooiing gebring. Dié prediker weet alles, wil alles, sê alles, doen alles wat nodig is om hierdie preek ('helder en korrek') te laat 'werk'. Maar wat 'werk', is nie noodwendig 'waar' nie. In werklikheid, of ten minste grammatikaal gesproke, word daar in die hermeneutiek van hierdie 'ek' geen ruimte gelaat vir die werking van die genade nie, word die evangelie buite werking gestel. 'Ek' neem die plek daarvan in.

Dit is wat ek 'n 'ongesonde sekerheid' sou wou noem. Soms weet predikers selfs te veel van die duivel. Luister hierna:

Die duivel het vir seker gekom na elke diens waarin ek al gepreek het. Iets gaan verkeerd met die klank, mense val, hulle nies en hoes en doen allerhande dinge, omdat die duivel mense steur.

Hoe de duivel weet die prediker – 'vir seker' – dat die duivel by elke preek wat hy preek teenwoordig is? Is dit nie 'n manier om die hoorders onder die indruk te bring van die gesag waarmee hierdie prediker (altyd) praat nie, en dit ook nog in 'elke diens'? Iemand wat selfs die duivel op hierdie manier in beweging kan bring, moet tog gesag hê, of hoe? Vir seker?

In sommige gevalle neem die sindroom van ongesonde sekerheid meer ekstreme vorme aan. Gedurende die Swart Pes, wat ongeveer 60% van Europa se bevolking tydens die Middeleeue uitgewis het, was baie mense vinnig om die blaam (met volle sekerheid) op 'ander' te plaas – natuurlik nie op hulleself nie. Trouens, hierdie pandemie, veroorsaak deur 'n bakterium (*Yersinia pestis*) het 'n handige stuk gereedskap geword nie net om ander te blameer nie, maar ook om (met volle sekerheid) God se gramskap te aktiveer. 'n Primitiewe stuk gereedskap inderdaad, wat geen oog gehad het vir God se medelye met mense nie.

42 Sien my bespreking van hermeneutiek in die Slotsom.

Almal het egter nie hierdie sentimente gedeel nie. Die toonaard van iemand soos Martin Luther, die Hervormer, was byvoorbeeld opvallend anders. Ook in hierdie verband blyk sy teologiese volwassenheid – sy tyd ver vooruit:

Ek sal God vra om ons uit genade te beskerm. Dan sal ek beroking doen, die lug help suiwer, medisyne toedien, en dit ook neem. Ek sal plekke en mense vermy waar my teenwoordigheid nie nodig is nie, sodat ek nie besmet word en op hierdie manier dalk ander aansteek en so hulle dood deur my nalatigheid veroorsaak nie. As God my wil neem, sal God my vir seker vind, en ek het gedoen wat God van my verwag het. Ek sal dus nie verantwoordelik wees vir my eie dood of die dood van ander nie. As my naaste my egter nodig het, sal ek geen plek of mens vermy nie, maar vrylik daarheen gaan ... So lyk 'n Godvresende geloof, omdat dit nóg voorbarig nóg dwaas is, en God nie versoek nie.⁴³

Terwyl ek hierdie woorde skryf, is feitlik die hele wêreld in die greep van die coronavirus-(Covid-19)pandemie, met die kruin wat nie alleen een keer nie, maar nou ook vir 'n tweede keer in baie lande dreig om as golf te breek, met die gevolglike infeksie en dood van miljoene mense.⁴⁴ Talle lande was, of is nog steeds, in 'n 'nasionale ramptoestand', met inperkings (grendeltyd) waartydens mense nie toegelaat word om hulle huise te verlaat nie, behalwe vir essensiële aankope van voedsel of mediese voorrade, of om 'n dokter of hospitaal te besoek.

Ek skryf hierdie woorde nie bloot vanuit 'n teoretiese gesigspunt nie. Ek en my vrou het onlangs onwetend kontak gehad met iemand wat Covid-19 opgedoen het en moes vir toetse gaan – soos miljoene mense wêreldwyd. Die 48 uur wat ons moes wag vir die uitslag was 'n ewigheid. Soveel (bang) gedagtes wat deur jou kop gaan: Is ek ook geïnfekteer? En my vrou? Indien wel, hoe gaan ons daarop reageer? A-simptomasies of, gegewe ons ouderdom, met ernstige gevolge? Die wete van die kortstondigheid en broosheid van ons lewens, van die onvoorspelbaarheid van die toekoms, het in my gedagtes bly maal, om en om en om ...

Spanning. Asem ophou.

Op 20 November 2020 het ons die uitslag ontvang: Negatief.

Dis maar selde in die lewe dat 'negatief' eintlik 'positief' is.

Verligting. Asem uit.

Hierdie wêreldwye pandemie het die beste, maar ook slegste, in mense na vore gebring. Byvoorbeeld:

- » 'n Afgetrede Britse militêre offisier, Kaptein Tom Moore, het sy 100ste verjaarsdag gevier deur met sy loopring 100 keer op en af voor sy huis te stap, ten bate

⁴³ Martin Luther, 2016, *Pastoral Writings*, 43. Vertaal deur Johan Cilliers.

⁴⁴ Ek het op 13 Februarie 2020 begin om hierdie boek te skryf. Die eerste Covid-19-infeksie is in China gedurende Desember 2019 gerapporteer, en die eerste in Suid-Afrika op 5 Maart 2020.

van 'n fonds wat Covid-19-slagoffers bystaan – en in die proses het hy nie alleen 30 miljoen Britse pond as donasies ontvang nie, maar is hy ook deur die Britse Koningin tot ridder geslaan.

- » Talle korrupsieskandale is in Suid-Afrika oopgeplek, waaruit blyk hoedat hooggeplaaste regeringsampptenare kospakkies wat bestem was vir die armstes onder die armes na hulle eie (welaf) familie en vriende gekanaliseer het. Skokkende onthullings is gemaak van sogenaamde 'maatskappye' wat miljoene rande ontvang het om beskermende kleredrag en toerusting te verskaf vir mediese personeel wat met siek Covid-19-pasiënte moes werk, terwyl hulle op geen manier hiervoor geskik of selfs geregistreer was nie.

Gepraat van die ergste: Tydens 'n vroegoggend radio-uitsending het 'n sogenaamde teoloog prontuit (en met volle sekerheid) verklaar dat die rede vir die coronavirus se ontstaan tog duidelik geplaas moet word op die skouers van die Chinese, maar nie net omdat die virus volgens alle aanduidings sy geografiese ontstaan daar gehad het nie, maar gewoon omdat hulle teologiese skuld dra – hulle is nie Christene nie. Hoe die kloutjie hier by die oortjie gebring moet word, is nie duidelik nie. Die dood van duisende mense wêreldwyd is die gevolg van hierdie mense se sonde (van ongeloof), en God se gevolglike gramskap? So 'n dood-sekere en, vir seker, dodelike konneksie tussen God se straf en mense se sonde?⁴⁵

Ek onthou nog een só 'n doodsekere sonde-aanwysing en onaanvegbare oordeel-proklamerende preek uit my jonger jare. Die Karoo-dorpie Laingsburg is getref deur 'n katastrofiese vloed, wat, gegewe die semi-woestynagtige karakter van die landstreek, 'n skokkend ongewone gebeurtenis was. Op 24 Januarie 1981 is die dorpie verswelg deur massas water, nadat die sluise van die hemel (?) geopen is. Ten minste 100 inwoners het verdrink, met 'n verdere 72 liggame wat nooit gevind is nie. 'n Totaal van 184 huise is volledig verwoes, weggespoel, met net 21 wat bly staan het. Kortom, die dorpie is uitgewis. Waarom?

Wel, baie mense het baie antwoorde hierop gegee. Ek onthou een preek in besonder, asof ek dit vandag nog hoor. Die prediker het die kolletjies verbind, sonder huiwering: Dié dorp is so swaar deur die oordeel van God getref, omdat die regering van die dag (let wel: die apartheidsregering) toegelaat het dat casino's in die sogenaamde tuislande (wat natuurlik ook 'n produk van die apartheidsregering was) aangebou mag word. Ek onthou nog die absolute en brutale sekerheid waarmee hierdie stellings gemaak is, en nog meer verstommend, dat so baie dit as absolute waarheid gehoor en aanvaar het. Ook hierdie prediker het vir seker geweet waar en hoe God werk of moet werk. Hierdie prediker het nie net gedeeltelik geken nie, maar ten volle.

45 Sien ook my bespreking van die Covid-19-pandemie in Hoofstuk 2.

Ek het gedink aan Richard Kearny, wat eenmaal gesê het dat geloof – let wel, gelóóf – beteken om te weet dat jy niks absoluut weet oor die absolute nie.⁴⁶ Of Martin Luther: Geloof is niks anders nie as getrooste twyfel.

Daar is natuurlik ook iets soos ‘ongesonde onsekerheid’, soos ek reeds vroeër gesê het. ’n Mens kan helaas ook jou onsekerheid tot ’n negatiewe psigopatie, of ’n bejammerenswaardige lewenstyl verhef. Jy kan só ’n jammerlike figuur begin slaan, dat jy strykdeur net sug en kla oor die onvolkomenheid van alles, en die pynlike beperkinge van ons insigte. Dit is nie wat ek hier in gedagte het nie.

Daar is iets soos om te sug in hoop, en om hooploos te sug. Die Duitse teoloog Eberhard Jüngel verwoord hierdie sug-in-hoop treffend in ’n preek oor Romeine 8: 18-30, waar dit handel oor die Gees wat saam met die kerk en die skepping sug om die finale openbaarmaking van God se kinders. Hy vat dit saam in twee woorde, wat beide ‘sug’ en ‘hoop’ uitdruk, en dit trouens verbind:

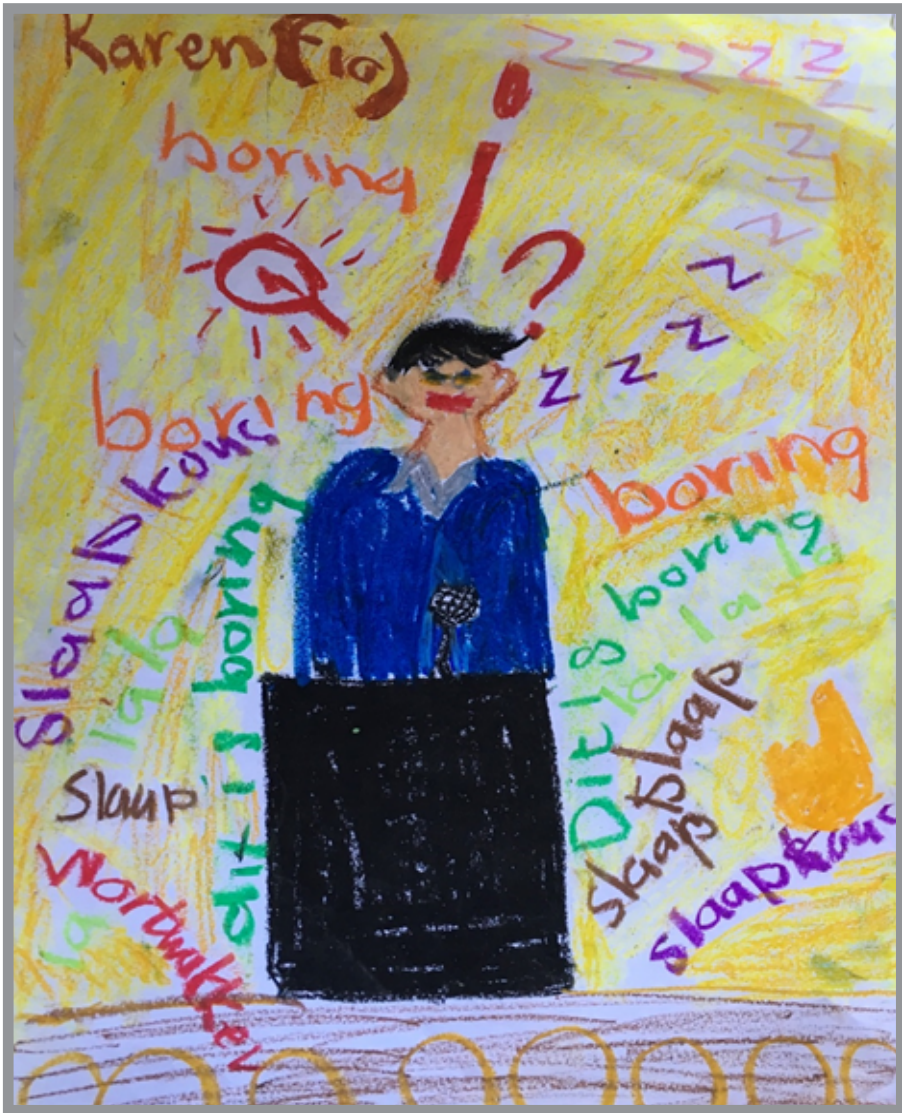
‘Ag ja’ – in beide hierdie woorde vind ons die geheimenis van Pinkster. Ons wêreld maak dit nodig dat ons gereeld moet sug: ‘Ag!’ Maar, as ons na God toe kom met hierdie ‘ag’, kan ons ook sê ‘ja’ – ‘ja’ vir hoop en ‘ja’ vir God. Hulle wat in die Naam van God ‘Ag ja!’ uitroep, is vervul met die Heilige Gees. En wanneer ons leer om regtig hierdie twee woorde te bid, dan word ons eenvoudige ‘Ag ja!’ die mees hoopvolle gesug wat in die wêreld gehoor kán word.⁴⁷

Wanneer die Apostel Paulus – ook in Romeine 8, en juis op grond van hierdie hoopvolle gesug – verklaar: “Hiervan is ek oortuig...” (Romeine 8:38), hink en pink hy nie oor twee gedagtes nie. Hy huiwer nie, is nie onseker oor wat hy sê nie. Inteendeel, hy verwoord, en verteenwoordig, wat ’n ‘gesonde sekerheid’ genoem sou kon word. Hy is seker, vir seker. Maar hierdie gesonde sekerheid lei nie by hom tot teologiese grootheidswaan of beterweterigheid of een of ander vorm van vrome arrogansie nie. Dit moet ook nie by ons nie.

Soms moet ons hieraan herinner word, so pynlik as wat dit ook al mag wees vir ons teologiese of preek- of geloof-ego’s. Toe ek ongeveer 46 jaar oud was, op die kruin van my sogenaamde ‘loopbaan as prediker’, was my dogter 10 jaar oud, en moes sy heelwat van my preke aanhoor. Wel, sy het eenmaal haar interpretasie van hierdie gebeure met ’n paar krytstrepe vasgelê. In retrospeksie is dit ’n merkwaardige uitbeelding:

46 “... knowing you don’t know anything absolutely about absolutes.” Kearney, 2004, *Facing God*, 6.

47 Eberhard Jüngel, 1979, *Geistesgegenwart, Predigten II*, 240. Vertaal deur Johan Cilliers.



FIGUUR 4: zzzzzzzzzzz... (2002) deur Karen Cilliers.

Ja, die man agter die kansel, is ek, haar pa. Daar is, behalwe vir die onsigbare en onhoorbare woorde uit die mond van die prediker, 'n hele aantal interessante frases wat rondvlieg:

- » 'boring' (drie keer, in oranje);
- » 'dit is boring' (twee keer, in groen);

- » 'slaap' (drie keer, in bruin);
- » 'slaapkous' (twee keer, in pers);
- » 'wortwakker' (een keer, in rooi, met die enigste spelfout in die voorstelling; moet wees: 'word wakker'). Interessant genoeg word hierdie oproep gerig aan die leë, deurskynende koppe van die gemeente, voor. En natuurlik die klanke: 'lala' (twee keer, in ligte groen; herinner dit aan 'blabla' of 'n slaapliedjie?). Dit alles word onderstreep deur die insluimering van zzzzzzzzzzz.

Let op: Die kansel is pikswart (simbolies van iets?). Let op: waarskynlik die mees veelseggende van alles – die uitdrukking op die gesig van die prediker. Verward? Verwonderd? Onseker? Al bogenoemde? Bokant sy kop sweef drie tekens. 'n Flitsende gloeilamp – aanduiding van ten minste 'n bietjie insig? 'n Vraagteken – onderstreping van die onsekerheid van die man agter die kansel? 'n Uitroepteken, maar onderstebo – het die kunstenaar aan gevoel dat die inspirasie en verwondering van die prediker nie is soos dit kan of moet wees nie, eerder (letterlik) onderstebo? Of het sy eenvoudig maar net hier die kunswerk omgedraai, en dus die gedoente vanuit 'n omgekeerde perspektief beskou?

Misterie: Daar is 'n opvallende, oranje voorwerp aan die regterkant – 'n aanduiding van wat? 'n Hand en vinger wat na bo wys? 'n Wolmus vir die slaapkous? Selfs my dogter kon dit 18 jaar later nie verduidelik nie. Uiteraard is sy baie slim, met 'n doktorsgraad in neuroanatomie op die ouderdom van 28 verwerf. Genoeg gesê.

Ons ken, gedeeltelik. En Paulus voeg daarby: Ons verkondig ook God se wil, gedeeltelik.⁴⁸ Dit is hoe dit is, vir nou. Dit herinner mens aan die klassieke lirieke, geskryf deur Earl Wilson Jnr. in die laat sestigerjare. Die titel sê alles: *How small we are, how little we know*.⁴⁹ Die woorde bly waar, vyftig jaar later:

*We laugh, we cry,
We live, we die,
and when we're gone, the world goes on.
We love, we hate, we learn too late,
How small we are, how little we know.

We hear, we touch, we talk too much,
of things we have no knowledge of.
We see, we feel,
yet can't conceal,
How small we are, how little we know.

See how the time moves swiftly by,
We don't know how, we don't know why.*

⁴⁸ 1 Korintiërs 13: 9.

⁴⁹ Hierdie lied is oorspronklik gepubliseer deur Glamorous Music, Inc. en die verkoopsagent was Cimino Publications Incorporated, 436 Maple Ave., Westbury, L.I., N.Y.

*We reach so high, and fall so low,
The more we learn, the less we know.*

*Too soon the time to go will come,
Too late the will to carry on,
And so we leave too much undone,
How small we are how little we know.*

Inderdaad. Maar hierdie lirieke, en veral Paulus, sê ook nie dat ons ‘niks’ weet nie. Ons ken gedeeltelik, wat beteken dat ons wel ‘iets’ weet. Ons kán sommige stukke van die legkaart ingepas kry, en ons kán sommige van die fragmente wat rondlê optel en (her)rangskik. Trouens, hierdie prosas van (her)rangskikking kan uiters sinvol wees, en nuwe perspektiewe op die soeke na sin open.

Hierdie versameling en herrangskikking van fragmente vra ’n kreatiewe modus, ’n lewenswyse (habitus) van *bricolage*. Hierdie konsep kom oorspronklik uit die wêreld van estetika, maar word ook gebruik in ’n verskeidenheid van ander vakrigtings, byvoorbeeld literatuur (waar dit dui op die hermeneutiek van inter-tekstualiteit), kritiese teorie, antropologie, filosofie, opvoedkunde, die besigheidswêreld, rekenaar sagteware, en sosiale media.

Die term *bricolage* word ontleen aan die Franse taal, en het oorspronklik iets beteken soos ‘doen-dit-self’, met inbegrip van konsepte soos improvisasie, om gebruik te maak van wat beskikbaar is. In kuns dui dit op werke wat geskep word deur gebruik te maak van ’n verskeidenheid van beskikbare middele, soms ook ‘gemengde media’ genoem.

Die Franse werkwoord *bricoler* dui in werklikheid op die vreugde wat daarin opgesluit lê ‘om rond te peuter’, dit wil sê om te speel met moontlikhede, terwyl jy voortdurend vra: Wat sal gebeur as...? Hier beteken ‘peuter’ inderdaad om soos ’n kind te speel, om peuterpret te ervaar. Moet ons in elk geval nie eers soos die kinders word, voordat ons die Koninkryk van God kan binnegaan nie?⁵⁰

Om ’n *bricoleur* te wees, impliseer dat ’n mens ’n fyn waarnemer moet wees, oop vir dit wat ophande is, en om hierdie objekte of idees te re-konstrueer, te her-rangskik – ’n handeling wat dikwels verrassende nuwe betekenis, funksies, en perspektiewe tot gevolg het. Die deurslaggewende punt is hier dat die kunstenaar nie vooraf (moet) weet wat die uitkoms van die proses gaan wees nie, ten minste nie in besonderhede nie. Daar is ’n openheid, ’n houding van afwagting en verwagting, ’n omhelsing van die ervaring om in die geheimenis ingelei te word. Veral hier is nie-weet nie goed, selfs noodsaaklik. Om hier (vooraf) te weet kan trouens negatief inwerk, of ten minste bydra tot ’n uiters vervelige produk, en ’n oppervlakkige herhaling van wat reeds bekend is. Hier is die proses net so belangrik soos die produk, indien nie belangriker nie.

50 Markus 10:14-16.

Daar is 'n verskeidenheid van kunsvorme wat met *bricolage* verbind sou kon word. Kom ons speel (peuter!) 'n bietjie rond in die oeuvre van een eksponent van hierdie tipe kuns: Marcel Duchamp. Sy beroemdste (of mees berugte) werk dra die titel *Fountain* (1917), en is waarskynlik die eerste waaraan 'n mens dink.⁵¹ Duchamp was die eerste kunstenaar wat die konsepte van 'klaargefabrieseerde' ('ready-made') en 'objekvondse' ('found objects') aan die kunstewêreld voorgestel het, en het daardeur die tradisionele uitgangspunte en voorveronderstelde idees van wat kuns is of moet wees, op 'n kenmerkend Dadaïstiese wyse uitgedaag.⁵²

Die idee van 'klaargefabrieseerde' objekte onderstreep die gedagte dat niks 'werklik' in sigself is nie, en dat alles op sy beste beskryf sou kon word as *adiaforon* (iets sonder enige waarde as sodanig, totdat dit geëvalueer word, weliswaar altyd binne die evalueerder se psigologiese, kulturele en sosiale raamwerk, en daarom gebonde daaraan). Dit is wat Dadaïsme onder andere wou bereik: om die kunstewêreld met sy vaste idees omtrent die (uitbeelding van die) realiteit uit te daag. Dadaïsme protesteer teen die snobisme en tradisionalisme van die kuns-elite, en waarsku teen 'n narkotiese afstomping in estetika. As sodanig verteenwoordig dit 'n tipe 'anti-kuns', ter wille van kuns.

Duchamp het besluit om nie meer verf te gebruik om kuns te skep nie, maar eerder deur 'klaargefabrieseerde' objekte uit te soek – dikwels massa-geproduseerde, gekommer-sialiseerde, en gebruikobjekte – en hulle dan in sulke nuwe, en dikwels vreemde kontekste en perspektiewe te plaas, dat hulle op een of ander manier nuwe betekenis na vore geroep het. Hierdie benadering was 'n duidelike afskeidneem van die antieke gedagte dat 'kuns' slegs geskep sou kon word deur 'n hoogs gekwalifiseerde kunstenaar, wat 'oorspronklike' kunswerke moet skep. Inteendeel, hy het geglo dat 'gewone' objekte in hulleself die waardigheid van 'n kunswerk omgedra het, bloot deur die keuse wat die kunstenaar daarvoor maak.⁵³ En van groot belang: Hier is 'waardigheid' nie as sinoniem vir 'skoonheid' gesien nie, in elk geval nie in terme van die tradisionele, geromantiseerde idee van 'skoonheid' nie.⁵⁴

51 Die werk bestaan bloot uit 'n porselein-urinaal wat uit sy gebruikelike konteks gehaal en na 'n nuwe, ongewone een, naamlik 'n kunsgalery, verplaas is. Duchamp, onder die skuilnaam R. Mutt, het *Fountain* as 'n soort grap, maar ook as kritiek op van die basiese konvensies van (avant garde-)kuns ingeskryf. Die organiseerders van die uitstalling was woedend: Was die kunstenaar besig om moderne kuns aan 'n toilet gelyk te stel? *Fountain* is haastig uit die uitstalling verwyder en het daarna geheimsinnig 'verdwyn'. Dit was eenvoudig te skandalig vir die kunstewêreld van daardie tyd. Sien my bespreking in Johan Cilliers, *Dancing with Deity*, 216v.

52 Kristina Seekamp, 2005. *Unmaking the Museum: Marcel Duchamp's Readymades in Context: Bicycle Wheel*.

53 Ibid.

54 Baie mense sien 'skoonheid' deur 'n bril van sentimentalisme en romantisme. Vir hulle is skoonheid sinoniem met objekte en ervarings wat edel en aangenaam is. Skoonheid is dan "the pretty, the merely decorative, or the inoffensively pleasant", en die bedoeling daarvan niks meer nie as om 'n aangename gevoel oor mooi sonsondergange en kunstige blommerangskikkings na vore te roep. Vgl. DB Hart, 2003, *The Beauty of the Infinite. The Aesthetics of Christian Truth*, 15. Sien ook Johan Cilliers, 2011, *Fides Quaerens Pulchrum: Practical Theological Perspectives on the Desire for Beauty*, 257-268.

Die eerste 'klaargefabriseerde' kunswerk wat Duchamp geskep het, was getiteld *Bicycle Wheel* (Fietswiel). Die proses om dit te maak, was skynbaar eenvoudig – Duchamp het gewoon die 'gelukkige idee' gehad om 'n fietswiel aan 'n kombuisstoel vas te maak, en te kyk hoe dit draai.⁵⁵ Die voorstelling hieronder is die derde weergawe van *Bicycle Wheel*. Die eerste weergawe bestaan nie meer nie, en was alreeds 40 jaar vroeër gemaak in 1913.



FIGUUR 5: *Bicycle Wheel* – Fietswiel (1951) deur Marcel Duchamp (Publieke Domein).

Toe *Bicycle Wheel* die eerste keer tentoongestel is, het Duchamp die kykers genooi om die wiel te laat draai, want vir hom was die beweging van die draaiende wiel baie kalmerend en troostend – hy het geniet om daarna te kyk, net soos wat hy dit geniet het om na vlamme te kyk wat in die vuurherd dans.⁵⁶

Wel, is dit kuns? Miskien is dít nie die vraag om te vra nie. Eerder: Skep dit nuwe betekenis? Skoonheid is in die oë van die waarnemer. So ook betekenis – betekenis is

⁵⁵ "I had the happy idea to fasten a bicycle wheel to a kitchen stool and watch it turn." MoMA Learning. 2020. *Bicycle Wheel: Marcel Duchamp*.

⁵⁶ "To see that wheel turning was very soothing, very comforting ... I enjoyed looking at it, just as I enjoy looking at the flames dancing in a fireplace." The Museum of Modern Art. 2020. Art and artists. Marcel Duchamp. *Bicycle Wheel*.

in die oë van die waarnemer. Die stoel funksioneer nie meer as 'n stoel nie, maar nou as fondasie vir 'n nuwe objek. Die fietswiel word nou gebruik op 'n ander, verrassende wyse – dit raak nie eers meer aan die grond nie. Trouens, dit is presies omgedraai, wys nou boontoe. As wat? Vlamme wat flikker in die vuurherd? 'n Oog na die toekoms toe? 'n Antenna na 'n ander wêreld? Of is dit eenvoudig 'n ou, gebruikte fietswiel, vasgemaak bo-op 'n ou, gebruikte kombuisstoel?

Ons kan inderdaad rondpeuter hiermee, rondspeel met hierdie 'betekenis'.

Om te 'peuter', beteken om te 'speel'.

Die idee van spel is natuurlik nie iets nuuts in die teologie nie. In die Skrif hoor ons al dat die wysheid soos 'n kind voor die Vader op die vooraand van die skepping gespeel het.⁵⁷ Uiteenlopende denkers soos Hieronymus, Origenes, Gregorius van Nissa, Maximus en ander mistieke denkers verteenwoordig 'n teologie wat as teenstroom tot die offisiële (sterk dogma-geïntereerde; onto-teologiese) tradisie beskou sou kon word, en wat as dikwels miskende bewegings die mens as *homo ludens* wou herwin, 'n spelende mens wat mede-skeppend aan die Koninkryk werk, saam met die spelende God (*Deus ludens*).⁵⁸

Al spelende leer ons om die inkongruensies van die lewe te hanteer. Dan neem ons ook nie ons nie-weet-nie al te ernstig op nie. Ons is, soos ek al genoem het, waarskynlik gans te ernstig, te verbete op soek na die waarheid en die sin van ons bestaan. Ons onvermoë om te speel dui op ons ongeloof in die werking van die Gees. Ons vertrou nie die Gees om nuwe, ongekende geheimenisse aan ons te openbaar nie. Ons is spelbrekers – teen die bedoeling van die spelende God in. Daarom is ons preke en ons sinodale verklarings en ons teologiese konstruksies waarskynlik ook so vervelig.

Na my mening is Christene – en teoloë in besonder – *bricoleurs*, of behoort hulle te wees, eerder as veiligheidswagte wat al langs die grenslyne van kerklike dogma moet patrolleer; eerder peuters, wat speel met perspektiewe, as teologiese pretbederwers. Ons moet eerder ou stoele en stukkende fietswiele op 'n vernuwende manier bymekaarbring, as om ewige dogmas en peutervrye belydenisse te probeer skep.

Dis egter belangrik om te weet dat, om 'n *bricoleur* te wees, nie gelykstaande is aan oppervlakkige prettigheid of vlietende vrolikheid nie. Om te peuter, beteken nie noodwendig jubelende jolyt nie. Peuter is pret, maar nie net pret nie, nie altyd pure plesier nie. Inteendeel, peuter kan pynlik wees, kan deur trane heen plaasvind. Dikwels is die peuterspel van *bricolage* juis nodig in, en teen, die bitterheid van die lewe.

⁵⁷ Spreuke 8:30.

⁵⁸ Sien my bespreking in Johan Cilliers, *The Living Voice of the Gospel*, Hoofstuk 2.

My seun het dít verstaan, alreeds op die ouderdom van vyftien. Toe hy in graad 10 was, moes hulle gedurende kunsklasse iets uit pottbakkersklei skep, rondom die tema: woorde, stilte, en waarheid. Sy weergawe was 'n kop-en-skouer beeld, wat tot vandag toe nog nie al sy geheime prysgegee het nie.⁵⁹



FIGUUR 6: *Woorde, stilte, en waarheid* (2005) deur Jacques Cilliers.

Die mond is gemuilband, skynbaar toegestik – maar dit glimlag nog, praat op 'n manier nog. Die oë is toegemaak, maar mens voel aan dat dit nog steeds vir, en deur jou, kyk. Die oogklappe is 'n kruis en 'n diamant, verwysend na wat? Die Kruis van die Christendom en die aas van ruitens in 'n pak speelkaarte? As dít die geval is, kyk hierdie figuur na jou, na die (sin van die) lewe deur die lens van die Gekruisigde, maar ook die skynbare lot van hoe die kaarte vir jou gedeel word; na die (lukrake) spel van ons bestaan.

Die karnaval-agtige karakter kan nie misgekyk word nie – onderstreep deur die bont narrehoed. Die figuur is stil, maar praat; geblinddoek, maar sien. Swart en wit word bymekaargehou, deur rooi. Die gesigsuitdrukking is ernstig, en tog ook dié van 'n nar.

⁵⁹ Dit het vandag nog 'n ereplek in my studeerkamer. Sien ook die uitbeelding van my kantoor, voorheen bespreek.

Sy voorkoms kan jou flous. Hierdie is *bricolage* in klei, spel teen die bitterheid, peuter teen die pyn, woorde deur trane.

Dit sê: 'Waarheid' kan nie stilgemaak word nie, kan nie gemuilband word nie. Dit hou aan met praat, kom voortdurend in sig. Dis nie toevallig dat die figuur onder die narrehoed 'n hofpruik dra nie – simbool van reg en geregtigheid. Miskien hoor of sien jy nie hierdie waarheid, hierdie reg en geregtigheid, raak nie. Dit mag selfs die hoogtepunt van dwaasheid vir jou wees, maar dit is daar, is hier, tussen ons. Hulle wat dit hoor en sien mag geëtiketteer word as narre en gekke. Maar hulle sien wel, en hulle hoor helder.⁶⁰

Uiteraard is my seun baie slim. Hy het drie grade in Antieke Kulture en Hedendaagse Bemaking. Genoeg gesê.

Dis tyd dat ons weer onderbreek word. 'n Wyse man, 'n Prediker, wil met ons praat. Hulle noem hom ook: Voorganger van die Gemeente. Dit is die moeite werd om na hom te luister, al het hy sy 'preek' lank, lank gelede gelewer:

⁶⁰ Vir 'n teologiese bespreking van 'dwaasheid', sien Johan Cilliers en Charles Campbell, *Preaching Fools*. Sien ook Hoofstuk 2 oor die kuns van kyk.

MEDITATIEWE ONDERBREKING

SIN ONDER DIE SON?

Prediker 1:1-11; 12:9-14

'n Mens sou beswaarlik die Prediker die grootste optimis van alle tye wou noem. Indien daar 'n prys toegeken sou kon word vir Die Mees Inspirerende Optimis van die jaar, moet jy maar liever nie sy naam op die kortlys gaan soek nie. Intendeel. Oënskynlik is hy 'n pessimis sonder gelyke, 'n aartspessimis sonder weerga. Hy laat oënskynlik menige ander pessimis in die stof byt, of ten minste soos 'n blote amateur lyk. Hy steek oënskynlik menige sinikus en nihilis – ook die modernes – die loef af.

Geen wonder nie, want die sleutelwoorde in sy denke is blykbaar “tevergeefs”; “'n gejaag na wind”; “sinloos”; “alles kom tot niks”, om maar enkeles te noem.⁶¹ Blykbaar word sy lewensbeskouinge gedra deur hierdie grondtoon van pessimisme, om fatalisme nie eens te noem nie.

Volgens hom is alles uitgelewer aan 'n sieldodende ritme, en is daar absoluut niks nuuts in hierdie wêreld nie. Geslagte kom en gaan; die son kom op en gaan onder; die wind waai hierheen en daarheen; die riviere bly loop in die see; mense bly praat en kyk en hoor en kry nie daarmee klaar nie. En wat kry 'n mens nou vir jou geswoeg in hierdie wêreld? Alles kom tot niks, sê die Prediker, tot niks.⁶² Miskien hoor ons die Prediker op sy morbidste in sy klassieke vergelyking van mens en dier:

Een en dieselfde lot tref mens en dier, hulle gaan almal dood, die een soos die ander. Almal het net een asem. Die mens is nie beter daaraan toe as die dier nie. Alles kom tot niks. Almal is op pad na dieselfde plek toe, almal is van stof en almal word weer stof. Wie weet of die asem van die mens opstyg boontoe en of die asem van die dier afgaan ondertoe?⁶³

Voorwaar, iemand wat só dink, iemand wat besluit dat die sterfdae van 'n mens beter is as sy geboortedag,⁶⁴ of dat die gelukkigste van almal dié is wat nog glad nie gebore is nie,⁶⁵ slaan die lewe sekerlik nie te hoog aan nie, en kan beslis geen glanstoeënnings verwag vir sy bydrae tot die ‘positiewe denke’ nie. Dit is daarom

61 Prediker 1:14; 2:2.

62 Prediker 1:2-11.

63 Prediker 3:19-21.

64 Prediker 7:1.

65 Prediker 4:3.

ook nie vreemd dat daar kiewelinge in oud-Israel by sommige was oor die plasing van hierdie boek in die kanon, of dan saam met die heilige boeke van Israel nie. Daar was blykbaar 'n Rabbynse skool wat gewaarsku het dat 'n mens versigtig moet wees om nie jou hande te verontreinig met die boek Prediker nie. Al weet ons nie presies wat hulle hiermee bedoel het nie, kan ons aflei dat hulle nie vreeslik opgewonde was oor hierdie stuk skynbaar blatante pessimisme in hulle versameling heilige boeke nie. Sommige het selfs beweer dat die verwysings na God latere toevoegings was, hier en daar gesprinkel om darem die eer van die boek te red.⁶⁶

Wat die Prediker se pessimisme so ontstellend maak, is die feit dat dit nie sommer uit die lug gegryp is nie. Nee, hy was 'n man met wysheid, wat die volk onderrig het. Hy het nagedink, nagevors en baie spreuke gemaak. Hy het daarna gestrewe om hom raak uit te druk en die waarheid getrou op te teken.⁶⁷ Wat ons hier hoor, is nie sommer die dronkverdriet van 'n hier-jy nie, maar die weldeurdagte mening van 'n wyse. Hy het alles in hierdie wêreld nagevors, alles probeer in sy soeke na die sin van die lewe. Hy het op 'intellektuele' vlak homself en ander verruim met boeke en kennis en wysheidskole (universiteite). Sy slotsom? Wie kennis versamel, versamel smart.⁶⁸ Die wyse sterf net soos die dwaas.⁶⁹ Daar kom nie 'n einde aan die skryf van baie boeke nie, te veel studie ooreis die liggaam.⁷⁰ Hy het geregtigheid nagespeur, nagejaag, en ontdek: 'n Regverdige gaan onder al doen hy reg; 'n goddelose geniet 'n lang lewe, al doen hy verkeerd.⁷¹ Sy slotsom? Die wêreld is wat geregtigheid betref op sy kop omgekeer. 'n Mens moet jou nie te regverdig hou nie, maar ook nie te goddeloos nie.⁷² Omdat die wêreld nóg hemel nóg hel is, moet 'n mens nóg vleesgeworde engel nóg vleesgeworde duiwel probeer wees.

Hy het die 'kreatiewe' dimensie van menswees voluit probeer: die kuns met sy operageboue, sy sangers en sangeresse;⁷³ die kultuur met sy ontspanning en gerief; die tegniek met sy groot ondernemings: die bou van huise en damme en aanlê van wingerde, tuine, parke, vrugtebome en lappe jong bome.⁷⁴ Sy bevinding? In hierdie wêreld bevredig niks nie.⁷⁵ Hy het die 'ekonomiese' wêreld betree en vir hom rykdomme vergader: slawe en slavinne, beeste en kleinvee, silwer en goud. Sy gevolgtrekking? 'n Mens gaan kaal uit die wêreld uit soos hy daarin gekom het. Hy kan niks met hom saamneem vir al sy inspanning nie.⁷⁶ Hy het hom aan die 'plesier van die lewe'

66 Vgl bv. Prediker 2:24; 3:10,17; 5:1,6

67 Prediker 12:9-11.

68 Prediker 1:18.

69 Prediker 2:16.

70 Prediker 12:12. Laat my wonder: Waarom skryf ek hierdie boek?

71 Prediker 7:15.

72 Prediker 7:16-17.

73 Prediker 2:8.

74 Prediker 2:4-6.

75 Prediker 2:11.

76 Prediker 5:14.

oorgegee: wyn en talle mooi meisies saam met wie hy die lewe kon geniet. Hy het homself geen plesier ontsê nie.⁷⁷ En gevind: “Van lag moes ek sê: dis sinloos, en van plesier: wat bring dit?”⁷⁸

Dié bevindinge van die Prediker kom sit natuurlik soos ’n brandnetel in die broek van ons moderne samelewing. Juis in dié dinge waarin hy blykbaar geen sin kon vind nie, soek ons so naarsstiglik na sin. Ons samelewing is in ’n groot mate behep met prestasie op intellektuele en ekonomiese en tegniese vlak. Ons leuse lui: meer en mooier. Ons advertensiewese verkondig gloeiend: Hierdie produk is nuut, enig en uniek in die wêreld. Met ons voorspoedmentaliteit bou ons aan ons utopieë, wêrelde waarin ’n mens gelukkig en sinvol sal kan lewe. Oor al hierdie pogings om sin uit die dinge “in hierdie wêreld” te haal, skryf die Prediker verdoemend: Dit is ’n gejaag na wind.

Hoe moet ons dan die Prediker verstaan? Dis tog nie om dowe neutte dat hierdie boek wel in ons Bybel is nie! ’n Vergelyking tussen die Prediker en Job is dalk verhelderend. Job sit op die ashoop, gestroop van al die gawes van die Gewer. Al wat hy het, is ’n velsiekte, ’n stukkie potskerf waarmee hy hom sit en krap, en ’n neulende vrou.⁷⁹ Al die dinge wat sy lewe gelukkig en sinvol moes maak, is weg. En tog het Job wel die ‘Gwer’ van die gawes. Die hemel bokant hom is oop wanneer hy bely: Die Here het gegee en die Here het geneem. Prys die naam van die Here.⁸⁰ In die Gewer vind Job sin en geluk.

Die Prediker daarenteen het al die ‘gawes’ wat die Gewer maar kon gee: gesondheid, wysheid, rykdom en nog veel meer. Hy het letterlik alles in die wêreld, alles “onder die son”.⁸¹ En tog vind hy geen sin daarin nie. Tog ontbeer hy – oënskynlik en aanvanklik – die Gewer van die gawes. Bokant hom is die hemel geslote, ’n onkraakbare koperkoepel. Hy mis skynbaar die sin wat bokant die son, by God, te vinde is. In die ondermaanse, of letterlik ‘ondersonse’, werklikheid vind hy geen bevrediging nie.

En tog laat hierdie vergelyking nie heeltemal reg aan die Prediker geskied nie. Sy slotsom is uiteindelik *nie* dié van berusting in die sinloosheid nie. Nee, hy bestorm hierdie onkraakbare koperkoepel bokant hom, skreeu as ’t ware vanuit die ondersonse na die bo-sonse om sin. Die boek Prediker is in ’n sekere sin ’n negatiewe adventsboek (Overduin). In hierdie boek het ons ’n dubbele lewensinstelling. ’n Grondige wantroue in alles onder die son, en ’n uitvlug na God, dit wil sê, ’n grondige vertroue in God alleen. Die Prediker het geleer om weg te kyk van die aarde, van mense en hul moontlikhede, na God.

⁷⁷ Prediker 2:3, 8, 10.

⁷⁸ Prediker 2:2.

⁷⁹ Job 2:7-9.

⁸⁰ Job 1:21.

⁸¹ 1933/53-vertaling.

By terugskouing ontdek 'n mens oral in die boek die luike wat na bo geopen word.⁸² Dié verwysings na God slinger die Prediker en sy lesers hemelwaarts, Godwaarts. Dis veel meer as bloot pogings om die eer van die boek te red. Dit dui eerder die enigste sin in die lewe aan! 'n Mens hoor dit waarskynlik die duidelikste in die slotsom van die Prediker aan die einde van die boek:

Dien God en gehoorsaam sy gebooie. Dit is wat van die mens gevra word. God sal rekenskap eis oor alles wat gedoen word, ook oor wat in die geheim gedoen word, of dit goed is of kwaad.⁸³

So word die ganse aardse werklikheid, ook die mense met hulle doen en late, in betrekking tot God geplaas, of beter nog: word dié betrekking geopenbaar. Wie hierdie dimensie na bo verloën, bly steek vas in die sinloosheid. Mag ek 'n beeld uit die natuur gebruik? Wie sin ontdek het, wie die luik na bo oopgooi, blom. Soos 'n sonneblom. 'n Sonneblom se hele bestaan draai rondom die son. Selfs sy naam ontleen hy aan die son. Deurdat die sonneblom wegkyk van homself, vind hy sy bestemming: sonneblom! Maar as die sonneblom om die een of ander rede wegkyk van die son, keer hy op homself in, verlep hy en gaan hy letterlik en figuurlik te gronde. Die Prediker het ontdek dat geluk en sin daarin lê dat 'n mens van jouself af moet wegkyk na God toe. So bereik jy jou bestemming. Die sonde voer ons egter na die sinloosheid, laat ons op onself inkeer, maak van ons in plaas van sonneblomme, sonde-blomme.

Die sin van die lewe lê by God. Daarom roep die Prediker as 't ware: Here, skeur tog die hemele! Kraak tog die koperkoepel! Daal tog na my neer! Wat natuurlik presies gebeur het – in Christus. Advent (die koms van Christus) hét plaasgevind. Die Woord hét mens geword en onder ons kom woon.⁸⁴ God hét in Christus in ons ondersonse werklikheid kom inklim, en sin gebring. Die evangelie van Jesus Christus is opgewasse teen die donkerste werklikheid, en bevrydend genoeg vir die grootste pessimis.

Ons het gesê dat die boek Prediker 'n dubbele lewensinstelling openbaar: 'n grondige wantroue in alles onder die son, en 'n heelhartige vertroue in God, bo die son. Nou moet ons dit aanvul met 'n derde: 'n nuwe genot in alles onder die son. 'n Mens tref by die Prediker hierdie driedubbele beweging aan: weg van jouself, na God, en met God terug na jouself en die werklikheid.⁸⁵ Want sien, die Prediker het niks teen wysheid, of geregtigheid, of die ekonomie, kuns, kultuur of tegniek nie. Alleen maar: Vanuit hierdie dinge is nie sin af te lei nie, maar mét God word sin daaraan gegee. Daarom kan dieselfde Prediker wat skynbaar so pessimisties klink, wat skynbaar menige

⁸² Prediker 2:24; 3:10,17; 5:1,6; ens.

⁸³ Prediker 12 13-14.

⁸⁴ Johannes 1:14.

⁸⁵ In 'n sekere sin het ons tipiese Ou Testamentiese kosmologie en wysheid hier: As jy na die lewe 'van onder na bo' kyk, lyk dit sinloos. Al wat jy sien, is die koepel van die hemel wat die aarde bedek. Indien jy egter na die lewe 'van bo na onder' kyk, deur die lens van 'om God te vrees', word die lewe nuut en sinvol.

ander pessimis die uitklophou sal gee, so optimisties (ons moet eerder sê: realisties) oor die lewe skryf. Luister byvoorbeeld hierna:

Ek het tot die insig gekom dat daar vir 'n mens niks beter is nie as om vrolik te wees en die goeie van die lewe te geniet. Dat die mens kan eet en drink en onder al sy arbeid nog die goeie kan geniet, ook dit is 'n gawe van God.⁸⁶

En:

God gee aan 'n mens rykdom en besittings en laat hom dit geniet. God laat die mens sy deel ontvang en sy werk met vreugde doen. Dit is n gawe van God. So 'n mens dink skaars na oor wat in sy lewe gebeur, so vol is hy van die blydschap wat God gee.⁸⁷

En net om seker te maak dat ons hom reg gehoor het:

Ek het vreugde aanbeveel: daar is niks beter vir die mens in hierdie wêreld nie as dat hy eet en drink en vrolik is onder al sy geswoeg tydens die lewe wat God hom in hierdie wêreld gee.⁸⁸

Dis tog merkwaardig. Die Prediker is volgens alle aanduidings 'n pessimis. En tog is hy ook 'n realis, of beter nog: 'n geloofsrealis. Aan die een kant lui sy sleutelwoorde: 'tevergeefs', 'sinloos', 'niks', 'n gejaag na wind'. En aan die ander kant: 'vreugde', 'vrolikheid', 'blydschap', 'genot'. Wie die boek Prediker goed lees, hoor uiteindelik nie 'n gesanik oor die sinloosheid van die lewe nie, maar 'n blydschap wat sin máák.

Miskien sou die Prediker sy kop met instemming geknik het as hy 'n kunswerk getiteld *La Joie de Vivre* (Die Vreugde van die Lewe), wat baie eeue later geskilder is, in sy tyd kon sien.⁸⁹ Wanneer 'n mens daarna kyk, kan jy aanvoel dat die kunstenaar nie die kompleksiteite van die lewe probeer versag of vermy nie – inteendeel. Maar op een of ander manier ontplof dit met die dinamika van die lewe, in vol en helder sonskyn; ontplof dit met die vreugde van die lewe, onder die son. Ons sien mense en diere wat uitbundig dans en musiekinstrumente bespeel; ons sien blou oseane en skepe wat ons na nuwe plekke wil neem; ons sien geel seesand, wat jou uitnooi om met jou tone daarin te kom vroetel ... maar miskien moet ek niks meer sê nie. Kyk eerder self, hieronder.

Vier hierdie uitbeelding nie ook, net soos die Prediker, die feit dat ek hier, nou, is nie? Is die gawes van lewe, van ruimte en tyd, van wees en word, nie genoeg rede om te dans nie? En verskaf die genade nie daarvoor die musiek nie?

⁸⁶ Prediker 3:12-13.

⁸⁷ Prediker 5:18-19.

⁸⁸ Prediker 8:15.

⁸⁹ In hierdie skildery maak Pablo Picasso ryklik gebruik van beelde uit die Mediterreense mitologie – onder andere nimfe en bulle, wyn, musiek en dans.



FIGUUR 7: *La Joie de Vivre* – Die Vreugde van die Lewe (1946) deur Pablo Picasso (Publieke Domein).

Inderdaad: Solank ek hier is, wil ek die Gewer van alle goeie gawes met vreugdevolle en uitbundige lof besing, met uitbundige dans en musiekinstrumente prys – die vreugde van die lewe vier saam met die ganse skepping.

Hoofstuk 2

GENADE: OM TE WEET DAT JY (VOLLEDIG) SAL WEET

Waar kom ons vandaan? vra Gauguin se kunswerk, maar ook: Waarheen is ons op pad? Net so fassinerend as wat die vrae oor ons oorspronge is, so ook, en moontlik selfs meer, die vrae oor ons toekoms. Toekomskunde is blykbaar tans besonder springlewendig, besig om na te dink oor wat moontlik, voorspelbaar, waarskynlik, en geloofwaardig is. Wie op aarde weet wat op aarde gaan gebeur?

Ek is van oortuiging dat ten minste die volgende drie sake in die middelpunt van aandag gaan staan: ekologie, tegnologie, en die realiteit van globale katastrofes – en dat hulle almal op een of ander manier met mekaar verband gaan hou. Ek skryf hierdie boek tydens die jaar 2020, en ek vermoed dat 'n groot deel van die planeet Aarde se toekoms gaan uitspeel binne hierdie driehoek van ekologiese uitdagings, tegnologiese ontwikkelings, en globale katastrofes.

'n Mens het geen verbeelding nodig om te verstaan dat verskeie vorme van lewe op ons planeet tans bedreig word met uitwissing, of reeds van die aardbol af verdwyn het nie. 'n Mens het ook nie besondere insig nodig om te weet dat die voortdurende versnelling van tegnologiese ontwikkelings slegs maar die begin is van asemrowende deurbrake in hierdie verband, wat ons toekoms onherroeplik gaan verander nie. En hartseer genoeg, mens hoef nie bogemiddeld intelligent te wees om in te sien dat die mensdom in die (nabye) toekoms toenemende, globale katastrofes te wagte kan wees nie – op biologiese, sosiologiese, militêre, politieke en ander vlakke.

Ek hoop van harte dat ek verkeerd is, maar dalk gaan ons tog nié in staat wees om die utopie van welwees te skep, wat deur so baie begeer en beplan word nie. Inteendeel. Moontlik mag die oorloë van die toekoms (nog) meer oor basiese dinge handel: water, ruimte, voedsel, skoon lug...

Dan is die vraag: Sal die lewe nog enige 'betekenis' hê as ons omring word deur tonele van 'n verwoeste, post-apokaliptiese wêreld; as die ruïnes van 'n verskroeide en verbruikte planeet voortdurend by ons kom spook? Sal die lewe nog 'sin' maak as ons aan die een kant, globaal verbind is met briljante tegnologie, maar aan die ander kant, en ironies genoeg, alle menslike kontak moet vermy vanweë die bedreiging van immer- en alomteenwoordige virusse wat ons totale uitwissing as mensdom sou kon veroorsaak?

Watter nut sou dit hê as ons sulke asemrowende mediese kennis tot ons beskikking het, maar tog nie die snelle verspreiding van onbekende siektes kan keer, in elk geval nie voordat hulle tot ongekende lewensverlies en globale paniek gelei het nie? Wat beteken 'lewe' wanneer mikrobies, so klein dat jy hulle nie kan sien nie, orals om ons is, magtiger as enige politieke figuur of instelling, magtiger as die mediese wetenskap, magtiger as alle militêre mag?⁹⁰ As jy heeldag in vrees moet leef?

Wat hou die 'betekenis van die lewe' in wanneer duisende, nee, miljoene mense soos insekte sneuwel vanweë globale gebeure soos hongersnood, oorloë, siektes, natuurrampe? Het enige van daardie lewens ooit iets 'beteken'? Of was hulle bloot onbelangrike brokkies 'bestaan,' minuskule spatsels lewensplasma, proefkonyne in een of ander koue, kosmiese eksperiment wat moes demonstreer wat 'lewe' nou eintlik beteken, of behoort te beteken?

So, waarheen is ons op pad? Wel, één antwoord sou sonder enige twyfel moes lui: die dood. Gesamentlik en persoonlik. Uiteindelik en onontkombaar. Vir seker en onherroeplik. Maak nie saak wát gebeur in terme van die ekologie, of die tegnologie, of die dreigende katastrofes nie. Hoe hard die mensdom ook al probeer om self, biotegnies, 'ewige' lewe te skep. Die dood bly dood-seker. En daarna?

Feitlik alle godsdienste bied hulle antwoorde op hierdie knaende vraag aan, al sedert die begin van die mensdom. Een, nogal funksionalistiese antwoord op die vraag na die rol van godsdiens in die aangesig van die dood, en alle bedreigende ervarings op die grense van ons lewens, word beskryf as die bestuur (en oorkoming) van ons eksistensiële belewenisse van onbeheerbare gebeurlikhede. 'n Mens sou dit 'n gebeurlikheidsplan, of 'n gebeurlikheidspraktyk kon noem. Die Duitse teoloog Arnold Gehlen noem dit *Kontingenzbewältigungspraxis*.⁹¹

Volgens Gehlen het godsdiens 'n spesifieke rol in pre-moderne tye gespeel, veral op drie vlakke: eerstens, deurdat dit – wat in retrospeksie só beskryf sou kon word – 'n 'teoretiese' poging gebied het om die betekenisvolle inter-konneksies van die werklikheid as geheel te verhelder, in terme van die oorspronge en toekoms daarvan. Tweedens het dit 'n tipe moraliteit gepropageer, op 'praktiese' vlak, om die maniere waarop mense opgetree het te kontroleer by wyse van opvoeding, dogma, voorbeeld, en tradisie. Derdens het godsdiens die funksie van *Kontingenzbewältigung* vervul deur mense te help om die onsekerhede en onbeplande katastrofes te hanteer, in besonder tydens eksistensiële grenservarings van die lewe, wat hy die "rugkant van die lewe" noem ("Rückseite des Lebens").⁹²

90 Ek skryf hierdie woorde tydens die tyd van nasionale 'inperking' vanweë die Covid-19-pandemie, met die gejaardgaande voorskrifte rondom streng 'sosiale distansiering'. Is hierdie pandemie 'n onheilspellende voorloper tot dit wat nog in die toekoms op 'n globale skaal mag gebeur? Sien ook my bespreking in Hoofstuk 1.

91 Sien Arnold Gehlen, 1986, *Urmensch und Spätkultur. Philosophische Ergebnisse und Aussagen*, 66v.

92 Gehlen, *Urmensch und Spätkultur*, 31.

Volgens Gehlen het die moderne samelewing tot 'n groot mate die eerste twee rolle van godsdiens oorgeneem, naamlik die teoretiese ordening van die lewe en die praktiese regulering van lewenswyses, maar, alhoewel moderne tegnologie 'n groot rol speel om die negatiewe en onbeplande gebeurlikhede van die lewe te versag, slaag dit (nog) nie volledig daarin nie, en daarom die voortgaande belang van godsdiens. Dit – om die negatiewe gebeurlikhede van die lewe in die gesig te staar – bly volgens Gehlen die kern van (huidige uitdrukkings van) godsdiens, vanuit 'n antropologiese gesigspunt beskou.⁹³

Natuurlik help godsdiens – ook die Christendom – ons in hierdie verband. Dit inkorporeer alle (antropologiese) pogings wat die welwees van ons as mense kan bevorder. Maar, na my mening, is dit nie die volle optelsom nie. Soms kan gebeurlikhede só onvoorspelbaar wees dat geen gebeurlikheidsplan of gebeurlikheidspraktyk dit kan 'hanteer' nie.⁹⁴ Die Christelike geloof dui in elk geval op meer as net 'n gebeurlikheidsplan, of selfs 'n gebeurlikheidspraktyk, wat vanuit die briljantheid van ons godsdienstige DNS geprojekteer word. Daar is, na my mening, 'n 'meer', 'n 'anderkant'. Kom ons noem dit, op voetspoor van Paulus se gedagtegang, die toekoms van ons volledige kennis:

Nou ken ek net gedeeltelik, maar *eendag sal ek ten volle ken* soos God my ten volle ken.⁹⁵

Dis 'n merkwaardige gedagte. Ons huidige kennis sal verander word, fundamenteel. Ons einddoel voor, in, en ná hierdie aardse bestaan is om tot die volheid van die kennis van lewe te kom. Paulus gebruik 'n uitdrukking wat werklik verstommend is: “Soos” God my ten volle ken, só sal ek ten volle ken.⁹⁶

“Soos”. Beteken dit dat ons, net “soos” God, dwarsdeur die werklikheid van die heelal en deur alles wat was, is, en sal wees kan kyk, met volle begrip? Hier word ons kraniums weer met verbystering gevul. Sal daar 'n soort vergelyking, 'n analogie, tussen ons kennis en God se kennis wees? Onbegryplik – vir mense wat nou nog net gedeeltelik ken.

Die toekoms is die toekoms; dit is nie 'nou' nie, en tog – genade op genade – word ons geleenthede gegun, in oomblikke van nou, wanneer ons wel glimpe kry van die volledige kennis wat kom. Dan voel ons die volheid aan – die vervulling van alle kennis, vervul deur en met liefde, wat ewig is. Of andersom gestel: Wanneer ons nou liefhet, breek die toekoms aan; wanneer ons nou liefhet, raak ons aan die ewigheid.⁹⁷

⁹³ Ibid., 75.

⁹⁴ Sien Hoofstuk 3 vir 'n verdere bespreking van 'onvoorspelbaarheid'.

⁹⁵ 1 Korintiërs 13:12.

⁹⁶ Vgl. AA van Ruler, 1975, *De meeste van deze is de Liefde. Het hart omvat de dingen en heeft ze lief*, 83.

⁹⁷ 1 Korintiërs 13:7-8.

Om 'glimpe van die kennis wat kom' nou te ervaar, sou ook beskryf kon word as 'oomblik as ewigheid'.⁹⁸ Al drie woorde in hierdie frase dra gewig. 'Oomblik' dui op temporaliteit, op die ervaring van tyd, en dus geskiedenis. Dis altyd in oomblikke wat gebeure plaasvind, wat ons later deur herinnering kan herroep. 'Ewigheid', aan die ander kant, dui op die 'anderkant' van tydloosheid. 'As' impliseer uiteraard 'n ooreenkoms, 'n vergelyking, selfs 'n ooreenstemming: Oomblik is ewigheid, en ewigheid is oomblik. Daarom sou mens in dieselfde asem van 'oomblik as ewigheid', en 'ewigheid as oomblik' kon praat.

In temporele diskoerse word tradisioneel gepraat van verlede, hede, en toekoms. Ons sou kon sê: Ons kom uit die verlede, en ons is op pad na die toekoms. Die hede is die tydsraamwerk 'tussen' verlede en toekoms. Verlede, hede en toekoms moet egter nie gesien word as drie aparte 'episodes' nie, moet nie gekompartementaliseer word in temporele fiksasies nie. Sodanige tyd-fiksasie sal nie net ons perspektiewe op die verlede en toekoms verwring nie, maar veral ons blik op, en gevolglik ervaring van, die hede. Die hede word wel gevul met verlede en toekoms, maar dra ook in sigself glimpe, oftewel 'oomblikke as ewigheid'. Hierdie siening en ervaring van die hede help ons om die vraag te beantwoord: Waarheen is ons op pad?

Kom ek druk dit anders uit, hierdie keer met behulp van ruimtelike kategorieë – welwetende dat so 'n poging bepaalde beperkinge het. Die hede word nie alleen 'terugwaarts' met die verlede gekoppel nie; dit word ook nie net 'voorwaarts' met die toekoms gekoppel nie; dit word ook 'opwaarts' met die 'anderkant' gekoppel, in oomblikke as ewigheid. En as ons hierdie oomblikke as ewigheid wil onderskei, en dus ervaar, benodig ons 'n spesifieke soort oog, 'n waarnemingsvermoë, wat glimpe van die kennis wat kom, kan raaksien.

Dit is interessant om daarop te let dat die woorde 'oomblik' of 'moment' in baie tale met sien, met die oë, verbind word. In Deens is dit Øjeblikket – 'n blik van die oog. In Duits is dit *Augenblick* – 'n knip van die oog. In Nederlands en Afrikaans, 'oomblik' en 'oogwink' – ook aanduiding van 'n vlietende moment, so kortstondig soos die knip van 'n oog. Dit wil voorkom asof 'momente' en 'oomblikke' daar is om te sien, maar ook gou verbygaan, en maklik misgekyk kan word.

Selfs ontstellender: Oomblikke kan verbyglip, as 'ewigheid' (dus as 'toekoms') – en jy het geen oog daarvoor nie. Jy kan jou oog knip en nie agterkom dat die ewigheid wink, jou roep en nooi nie. Die ewigheid kan by jou verbyskuur, in die knip van 'n oog, maar jy sien dit nie, want jy het oogklappe aan. Dit wil voorkom asof baie, dalk selfs alles, afhang van jou visie, van die manier waarop jy die kuns van sien bemeester het, of nie.

Ons lewe natuurlik in 'n wêreld wat baie sien. Trouens, dit wil voorkom asof ons ly onder wat genoem sou kon word visuele oorlading, of hiper-visualisering. Ons beskik

98 Ek gebruik hierdie frase in aansluiting by Søren Kierkegaard. Sien die bespreking verderaan.

oor al die instrumente om ons oë te ondersteun; ons het (elektron) mikroskope, (Hubble) teleskope, digitale media – alles daarop gemik dat ons beter kan sien.⁹⁹

Maar ... ons sien nie. Ons het al die instrumente om beter te kan kyk, maar ons het die kuns van kyk verloor. Dit is egter slegs deur die kuns van kyk dat ons die tekens van transendensie, die oomblikke as ewigheid, sal kan sien – ook, en veral, in die alledaagse.¹⁰⁰ Ons het nodig om 'n nuwe visie te kweek, wat anders kyk na die alledaagse, wat meer sien as net kombuisstoele of fietswiele, en hulle nie bloot as gebruiksitems inspan nie.¹⁰¹ Ons moet leer om waardigheid in die alledaagse (klaargefabriseerde) 'in te kyk'. Dalk ontdek ons selfs saam met Martin Luther dat dit juis die alledaagse is wat God ver-teenwoordig – as die maskers wat God dra, en die klere wat God aan het.¹⁰²

In die Ierse en Skotse Keltiese kultuur word daar soms van “dun plekke” (“thin places”) gepraat. Daarmee word bedoel: plekke waar die tydelike en die ewige só naby mekaar is, dat die skeiding besonder ‘dun’ is. Ek dink dat alle plekke dun is; dat die membraan tussen ons bestaan en die ‘anderkant’ ragfyn, selfs poreus is. Die ewige vloei voortdurend in die hede in, en die hede vloei voortdurend in die ewige in. Wanneer Paulus verklaar: “Die Here is naby,”¹⁰³ bedoel hy nie maar net dat die Here se terugkeer (wederkoms) naby is nie. Dis 'n veelsinnige nabyheid: Die Here het naby ons gekom in Betlehem, en die Here is nou, ook in hierdie oomblik, naby aan ons. Die membraan wat ons skei, is trouens weggeneem, so seker as wat die voorhangsel geskeur het.¹⁰⁴

Rosamunde Pilcher skryf by geleentheid oor die dood, en die ragfyn skeiding tussen ons en hulle wat gesterf het, as volg:

Die dood is niks. Dit tel nie. Ek het slegs weggeglip na die kamer langsaan. Niks het gebeur nie. Alles bly presies soos wat dit was. Ek is nog steeds *ek*, en jy is *jy*, en die ou lewe wat ons so vol liefde saam geleef het, is onaangeraak, onveranderd. Wat ons ook al vir mekaar was, is ons nog steeds. Roep my op my ou, bekende naam. Praat van my op die gemaklike manier waarop jy altyd gepraat het. Laat daar geen verskil in jou stemtoon wees nie. Moenie op 'n geforseerde manier somber of hartseer wees nie. Lag soos ons altyd gelag het vir die klein grappies wat ons saam geniet het. Speel, glimlag, dink aan my. Laat my naam vir altyd die huishoudelike naam wees wat dit was. Laat

99 Stephen Pattison, 2007, *Seeing Things: Deepening Relations with Visual Artefacts*, 3.

100 Birgit Weyel, 2007, *Predigt und Alltagskunst. Wilhelm Genazino und der poetische Blick auf das Leben*, 209-211.

101 Pattison, *Seeing Things*, 17.

102 Martin Luther het dikwels gepraat van God se handeling en teenwoordigheid in die geskiedenis as 'n vormomming, of masker. Volgens Luther vorm elke deel van die skepping deel van God se maskerspel - *Ideo universa creatura eius est larva dei*. God is altyd teenwoordig en werkend. Nie alleen het God hierdie wêreld geskep nie; die wêreld verteenwoordig ook God, en sou vergelyk kon word met 'n kledingstuk wat God aan het. Luther, 1883:40(1):174; 17(II):192.

103 Filippense 4:5.

104 Sien Lukas 23:45.

dit uitgespreek word sonder inspanning, sonder die geringste skadu daarop. Die lewe beteken alles wat dit altyd beteken het. Dit is dieselfde as wat dit altyd was. Daar is 'n absolute en ongebroke kontinuïteit. Wat is hierdie dood anders as 'n onbeduidende ongeluk? Waarom moet ek uit jou gedagtes wees net omdat ek uit jou sig is? Ek wag net op jou, vir 'n tussenpose, êrens baie naby, net om 'n hoek. Alles is wel.¹⁰⁵

Maar dis nie net die dood wat die poreuse karakter van die membraan tussen ons en die ewigheid duideliker maak nie – alle ervarings op die grense van ons bestaan beskik oor hierdie potensiaal. Neem byvoorbeeld die geboorte van 'n kind. Waar word die ineenvloei van tyd en ewigheid meer sigbaar as wanneer 'n nuwe lewe sy en haar opwagting maak? Die geboorte van ons tweeling op 5 Februarie 1991 was vir my só 'n oomblik as ewigheid. Ek het kort daarna (probeer om) 'n gedig oor hulle geboorte-oomblik te skryf.¹⁰⁶

Geboorte

Uit

'n wêreld

van

lig en chromosome

het jul

my donker

binnegekom

ek

kon inkyk

in die tydlose

deur

handjies, trane

en tone

So, 'sien' ons waarheen ons op pad is? Ons is op pad in die ewigheid in, in elke alledaagse ruimte wat ons betree, en in elke oomblik wat ons 'nou' noem. Nou 'is' die toekoms, en die toekoms 'is' nou. Ons leef in hierdie voortdurende tussenspel van die temporele en die ewige. Ons neig egter daartoe om die ewige mis te loop, eenvoudig omdat ons die gawe van ewigheid-glimpe nie verstaan nie, of gewoon net nie wil ontvang nie. Ons verkies eerder om die oomblik bloot as net nóg 'n oomblik te ervaar, soms selfs so vinnig as moontlik agter die rug te kry, en begryp nie dat daar 'n oneindige verband tussen tyd en ewigheid bestaan nie.

¹⁰⁵ Rosamunde Pilcher, 1990, *September*, 70.

¹⁰⁶ Die gedig is op 6 Februarie 1991 geskryf, en nog nooit voorheen gepubliseer nie.

Die Deense denker, Søren Kierkegaard druk hierdie ‘oneindige verband’ op sy kenmerkende manier uit:

Die hede is die ewige, of eerder: die ewige is die hede, en die hede is vol ... As ons dit só verstaan, is die oomblik nie bloot ’n atoom van tyd nie, maar ’n atoom van ewigheid ... Die oomblik is daardie dubbelsinnige moment waarin tyd en ewigheid aan mekaar raak ... waarin tyd voortdurend die ewigheid deurkruis en die ewigheid voortdurend die tyd vul ... Die konsep waaromheen alles in die Christendom draai, wat alle dinge nuut maak, is die volheid van die tyd, is die oomblik as ewigheid, en tog is hierdie ewigheid terselfdertyd ook die toekoms en die verlede.¹⁰⁷

Tyd – die hede – is nie slegs, of selfs hoofsaaklik, die atome van momente wat voortdurend verbyvliet nie; dit is eerder oomblikke as ewigheid, wat voortdurend inbreek, in die hede in. Ek noem hierdie inbrekende oomblikke as ewigheid: genade. In al sy volheid: genade op genade.

Voorheen het ek gesê dat ek van tyd tot tyd sulke ‘oomblikke’ van genade-herkenning onder die sterreheem in die Karoo ervaar. Veral wanneer die fragmente van jou bestaan só oorweldigend word dat niks meer ‘sin maak’ nie. Dan sug jy:

Ek wil nie langer hier wees nie. Nie nou nie.

Dis dán wanneer jy ook moet onthou dat daar ’n Ster bo Betlehem was, anders as alle ander sterre. Die antwoord op ons verlangens, en versugting, na sin, is nie nét om onder die sterre te sit nie, maar ook onder die Betlehem-ster; nie net om blinkoog voor die grootsheid van die kosmos te staan nie, maar ook oop-oog voor die Kruis, en die leë graf van Christus. Ons is ster-stof ja, maar ons is ook opstanding-stof; stof tot opstanding – ‘in’ Christus. Dan moet jy vir jouself sê, of eerder die goeie nuus aanhoor:

Ek is hier, nou – in Christus.

Met genade wat in oomblikke as ewigheid in die hede inbreek, het ek nie ’n vae, ‘tydlose’ abstraksie in gedagte nie. Hierdie genade op genade, word aan ons deur Christus gegee. Genade en waarheid het deur Christus gekom.¹⁰⁸ In die volheid van die tyd het die ‘Christus-oomblik’ plaasgevind – sy geboorte, dood, opstanding, hemelvaart – en dit hou aan plaasvind in elke oomblik as ewigheid wat voortdurend as genade op genade in die hede inbreek. Ons is nie slegs besig om ‘vorentoe’ na ’n

¹⁰⁷ “The present is the eternal, or rather the eternal is the present, and the present is full ... Thus understood, the instant is not properly an atom of time but an atom of eternity ... The instant is that ambiguous moment in which time and eternity touch one another, thereby positing the *temporal*, where time is constantly intersecting eternity and eternity constantly permeating time ... The concept around which everything turns in Christianity, the concept which makes all things new, is the fullness of time, is the instant as eternity, and yet this eternity is at once the future and the past.” Søren Kierkegaard, 1967, *The Concept of Dread*, 77-81.

¹⁰⁸ Johannes 1:16.

toekoms te beweeg nie (dit natuurlik ook), maar ‘binnetoe’ – in Christus in. Die ganse kosmos is voortdurend onderweg, voortdurend besig om in die finale vervulling in Christus in te gaan. Alles wat was, is, of sal wees, is voortdurend besig om saamgetrek te word in hierdie volheid (*pleroma*), hierdie uiteindelijke vereniging van alle dinge – in die Kosmiese Christus.¹⁰⁹

Ek praat van die ‘Christus-oomblik’, en dit vra verdere verheldering. Christus se geboorte, dood, opstanding en hemelvaart was almal historiese, dit wil sê temporele gebeurtenisse. En tog was dit tegelykertyd ook oomblikke as ewigheid – wat ons in Christus ingevoer het, en steeds doen.

Normaalweg, wanneer ons oor ons ‘wese’ of ‘bestaan’ praat, in besonder op ’n wetenskaplike en/of filosofiese wyse, gebruik ons die term *ontologie*. Hierdie term is saamgestel uit die Griekse woorde ὄντος, (“wese; dit wat is”), en λογία (“logiese diskoers”). Wanneer ek egter oor ons wese ‘in Christus’ praat, verkies ek die woord *intologie*.

Hierdie term – intologie – resoneer met die ‘netwerk samelewing’, waarin almal en alles (alle bekende kennis) ingebring word in ’n nuwe, tegnologiese ruimte en realiteit.¹¹⁰ Die woord “into”, wat ook teruggevoer kan word na die Griekse taal (εἰς), dui op die dinamika van ’n ingang in, en tot, ruimte en tyd – om ’n doel te vervul en ’n resultaat te bereik. Dit beteken letterlik: momentum van ingang, penetrasie, vereniging, met die oog op ’n bepaalde doel of resultaat.

In my gebruik van die woord intologie handel dit nie in die eerste plek om ’n filosofiese en/of wetenskaplike refleksie oor ontologie (die algemene betekenis van ons bestaan) nie – alhoewel dit uiteraard nie uitgesluit is nie – maar oor die oomblikke as ewigheid, wat die opname in, en toegang tot, ons bestaan ‘in’ Christus bewerkstellig.

Ek besef dat die gedagte van ‘ingaan in’, of ‘toegang tot’ bepaalde beperkings inhou, aangesien dit ook ruimtelike, en daarom temporele konsepte is. Maar miskien is dit juis die punt: Die ewigheid gaan nie by ruimte en tyd verby nie, maar penetreer en transendeer dit tegelykertyd – ‘as’ ewigheid.

Hierdie ‘oomblikke as ewigheid’ sou, na my mening, op ten minste drie vlakke verstaan kon word. Eerstens: Nie alleen het God ons ruimte deur die vleeswording van Jesus betree nie, maar ons het ook die ruimte van God betree deur die opstanding en hemelvaart van Jesus. Ons lyding is opgeneem ‘in’ Christus; dit het nou deel van God se Wese geword. God dra ons lyding op só ’n manier, dat dit deel word van Wie God is. God is kwesbaar, en is gekwes – deur ons lyding. Ons dra nie meer ons lyding alleen nie.

109 Vgl. die gedagtegang van Teilhard de Chardin in hierdie verband, uitgebreid beskryf in sy boek *Christianity and Evolution*, 1977.

110 Ek kon ten minste een IT-maatskappy opspoor, in die omgewing van Durham, Brittanje, wat die naam *Intology* dra.

Hierdie gedagte – dat God se Wese ook deur ons lyding ‘bepaal’ word – is iets waaroor ons net kan stamel. Dit kan, en moet in elk geval op geen manier verwar word met ’n geromantiseerde siening van lyding, soos byvoorbeeld uitgedruk in frases soos die volgende nie:

“God het gekom om die mooiste blom in God se tuin te pluk”, of “God kies hulle uit van wie God weet dat hulle sterk genoeg sal wees om die lyding te dra.” Sulke soort pogings tot troos mag welmenend wees, maar dit verklap ’n Godsbeeld wat ver weg van lyding staan. Nee. God gaan onder in ons lyding – tot in die graf. Wie wil in elk geval uit die lewe gepluk word, selfs as die mooiste blom? En wie wil nou regtig uitgekies word om, deur pyn en lyding heen, as voorbeelde te dien van buitengewone vroomheid, en toegewyde ‘sterkte’?

Ons moet eerder veronderstel dat alle lyding, ook al die onopgeloste raaisels wat te make het met hierdie lyding, alle katastrofes wat hierdie aarde en almal daarop al getref het en steeds tref, ‘opgeneem’ en ‘ingeneem’ is in die Wese van God. Auschwitz het deel van God se ‘DNS’ geword; Hiroshima deel van God se ‘anatomie’; elke Covid-19-slagoffer, sterwend vanweë asemnood, word deel van God se ‘geskiedenis’; elke kind wat sterf van honger, word deel van God se vesel, wat roep om troos en versorging. Elke boemelaar, wat voor my huis kom staan, word ’n gestalte van God – in wie se gesig ek té dikwels my deur toemaak.

Maar die konsep van intologie het ook ’n tweede dimensie. Nie alleen word ons lyding in die Wese van God opgeneem nie; God se toekoms word ook in ons hede ‘ingebring’. Ons ruimte in tyd en ons tyd in ruimte word gevul met toekoms, met die *novum* van God se bedoeling om ons tyd en ruimte tot vervulling te bring, tot die triomf van God se *telos*. God is teenwoordig as Kwestbare; God is ook teenwoordig as Vervulling. Hierdie teenwoordigheid – hierdie oomblik as ewigheid – dui op ’n ruimte en tyd tussen kwesbaarheid en vervulling, tussen fragment en volheid, tussen onvolmaaktheid en *telos* – inderdaad, dui op die tussen-in ruimtes en tye van ’n paradoksale nou (*praesentia paradoxia*), wat kenmerkend is van die samespel tussen die temporele en die ewige.¹¹¹

Dit beteken, onder andere, dat alhoewel ons lyding in God se Wese opgeneem word, en alhoewel God se toekoms in ons hede ingebring word, ons geen beheer oor hierdie bewegings het nie, net soos wat ons geen beheer oor God het nie, en ook nie genade kan manipuleer nie. Ons kan God of God se genade nie vasvang in enige ‘ysterteologie’, of kerklike belydenis, of dogmatiese ‘standpunt’ nie. Ons weet maar alte goed dat standpunte gou tot standbeelde stol – opgerig en ingewy deur een of ander ‘teologiese’ proklamasie, met die bedoeling dat dit vir ewig moet hou.¹¹²

111 Vgl. Johan Cilliers, *Between Fragment and Between Fragments and Fullness: Worshipping in the in-between spaces of Africa*, 1-6.

112 Vir ’n bespreking van ’ysterteologie’, sien Johan Cilliers en Charles Campbell, *Preaching Fools*, 44v.

Ons sou eerder saam met Michel Serres, die Franse filosoof, moes sê dat daar eintlik net een 'ewige standbeeld' in die geskiedenis kan wees, 'n standbeeld wat alle ander standbeelde dekonstrueer, naamlik die oop graf van Christus. Die beweging van Christus van dood tot lewe transformeer alle standbeelde tot klippe wat weggerol word van hulle vaste plekke. Die klip voor Christus se graf is weggerol, en die opgestane Christus beweeg nou deur die lewe, skenk nou aan ons oomblikke as ewigheid, waarin ons die genade ontvang om in hierdie lewende Christus 'ingebring' te word.¹¹³

Maar derdens, en belangrik: Om in Christus ingebring te word, beteken op geen manier dat ons uit die lewe 'uitgehaal' word nie. Intologie negeer nie ontologie nie, bring dit eerder tot rypheid. Ons word in Christus ingebring, sodat ons (opnuut weer) teruggebring word in die lewe. Intologie beteken om op só 'n manier in Christus te wees, dat ons tegelykertyd ook voluit en waarlik in die lewe is. Het Christus nie juis gekom dat ons lewe, en dit in oervloed kan hê nie?¹¹⁴ Hierdie visie van om 'in Christus te wees' is nie gerig op hemelpastei nie, maar die vreugde van (hier)die lewe; op die dankbaarheid om my daaglikse brood, as gawe van God op hierdie aarde, onder die son, te eet en te geniet. Ons word teruggebring aarde toe, sodat ons kan dans vanweë die vreugde van die lewe, op die musiek van die genade.

So, waarheen is ons op pad? Wat myself betref, het ek antwoorde probeer vind in 'n tema wat ek in verskillende weergawes oor baie jare geskilder het – sonder om aanvanklik te weet dat dit 'n uitdrukking was van my eie soeke na sin in die lewe. Een van hierdie skilderye lyk as volg, en sou waarskynlik op ander maniere geïnterpreteer kon word, as wat ek hier voorstel:

Op 'n eerste vlak verteenwoordig hierdie skildery bloot my verlange om terug te keer na my oorsprong – 'n plek wat as die Karoo bekend staan, en strek oor 'n groot gedeelte van die sentrale binneland van Suid-Afrika. Dit is 'n semi-woestynagtige, dor en droë deel van die land, met wye en oop ruimtes, asemrowende sonsondergange, en aangrypende naghemele, met die maan en sterre en melkweg wat op 'n helder aand (wat meeste van die tye so is, vanweë die droë lug) skitterend strek van horison tot horison.

Op 'n dieper vlak illustreer dit die feit dat ek, soos alle mense, ook van sekere dinge wou 'ontsnap', om my wandelstok op te tel en te begin loop op die grondpad in die rigting van die verafgeleë berge; om langs die pad te stop om met die trop skape (ook te sien in die skildery; die primêre vorm van boerdery in die Karoo) te praat, en om tot rus te kom in die dorpie met sy aardse, behulpsume mense. Die kamer van waaruit ek kyk, lyk veilig, maar dit herinner tog ook aan 'n kliniese ruimte, wat my verhinder om uitwaarts en voorwaarts te beweeg.

113 Michel Serres, *Statues: The Second Book of Foundations*, 226.

114 Vgl. Johannes 10:10.

FIGUUR 8: *Ingang tot Lewe* (2001) deur Johan Cilliers.

Ek het gewonder waarom ek 'n enkele paaltjie, of hak, wat uitsteek by die muur (regs, bo) geskilder het? Daar hang niks daaraan nie. Dit lyk asof dit geen doel dien nie, behalwe miskien om 'n bietjie perspektief en skadu te skep. Sou dit 'n aanduiding kon wees dat niks eintlik in hierdie kamer (lewe) opgehang kan word, soos 'n baadjie of jas wanneer jy tuis kom nie? Ek weet nie.

Sonder die oop deur sou die kamer baie soos 'n tronksel gewees het. Die son wat inskyn en sy lig op die grond laat val, asook die pad wat wink en die oop en vry ruimtes van die Karoo 'anderkant' dit, sou nie daar gewees het nie. Ook nie die wandelstok wat wag om opgetel te word nie. Nou egter, met die oop deur, hou dit die belofte in van uitbeweeg, van bevryding, van tuis kom – elders.

Die skildery simboliseer die beperkinge (die kamer) waarin ek myself van tyd tot tyd bevind – nie noodwendig ’n lelike kamer nie, selfs versier met ’n kandelaar, wat ’n aanduiding van bevoorregting, selfs die luukse kan wees, in vergelyking met ander ‘kamers’ waarin mense hulleself as opgesluit beleef.

Maar daar is selfs ’n dieper dimensie, wat ek self nou eers besef, in retrospeksie.¹¹⁵ Die ervarings van ‘gevangene wees’ tussen inperkende mure, maar ook die ‘oomblik’ waarin die wandelstok opgetel en die reis om tuis te kom, begin, herhaal homself dwarsdeur die (my) lewe. Ons word voortdurend in die Lewe ‘ingebring’ – en dit gebeur in oomblikke as ewigheid. Die toekoms (die verafgeleë berge en dorp; ‘Die Nuwe Jerusalem?’) skyn voortdurend in ons ervarings van gevangenskap in, so seker as wat die son in die skildery by die kamer inskyn. Inderdaad: Die toekoms is nou, en nou is die toekoms.

En wat beteken hierdie ‘toekoms-nou’? In terme van die struktuur van hierdie boek sou ek sê: om ten volle te ken – selfs al ken ons nou net gedeeltelik. Hierdie stelling is natuurlik, soos reeds vermeld, paradoksaal, maar kan ons oor die toekoms-wat-nou-is op enige ander manier praat? Ons verlaat voortdurend ons enklawes, en stap met die pad af, soekend, sonder om ten volle te weet, en voortdurend kom Iemand ons tegemoet, word ons op die pad ontmoet en geroep, en is daardie Iemand by ons op só ’n manier, dat ons harte warm word en ons duideliker sien, asof ons Emmausgangers is.¹¹⁶

Wat ’n gedagte: In sulke oomblikke as ewigheid sien ons net “soos” God sien, kyk ons oor en dwarsdeur die heelal, oor en deur alles wat was, is, of sal wees – met volle kennis en begrip. En dan bevind ons ons weer terug binne die parameters van ons gedeeltelike kennis, gevul met die verlange om tog net (weer) daardie wandelstok op te tel, en op daardie pad te begin loop.

Kom ek verwoord dit op ’n ander manier: Die Teenwoordigheid van die komende Een (oftewel *adventus*) vind voortdurend plaas binne die enklawes van ons lewens-kamers, skenk alreeds aan ons die genade om uit te stap op die pad in die rigting van volledige kennis. Dit mag weggesteek wees, maar dit is daar, gereed om ontdek te word, as ons maar net die oë daarvoor gehad het. Al wat nodig is, soos Kierkegaard tereg opgemerk het, is die regte ‘oogwink’, die kuns van kyk, wat hierdie oomblik as ewigheid onderskei.

Die ‘sleutel’ hiertoe, ’n sleutel wat letterlik die deur oopsluit, kan ook in die skildery self gesien word, weggesteek in die miniatuur skildery-in-die-skildery wat teen die linkermuur hang. By nadere beskouing blyk dit dat hierdie miniatuur skildery ’n

¹¹⁵ Hierdie skildery is as ’n geheel voltooi gedurende 2001. Op daardie tydstip het ek geen kennis gedra van of bedoeling gehad om hierdie interpretasies te skep wat ek nou aan die skildery gee nie. Ek ontdek nou ‘betekenis’ wat weggesteek was, of liever die hele tyd daar was, oop en bloot, wagterend om gesien te word, met die ‘knip van ’n oog’.

¹¹⁶ Vgl. Lukas 24:13-35.

replika is van die groter skildery self, maar sonder die beperkende mure. Net die oop pad, troppie skape, veraf berge, en klein dorpie kan gesien word. Dit is die uitsig van iemand wat alreeds uit die kamer gestap het, deur die ingang tot die Lewe, en alreeds buite staan, op die pad wat lei na hierdie Lewe.



FIGUUR 9: Detail: *Ingang tot Lewe* (2001) deur Johan Cilliers.

Die miniatuur skildery is 'n impressionistiese weergawe van die groter skildery, maar daar is ook 'n verskil. As mens fyner kyk, sien jy drie kruise op die veraf berge – 'n herinnering aan, en heenwysing na, die kruisiging van Christus. Dit verteenwoordig die 'Christus-oomblik as ewigheid', die 'toekoms-nou' wat in werklikheid alreeds die deur na die Lewe oopgemaak het, en dit steeds voortdurend oopmaak, om ons uit te nooi om in ons toekoms 'in te stap'. Die titel van die skildery, *Ingang tot Lewe*, dui op 'n selfstandige naamwoord, maar ook 'n werkwoord: Christus is die Deur, en ons stap ook deur hierdie Deur.¹¹⁷

Dit is vanweë (die genade op genade van) hiërdie Deur, hiërdie 'Christus-oomblik as ewigheid', dat die lig inskyn in ons enklawes, dat die Weg voor ons geopen word, dat die wandelstok op ons wag. Maar wag, knip jou oë en kyk weer 'n keer: Dalk is die

¹¹⁷ Sien Johannes 10:7, 9.

wandelstok 'n herinnering dat ons deel is van daardie troppie skape wat langs die pad wei, versorg en bewaak en gelei deur die Herder se Staf. Dalk is dít die Staf wat daar in die Deur staan – reg voor ons oë – as 'n teken van waar, en aan Wie, ons behoort, en dat ons nooit dié Pad alleen stap nie.

Dit is waar: Ons weet nie 'wat' die toekoms inhou nie, maar ons weet wel 'waarheen' die toekoms op pad is. Of weet ons? So dikwels lewe ons in die verwagting van dinge wat moet kom, wat nie vertrou kan word nie. So dikwels het ons 'n vertroebelde sin vir *adventus* – wag ons vir die verkeerde 'een' om te kom. Ek het eenmaal die volgende storie gehoor, wat dalk te goed is om waar te wees – of dalk só goed, dat dit net waar kan wees?

Die inwoners van 'n klein dorpie het een oggend wakker geword, en kyk, op elke lamppaal was daar 'n plakkaat opgeplak, wat luidkeels verkondig het:

HY KOM!
Saterdag, 1 April
Stadsaal: 7:00 n.m.

Niemand het geweet wie hierdie plakkate opgesit het nie, en die mense van die dorpie het begin praat, spekulêr, en natuurlik, skinder. Was dit een of ander belangrike politikus wat ons dorp gaan besoek? Dalk selfs die President? Of dalk 'n beroemde popster? Dít sou wonderlik wees, aangesien ons hier juis so ver weg van alles af is.

So, Saterdag 1 April het aangebreek, die mense het opgestaan, en tot hulle verbasing sien hulle dat al die plakkate vervang is met nuwes – opgesit op elke denkbare en beskikbare plek vir reklame. Hierdie een het geles:

HY IS HIER!
Stadsaal: 7:00 n.m.
Vanaand

Jy kan jou die opgewondenheid van die mense voorstel, die gedruis van opinies wat deur die gemeenskap opgeklank het. Dit alles nog aangeblaas deur die feit dat niemand kon vasstel, of wou verklap, wat of wie nou eintlik die bron van hierdie aankondiging van hierdie geheimenisvolle koms sou wees nie. 'n Uur voor die tyd het die dorpsmense na die stadsaal begin stroom. Sommer gou was dit stampvol.

Afwagting het die lug gevul, soos 'n swaar lading elektrisiteit. Ná wat gevoel het soos 'n ewigheid, het die horlosie sewe uur geslaan. Die stadsaal se ligte is verdoof. 'n Drom het dramaties begin roffel. Die gordyne het begin oopgaan, pynlik stadig. Nog steeds donkerte. Toe word 'n kollig aangeslaan, die verhoog helder verlig.

Die mense het na hulle asems gesnak. Sommige het uitroepe van verbasing en ongeloof gegee. Party het gevloek. 'n Paar het gelag.

Op die verhoog was 'n plakkaat, netjies vasgemaak aan wat soos 'n lamppaal gelyk het. Daarop het gestaan:

HY IS WEG!

Dit was al.

Ek weet nie wat die uitkoms van hierdie verhaal was nie, maar ek kan aan 'n paar moontlikhede dink, party ernstig, party prettig.

Laat ons dit eerder nie waag om dáár te gaan nie. Eerder na die visie van iemand wat die prentjie skets – of plakkaat opsit – van die komende Een, wie se verskyning elke verwagting vervul; dié Een wat gekom het, kom, en sal kom.

MEDITATIEWE ONDERBREKING

“KYK, EK MAAK ALLES NUUT.”

Openbaring 21:1-8

Op 13 Maart 1928 het die Duitse eksistensialis, Peter Wust, langs die graf van een van die briljantste denkers van sy tyd, Max Scheler – ook Wust se lewenslange mentor – gestaan en die volgende gesê:

Sedert ek by die graf van Scheler gestaan het, het ’n nuwe donkerheid oor my gekom. Die raaisel van die dood wil my nie loslaat nie. Nie dat ek die dood as sodanig vrees nie, nee, dis iets anders. Ek kwel my gedurig oor die gedagte hoe vreeslik die oomblik van die oorgang vir elkeen moet wees, die oomblik van die oorgang uit hierdie wêreld na die toekomstige. As ’n mens sou kon sê dat jy volkome na God se wil geleef het, dan sou hierdie oorgang sonder twyfel die saligste oomblik van ons lewens gewees het. Dan was dit die geboorte-uur van ons ware, ewige bestaan. Want ek het geen twyfel daaroor dat die ewige vol van die saligste lig is nie, en dat ons dors na geluk uiteindelik daar gestil word ... Oor dit alles het ek nie die minste twyfel nie. Maar ek twyfel aan my eie waardigheid. Ek twyfel aan my eie krag om te bly volhard op die weg na die ewige. Want in hierdie opsig is ek baie arm ... Ek weet ook dat hierdie twyfel verkeerd is. Want geeneen van ons is tog waardig genoeg om na God te gaan nie. Alles hang af van God se liefde, God se genade. Dit, en alleen maar dit, dra my deur na die ewigheid.

Word dít – dat God se genade ons deur die dood heen dra – mooier as in Openbaring 21 gesê? Hier hoor ons vir die eerste en enigste keer in die boek die stem van God vanaf die troon opklink – ’n aanduiding dat hierdie woorde besondere gewig dra, dat dit inderdaad, soos die Here self sê, “betroubaar en waar” is.¹¹⁸ En wat sê die stem?

Kyk, Ek maak alles nuut.¹¹⁹

Is daar mooier, troosryker woorde as hierdie? Let op: Die werkwoord (“maak”) is in die teenswoordige tyd, in die ‘nou’, wat vol is van die verlede en die toekoms. Die Een wat hier praat het reeds alles nuut gemaak, is besig om alles nuut te maak, en sal alles nuut maak – as die Begin en Einde, die Alfa en Omega, van alles.¹²⁰

Dis nie óns waardigheid wat ons oor die doodsgrens heen dra nie, wat ons tog uit die tyd in die ewigheid in waarborg nie. Dis ook nie ons tegnologiese prestasies of

¹¹⁸ Openbaring 21:5.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Openbaring 21:6.

asemrowende mediese vooruitgang wat so 'n nuwe wêreld moontlik maak nie. Die nuwe aarde breek nie onder 'n nuwe hemel aan as gevolg van een of ander briljante rekenaarprogram nie. Dit kom van 'bo.' Johannes sien 'die nuwe Jerusalem van God af uit die hemel uit afkom.'¹²¹

Dis God wat handel. Dis God wat in die geskiedenis 'ingryp'. Dis God wat ons toekoms laat aanbreek.

Dis God, en alleen maar God, wat só nuut kan maak, só kan herskep. God is die enigste Een wat wêrklik alles kan verander. O, ons kan verstellinkies hier en aanpassinkies daar maak, maar onself grondig verander, totaal nuut maak? Nee. Die utopie bewerkstellig waarvan mense deur die eeue heen gedroom het? Beslis nie. Ons kan mense op die maan laat land, maar 'n nuwe aarde maak? Onmoontlik. Ons kan ruimtetuie op Mars laat neerstryk, maar 'n nuwe hemel skep? Geensins!

Nee, daarvoor moet God 'n woord spreek, 'n woord wat net so groots is soos die skeppingswoord in die begin van die geskiedenis: "Dit is goed"; net so deurslaggewend soos die verlossingswoord in die midde van die geskiedenis: "Dit is volbring"; en selfs heerliker wanneer dit aan die einde van die geskiedenis gehoor word: "Kyk, Ek maak alles nuut."¹²²

Hierdie woorde sou soos musiek in die ore van die vroeë Christene geklink het. Hulle was immers 'n verdrukte minderheidsgroep, mense wat onnoembare wreedhede onder keisers Nero en Domitianus moes ondergaan. Hulle is gefolter, verjaag, het aan armoede en hongersnood gely. Dit het gelyk asof die wêreld volledig die oorhand oor hulle verkry het.

En hoeveel trane het hulle nie gestort nie! Ja, hoeveel trane het daar nie al soos 'n tsunami op hierdie aardbol gevloei nie? Hoeveel trane het nie al oor *jou* wange geloop nie? Koopmans, 'n Nederlandse teoloog, skryf as volg oor dié baie trane wat ons aarde kenmerk:

Wie sal die trane tel wat in lewe en dood gestort is, in siekte, werkloosheid en oorlog? Wie sal die smarte versag en die bedroefdes vertroos? ... God het die trane getel en God dink daaraan ... En tussen tyd en ewigheid, singend van die toekoms, sê Johannes: God sal al die trane van ons oë afvee ... Nee, nie elke willekeurige verdriet vind in die ewigheid vertroosting nie. Die trane van spyt en opstandigheid kom nie voor die troon nie, en ewemin die trane van geveinsdheid en sentimentaliteit. Maar wel die trane van God se kinders wat hul nood bekla, die trane van bitter berou, die trane van die eensames en verlatenes, die vernederdes en beledigdes, die verontregtes en vervolgdes ...

So erg was die vervolging wat die vroeë Christene ervaar het, dat dit geen wonder is nie dat sommige van hulle dit oorweeg het om maar die geloof prys te gee en terug

121 Openbaring 21:2.

122 Genesis 1:31; Johannes 19:30; Openbaring 21:5.

te val in die ou lewe, sodat hulle dringend vanaf die troon gewaarsku moes word wat die uiteinde hiervan sou wees:

Maar dié wat bang en ontrou geword het, die losbandiges, moordenaars en onsedelikes, bedrieërs en afgodsdienaars en al die leuenaars, hulle lot is die poel wat met vuur en swael brand, dit is die tweede dood.¹²³

Daarteenoor staan die nuwe hemel en aarde. Hoe sou ons dit kon beskryf? Johannes self maak slegs enkele penstrepe, as hy sê ‘wat daar nie sal wees nie.’¹²⁴ Die dood sal daar nie meer wees nie. Die oortog uit die tyd in die ewigheid is dan finaal afgehandel. Ook leed, smart en pyn sal daar nie meer wees nie – ’n soort samevatting van al wat ellende op hierdie aarde was en is. Die dreigende chaosmagte van die Bose sal daar nie meer wees nie (versinnebeeld deur die see).¹²⁵ Alle wreedhede, wrede mense en wrede sisteme sal daar nie meer wees nie. God sal al die trane van ons oë afdroog!

Johannes sê ook wat daar wél sal wees. Weer net ’n paar penstrepe. Maar wat sê dit nie alles nie! Ons sal ewig geborge wees in die nuwe stad Jerusalem, uiteindelik veilig.¹²⁶ Vir altyd versadig uit die fontein met die water van die lewe, verniet.¹²⁷ Maar die belangrikste: Dan sal die woonplek van God by sy mense wees, sal Hy by hulle bly, sal Hy hulle God wees, en hulle sal sy volke wees, sy seuns en dogters.¹²⁸ Onvoorstelbaar wonderlik!

Blote wensdenkery! sou iemand wou sê. Want, watter bewyse het ons dat dit wel só sal wees? Hoe weet ons dat die geskiedenis nie eerder afstuur op die ‘niks’, of erger nog, op die uiteindelijke oorname deur die ‘chaos’ wat ons so deur die eeue heen bedreig het nie? Wie sê Openbaring 21 is nie maar net die hallusinasies van ’n verhongerde profeet op die eiland Patmos nie?

Wel, ‘bewyse’ is daar nie, maar wel ’n waarborg – wat egter slegs deur die geloof aanvaar kan word. **Ons waarborg vir dit wat voor ons lê, is dit wat agter ons lê.** God het alreeds magtige skuiwe in die rigting van die nuwe hemel en aarde gemaak. Kersfees, Golgota, Paasfees, Hemelvaart en Pinkster is God se skuiwe téén die ou wêreld, téén die ou orde. Maar dis veral God se waarborge vir die nuwe wêreld, vir die nuwe orde.

Wanneer God sê: “Kyk, Ek maak alles nuut” is dit nie leë woorde nie, maar vervulde woorde. Dis in ’n sin afgehandel, só vas en seker dat die Here self kan verklaar: “Dit het klaar gebeur.” Ja, die dinge van vroeër het alreeds verbygegaan!¹²⁹ Dis agter die

123 Openbaring 21:7-8.

124 Openbaring 21:1, 4.

125 Openbaring 21:1.

126 Openbaring 21:2.

127 Openbaring 21:6.

128 Openbaring 21:3, 7.

129 Openbaring 21:4, 6.

rug! Iemand wat aan Christus behoort, is 'n nuwe mens. Die oue is verby, die nuwe het gekom.¹³⁰

Daarom kan óns ook ons skuiwe teen die ou wêreld maak, moet ons ook in die Naam van die Herskepper protesteer teen dood en hongersnood, teen trane, chaos en lyding. Ons wat nuwe skepsele is, wat alreeds deel van God se herskepping midde-in die ou skepping is, wat oor tyd en dood heen kan kyk en die ewigheid kan raaksien, ons kan en moet iets van die toekoms in die hede sigbaar maak, iets van God se môre vandag laat deurbreek. Die eerste dinge sal verbygaan, hét alreeds verbygegaan. Daarom moet ons leer om vanuit en vir die laaste dinge wat in Christus aangebreek het, te leef, in plaas van uit dié dinge wat verbygaan. Om die nuwe te vier en teen die oue te protesteer! Soos J. Hansen in sy gedig doen:

Daar kom 'n dag ná alle dae op hierdie ou aarde

Dit word die dag van die Here genoem wanneer God 'n einde maak...

'n Einde maak aan die mag van die magtiges
oor die angs van die swakkes

'n Einde maak aan die gehuil van die kinders
omdat hulle moeders geen brood het nie

'n Einde maak aan die gesteun van die gefolterdes
en die sadisme van hulle pynigers

'n Einde maak aan die sogenaamde balans van atoombomafskrikking
en die verbranding van sy goeie aarde

'n Einde maak aan die veragting van die opregtes
en die gemene intriges van die leuenaars

'n Einde maak aan die vervolging van sy kinders
en die verhoor in die nag

Dan sal daar onuitspreklike vreugde wees
sal helder lag heers
word aan volgepakte tafels geëet
sal mense stamel van geluk
sal ons soos mense wees wat droom

Nou al droom ons van hierdie heerlikheid
met gewekte sinne in goeie hoop
oefen ons ons in dié toekoms in
weerstaan ons die boosheid
en verkondig ons die Here se heil.¹³¹

¹³⁰ 2 Korintiërs 5:17.

¹³¹ Geparafraseer en vertaal uit *Na die donker kom 'n nuwe môre* deur J. Hansen.

Nee, dis nié ons waardigheid wat ons oor die doodsgrens die ewigheid inneem nie. Maar – Goddank! – daar is Een wat waardig genoeg geag is, waardig genoeg om die sleutel in sy hande te hou wat die deur na die toekoms sal oopsluit. In Johannes se troonvisioen sien ons Hom, hoor ons van Hom, die Lam wat geslag is.¹³² Ons hoor duisende der duisende, ja, miljoene der miljoene engele, die hele skepping, alles in die hemel en op die aarde en onder die aarde en op die see, ja, alles wat daar is, uitroep:

Die Lam wat geslag was, is waardig om die mag en rykdom,
die wysheid en sterkte, die eer, heerlikheid en lof te ontvang!

Aan Hom wat op die troon sit, en aan die Lam behoort die lof en die eer,
die heerlikheid en die krag, tot in alle ewigheid!¹³³

Hierdie is die oomblik waarin alle oomblikke sal saamsmelt – as ewigheid.

Hierdie is die oomblik wanneer die Een wat gekom het, en kom, sal kom.

Hierdie is die oomblik waarheen ons op pad is.

Amen!

¹³² Openbaring 4 en 5.

¹³³ Openbaring 5:11-13.

Hoofstuk 3

GENADE: OM TE WEEET DAT IEMAND (VOLLEDIG) VAN JOU WEEET

Waar kom ons vandaan? Waarheen is ons op pad?

Ons het nagedink oor hierdie vrae, en net aan die oppervlak daarvan geraak. Maar daar is nog 'n vraag waaroor ons moet nadink, naamlik: Wat (wie) is ons? Hierdie vraag kan alleen sinvol beantwoord word in die lig van die vorige twee vrae – ons kan hier ook maar net aan die oppervlak raak. Êrens tussen waar ons vandaan kom en waarheen ons op pad is, bevind ons onself met die vraag: Wat, en wie, is ons?

Hierdie vraag kan natuurlik ook op baie maniere beantwoord word. As ons byvoorbeeld nie weet waarvandaan ons kom nie, of waarheen ons op pad is nie, maak dit nie regtig saak wat of wie ons is nie. As dit 'n kwessie is van nêrens en niks, oftewel nihilisme, kan ons prakties gesproke enigiets doen, aangesien dit geen uitwerking gaan hê op waar ons (nie) vandaan gekom het, en waarheen ons (nie) op pad is nie. Soos die spreuk lui: Laat ons eet en drink en vrolik wees, want môre sterf ons; môre is ons kort moment tussen nêrens en niks verby, finaal verstreke.¹³⁴

Of ons kan probeer vergoed vir die leegte agter ons, en die afgrond voor ons, deur uit te blink, te presteer, te streef na 'sukses'. Ons kan alles in die stryd werp om tog net 'n 'nalatenskap' te verseker. Maar, soos ons weet, is daar bepaalde ervarings op die grense van ons bestaan wat juis dít so moeilik, uiteindelik onmoontlik maak – ervarings van siekte, ouderdom, die dood.

Stel jouself hierdie toneel voor: Die Direkteur van Maatskappy X sit agter sy enorme lessenaar op die hoogste vloer van sy wolkekrabber. Rondom hom is dit 'n miernes van bedrywighede. Klerke dra boodskappe oor, wag op bevele; junior vennote handig senuagtig verslae in. Die rooi telefoon lui onophoudelik. Meneer die Direkteur is egter volkome in beheer, 'n toonbeeld van mag, 'n dinamiese reus tussen die ander, kleiner geeste, die hartklop van sy magtige Maatskappy X.

Totdat hy 'n hartaanval kry. Binne sekondes verander die toneel. Hy word na die hospitaal gehaas. Nou is hy nie meer in beheer nie, maar word hy beheer. Bewegingloos lê hy daar op sy hospitaalbed, vasgepen deur die tentakels van mediese masjiene en

134 Sien ook Paulus se opmerkings in 1 Korintiërs 15:31.

voedingsbuis. Sy hartklop huiwer op 'n skerm. Die kennisgewing op die deur sê: *Geen besoekers*. Die magtige man moet stilte hê, moet stil gehou word. Sy ooglede fladder oop. Hy kyk na die plafon. Hy sien 'n vlieg daarbo, wat om en om vlieg.

Hy is alleen, met 'n vlieg.

Of beeld jouself die volgende scenario in: Jy was eenmaal die leidende lig in jou vakgebied, om nie eers te praat van die samelewing nie. Jy het oor die wêreld heen gereis, het belangrike en interessante mense ontmoet, en talle lewens beïnvloed. Sommige het jou as hulle 'mentor' geprys. Jou ruimte vir beweging was onbeperk, en jy het jou tydsbestuur haarfyn beplan en uitgevoer.

Maar van tyd gepraat – joune het begin uitloop. Eers ongesiens en teen 'n skynbaar slakkepas, maar toe begin dit voel asof iemand, of iets, jou tydsraamwerk vorentoe versnel het, teen 'n toenemende, asemrowende spoed. Die dag van jou 'aftrede' breek aan, en jy kan nie glo 'hoe vinnig die tyd verbygegaan het nie'. Vir 'n tyd lank beweeg jy nog rond, en oortuig jy jouself dat jy in beheer is van jou dagprogram. Maar gou besef jy dat dit aan die verander is, onherroeplik.

Jou onbeperkte ruimte word al hoe kleiner, word later 'n enkelkamer, selfs 'n bed of rystoel. Jy verloor tred met die tyd. Hulle wat jou 'mentor' genoem het, onthou jou nie meer nie. Jy beïnvloed nie meer talle lewens nie, maar leef onder die toesig van 'n paar mense, wat keuses namens jou maak. Jy reis nie meer oor die wêreld heen nie, ontmoet nie meer belangrike en interessante mense nie; die wêreld gaan nou eerder by jou verby. Jy het nie meer 'n stem in die samelewing nie; die samelewing vermy jou liefs. Jy is nie meer die leidende lig in jou vakgebied nie, intendeel, jy woed verbete, maar tevergeefs, teen die uitdoof van jou laaste liggie.¹³⁵

Kan ons nog 'n rondte hierdie verbeelding-spel speel? Dis glad nie so moeilik om dit te doen nie:

Jy woed nie meer teen die uitdoof van jou lig nie, want dis klaar uitgesnuit. Duisternis is al wat oorbly, en heers. Jou hartklop huiwer nie meer op 'n skerm nie, maar word stil, word 'n reguit lyn. Jy blaas jou laaste asem uit. Jy word na die lykshuis geneem. Jou familie, indien jy enige het, kom identifiseer jou 'stoflike oorskot'. Jy word begrawe, of veras. Jou voorheen onbeperkte, of ingekrimpte ruimte, word nog kleiner: 'n urn met jou as, of 'n kis, ses voet onder die grond. Jou tyd is verby. 'n Streep word getrek deur al jou sogenaamde 'suksesse' in die lewe. Dalk sal die herinneringe aan wie jy was en wat jy bereik het, nog vir 'n tyd bly talm – in sommige gevalle selfs vir eeue – maar eeue is niks (!), gesien binne die raamwerk van kosmiese tyd.

Wanneer jy weg is, gaan die lewe aan. Dit knip nie 'n oog nie, stop nie vir 'n sekonde nie. Mense, ook hulle wat jou begrafnis bygewoon het, haas hulle terug na die stroom van die alledaagse gebeurlikhede. Dalk sal sommige van hulle terugkeer na waar jy

¹³⁵ Ek dink hier aan die bekende frase uit Dylan Thomas se gedig *Do not go gentle into that good night*: "Rage, rage against the dying of the light."

begrawe is, of waar jou as gestrooi is. Dalk sal party met dankbaarheid en waardering terugdink aan wie jy was en wat jy gedoen het. Maar die meeste sal onverpoos voortstorm in die resies van die lewe, sonder om te besef: Hoe klein is ons tog, en hoe min weet ons regtig.¹³⁶

Al hierdie scenario's druk natuurlik 'n bepaalde neerslagtigheid oor die lewe uit. Dit wil voorkom asof die vraag wat en wie ons is, ten minste irrelevant mag klink, as die antwoord skynbaar altyd bly struikel oor die hekkies van siekte, ouderdom, en die dood. So, kom ons probeer 'n ander invalshoek tot hierdie vraag, met behulp van die gedagtes van die ietwat enigmatiese skrywer Nassim Nicholas Taleb. Hy het aangevoer dat verandering, selfs verandering wat op daardie oomblik as onderbrekend en negatief beskou sou kon word, omarm moet word as die begin van nuwe lewe.¹³⁷

'n Kers mag deur die wind doodgeblaas word, sê hy, maar wind kan ook 'n nuwe vuur begin – wat hy as simbool van nuwe lewe sien. Hoe reageer ons op risiko's, verrassings, onverwagte gebeurtenisse, dramatiese veranderinge en skokke wat verreikende gevolge vir ons lewens inhou, en inderdaad die orde soos ons dit ken, op sy kop keer, wonder hy. Soms mag van hierdie gebeurtenisse so geheel en al vreemd vir ons voorkom soos die verskyning van 'n swart swaan op die dam – en ons is hoegenaamd nie gereed vir, of voorbereid op, so 'n buitengewone gebeurtenis nie. Wat maak ons met die swart swaan?

Hierdie 'Swart Swaan Sindroom' lê die hubris bloot wat ons dikwels oor die sogenaamde onbeperktheid van ons kennis het. Taleb noem dit selfs 'n "epistemiese arrogansie" – ons oorskat wat ons weet, en onderskat wat ons nie weet nie.¹³⁸ Maar die realiteit is dat ons nou nie volledig weet nie, en dat selfs hierdie onvolledige wete dikwels uitgedaag, en selfs bedreig word – soos byvoorbeeld wanneer 'n swart swaan genaamd Covid-19 'n verskyning maak tussen die ander, wit swane, asof uit die niet.

Die vraag is dan hoe ons op hierdie swart swaan reageer, dit wil sê: hoe ons dit 'sien'. Vir Taleb lê die uitdaging daarin om hierdie vreemde kinkels in die kabel van die geskiedenis só te aanvaar, dat jy daardeur sterker gemaak word; om só op die rug van die wind wat die kers uitblaas te ry, dat jy vorentoe gaan. Ons is kwesbaar – dit sal Taleb toegee – maar ons moet ook die kuns aanleer om 'anti-kwesbaar' te wees, om die onverklaarbare gebeurlikhede van die lewe op 'n bepaalde manier te sien, te interpreteer, en daarop te reageer.¹³⁹

Ek moet erken, ek hou van hierdie benadering tot die lewe. Dit klink baie soos Kierkegaard se gedagte dat ons die oomblikke van die lewe, ook die onvoorsiene

136 "How small we are, how little we know..." Sien weer Hoofstuk 1.

137 Nassim Nicholas Taleb, 2007, *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*, 136-140.

138 Ibid.

139 Hierdie sentimente van Taleb sou natuurlik ook gekritiseer en misverstaan kon word. Taleb is byvoorbeeld nie besig om 'n lewenstyl van martelaarskap te propageer nie, Hy roep wel op tot 'n vorm van visie wat dieper kyk as die onvoorspelbare gebeure van die lewe.

oomblikke, as ewigheidsmomente sou kon takseer. Ten minste spel dit die begin van moontlikhede uit om getroos te word te midde van die lewe se katastrofes, selfs om heling te vind. Die swart swaan van onverwagse gebeurtenisse mag dalk die vermomming wees van die Wit Duif van Pinkster. Die wind wat die kers uitsnuit, en die laaste glimmerlig van die lewe uitdoof, mag dalk die wind wees wat 'n nuwe Lig aansteek, mag dalk die wind wees wat ons 'ingang tot Lewe' moontlik maak.

Die gedagte van anti-kwesbaarheid word, na my mening, verder verdiep deur die derde gedeelte van die driedeling waaroor ons tot dusver nagedink het:

Nou ken ek net gedeeltelik, maar eendag sal ek ten volle ken soos *God my ten volle ken*.¹⁴⁰

God ken ons, ten volle. Of ons nou vol lewe is, of na 'n vlieg vanuit ons hospitaalbed staar, of verskrimpel met ouderdom, of weggeleë word in ons 'finale' rusplek – ons word geken, ten volle. Ons is kwesbaar, dit is waar, en ons moet ook die kuns van anti-kwesbaarheid inoefen, sonder twyfel, maar meer as dit: Ons word geken, ten volle. Of ons nou kwesbaar of anti-kwesbaar is, of nie.

Om te weet dat God weet, is genade. Om te weet dat God volledig weet, is genade op genade.

God ken ons, van begin tot einde; van die wieg tot die graf. En tog is daarmee nog nie genoeg gesê nie. God ken ons (teenwoordige tyd) voordat ons ons liggaamlike bestaan betree het, en God ken ons (teenwoordige tyd) nadat ons hierdie liggaamlike bestaan agter ons laat. Dit is die hoogste 'betekenis' van ons lewens: God ken ons, wil dus dat ons bestaan. Waarom? Want God is liefde, en liefde is ewig.¹⁴¹

Hoe kan ons die feit dat God ons ten volle ken uitdruk? Ek het eenkeer probeer om dit by wyse van 'n kunswerk te doen wat ek in 2010 geskilder het.¹⁴²

Ek het my eie liggaam gebruik om 'n afdruk op 'n growwe doek te maak, wat lyk asof dit deur spykers op die skildery vasgepen word. Die spykers vorm ook die klassieke woorde INRI (Latyn: *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*, oftewel: Jesus van Nasaret, Koning van die Jode), en kan bo die kop van die figuur gesien word. Die growwe doek herinner aan die doek waarin Jesus begrawe is, en die betekenis van die spykers is vanselfsprekend. Die figuur is uitgestrek, asof aan 'n kruis, en 'n paar fragmente, of subtile kruise, kan in die agtergrond gesien word. Met hierdie voorstelling wou ek iets van die realiteit van die dood van die Gekruisigde uitbeeld, van die feit dat Hy nie 'n liggaamlose gees was nie, maar 'n liggaam, 'n werklike liggaam – net soos ons ook liggame het (of eerder: is). Dis hiêrdie liggaam wat gesterf het.

¹⁴⁰ 1 Korintiërs 13:12.

¹⁴¹ 1 Korintiërs 13:7-8.

¹⁴² Sien ook die bespreking in Johan Cilliers, *Dancing with Deity*, 55v. Hierdie skildery word tans tentoongestel in die ingangsportaal van die Nederduits-Gereformeerde Kerk, Welgelegen, Stellenbosch.



FIGUUR 10: *Hierdie Liggaam* (2010) deur Johan Cilliers.

Vroeër het ek gesê dat ons lyding 'ingeneem' of 'opgeneem' word in die Wese van God, deur die lyding van Christus.¹⁴³ Ons lyding het nou deel geword van die lyding van God, en God se lyding het nou deel geword van ons lyding. Hierdie samevloei van lydings kan slegs gesien, slegs ervaar word in en deur 'n liggaam. In 'n liggaam,

¹⁴³ Sien die bespreking in Hoofstuk 2.

hierdie liggaam, kruis die lyding van mense en die lyding van God. Die Wit Duif van Pinkster – die Gees van die Gekruisigde – onderstreep dit verder: Die Gees is uitgestort op alle vlees, dit wil sê, liggame.¹⁴⁴

Dit is ons troos in tye van lyding: God se beloftes gaan nie weg nie, los ons nie alleen agter as eensame liggame nie. God se beloftes kan vertrou word, want dit het liggaam. God beliggaam wat God belowe.

Søren Kierkegaard formuleer hierdie geheimenis as volg:

Vanaf die uur waarin God, op grond van die almagtige besluit van God se almagtige liefde, 'n dienskneg geword het, het God self, by wyse van spreke, gevange geword van hierdie voorneme, en is God nou verplig om daarmee aan te gaan, of God nou wil of nie.¹⁴⁵

Daar is egter ook tekens van lewe (opstanding en oorwinning) in die skildery. Dieselfde spykers wat die doek vaspen, kan ook nie verhinder dat die doek oopgemaak word om die liggaam daarbinne sigbaar te maak nie, en word ook gebruik om 'n son aan die linkerkant van die skildery te vorm – as simbool van lewe en geregtigheid, wat ook oor die realiteit van hierdie spykers triomfeer. Dit wil voorkom asof die liggaam vanuit die doek na vore tree, asof dit gevorm en herskep word teen 'n agtergrond van fragmentasie en duisternis en chaos, as 'n soort vooruitgrype op die opstanding. Sentraal tot die hele skildery is die voorstelling van beliggaming van lewe en nuwe lewe (hoop). Die kunswerk onderstreep die feit dat lewe nie moontlik is sonder 'n liggaam nie, ook, en veral nie in 'n staat van opstanding nie.

Nie alleen het ons lyding die Wese van God binnegegaan, sodat dit nou deel is van God se Wese nie – God se toekoms het ook ons liggame binnegekom, so dat God se toekoms nou ook ons toekoms is, het ek vroeër gesê.¹⁴⁶ Ons liggame het nou 'n toekoms. Dit word opstanding genoem.

Vir my het hierdie voorstelling die troosryke waarheid uitgedruk dat God van liggame weet. God se Seun het 'n liggaam gehad. God ken my liggaam, of dit nou kwesbaar of anti-kwesbaar is; ken my liggaam in siekte en ouderdom, in lewe en dood. Daarom is die hande in die skildery ook uitgestrek in die rigting van die 'toekoms' – ook die toekoms van 'hierdie liggaam' wat nou siek of oud of sterwend is, of gesond en lewenskragtig – in gebed uitgestrek in die momentum van 'opgeneem te word' in die Lewe.

Ek onthou hoe ek eenmaal, toe ek 'n student in Heidelberg, Duitsland was, deur die ou deel van die begraafplaas in Dossenheim, een van die woonbuurte van Heidelberg,

¹⁴⁴ Vgl. Handeling 2:1-11.

¹⁴⁵ "From the hour when by the omnipotent resolution of his omnipotent love he became a servant, he has himself become captive, so to speak, in his resolution and is now obliged to continue (to go on talking loosely) whether he wants to or not." Søren Kierkegaard, 1985, *Philosophical Fragments/Johannes Climacus*, 55.

¹⁴⁶ Sien die bespreking in Hoofstuk 2.

gestap het. Dit was 'n kortpad tussen waar ek gewoon het, en die huis van Rudolf Bohren, wat op daardie stadium my studieleier was. Dit was 'n koue wintersoggend in 1981, en die sneeu het swaar op my groen, corduroy pet begin lê. Halfpad deur die begraafplaas het my oog op 'n grafsteen geval. Ek het gestop en na die inskrywing op die steen gekyk:

**Unser Kleiner Sonnenstrahl.
(1913-1919)
Ruhet in Gott.**

'Ons klein sonstraaltjie. Rus in God.' Dit was die graf van 'n dogtertjie wat 'n lang tyd gelede gesterf het. Sy was net ses jaar oud. Haar ouers sou in alle waarskynlikheid op daardie stadium ook reeds dood gewees het, lank voordat ek langs die graf van hulle kind gestaan het.

Om een of ander rede het dit een van die mees emosionele oomblikke van my lewe geword – mag ek ook dit 'n oomblik-as-ewigheid noem? Ek het die kind nie geken nie, ook nie haar ouers nie, maar ek het gewonder oor die 'betekenis' van haar lewe. Die geskiedenis het mos 'n manier om ons, 'gewone' mense, in te sluk. Ons gaan net weg. Ek het gewonder of God van hierdie dogtertjie geweet het, van haar (kort) geskiedenis; of God selfs net geweet het wat haar naam was? Alhoewel ek die grafinskripsie nie sal vergeet nie – dit is asof in marmer in my geheue ingebeitel – kan ek haar naam nie meer onthou nie, noudat ek terugdink aan daardie dag in die begraafplaas.

Onthou God? Weet God? Weet God van die pasgebore babatjie wat deur haar Koi-moeder in 'n karos in 'n vlak graf begrawe moes word, toe Afrika nog jonk was? Weet God van die vaal ou mannetjie wat sy lewe afgesloof het in die kantoor van 'n welaf sakereus, toe gesterf het, en toe sonder seremonie deur die staat begrawe is, omdat hy geen familie gehad het nie? Weet God?

Ruhet in Gott, het die inskripsie op die grafsteen gesê – rus in God. Ek het 'n vrede, 'n stilte ervaar, terwyl ek daar in die sneeu in 'n vreemde land in 'n ou begraafplaas langs die graf van 'n onbekende kind gestaan het, 'n vrede wat ek moeilik vind om te beskrywe, selfs nou, baie jare later.

'n Gedagte het by my opgekom, 'n teks uit die Bybel, wat fluister: "Here, U sien dwars-deur my, U ken my ... U omsluit my van alle kante, U neem my in besit."¹⁴⁷ Ek het die fluistering van hierdie teks sedertdien al baie kere gehoor.

¹⁴⁷ Psalm 139:1, 5.

Om omsluit te word van alle kante – van agter en voor, van bo en onder – dit is troos wat verder as woorde strek.

My vrou is 'n koloris. Sy hou daarvan om deur kleure omring te word. Ons huis is allesbehalwe kliniese wit of vaalgrys – inteendeel. My vrou het 'n gewoonte om pragtige kombers te brei vir elke vertrek in ons huis – kleurgekodeer vir daardie vertrek, natuurlik. Dit is een van haar maniere om sin te maak uit, en met die oog op, haar omgewing.

My gunsteling kombers kan gesien word in een van my gunsteling vertrekke, in die ruimte voor die kaggel in die Karoo. En ja, daar is 'n kombers daar. Wanneer die hitte van die kaggel nie genoeg is nie, kan jy hierdie kombers rondom jou wikkels, voor en agter, bo en onder jou, as jy sou wou. Jy sou omsluit kon word van alle kante. Vir my is dit simbolies van (goddelike) troos, moontlik gemaak deur genade op genade. Ek het tuisgekom; ek is by die huis.



FIGUUR 11: Kombers (2019) deur Elna Cilliers.

Uiteraard is my vrou 'n kreatiewe en sorgsame mens – sy het ons tweeling grootgemaak, en dit met my uitgehou. Genoeg gesê.

Wel, miskien kan die psalmis dit nóg beter sê, op sy unieke manier.

MEDITATIEWE ONDERBREKING

HERE, U KEN MY

Psalm 139:1-3; 13-18

In die Westminster Abdy in Londen tref 'n mens 'n merkwaardige gedenkteken van die Tweede Wêreldoorlog aan. Dit bestaan uit vier groot boekdele waarin die name opgeteken is van nagenoeg sestigduisend burgerlikes wat tydens lugaanvalle op Londen gesterf het. Een boekdeel lê altyd oop op die altaar, met 'n skerp lig wat op die name op die betrokke bladsye skyn. Elke dag word een bladsy omgeblaai, sodat al die name uiteindelik in die lig kom, oftewel in herinnering geroep word.

In die Bybel hoor ons ook op 'n hele aantal plekke van 'n boek waarin ons name opgeteken staan, dit wil sê waarin ons hele geskiedenis gekonsentreer is, en die geheim van ons bestaan opgesluit lê. Psalm 69:29 praat byvoorbeeld van die boek van die lewe waarin die name van die regverdiges opgeskryf staan, 'n beskrywing wat ook in Openbaring herhaal word, waar ons hoor dat die boek van die lewe oopgemaak sal word, asook ander boeke met die oog op die oordeel oor die dooies, groot en klein, volgens wat daar in die boeke geskrywe staan oor alles wat hulle gedoen het.¹⁴⁸ Ook hier in Psalm 139 hoor ons van 'n boek, in 'n teksvers wat my al male sonder tal in wanhoopstye vertroos het:

U het my al gesien toe ek nog ongebore was, al my lewensdae was in u boek opgeskrywe nog voordat ek gebore is.¹⁴⁹

Hiermee bely die digter dat God alles van ons weet, ons deur en deur ken, en dwarsdeur ons sien.¹⁵⁰ God ken elke selletjie in my liggaam, elke been, elke stukkie weefsel, elke gedagte, nog voordat hulle by my opkom; elke woord, voordat ek dit uitspreek.¹⁵¹ God het elke haar op my kop getel, dit – met eerbied gesê – in die hemelse rekenaar ingeprogrammeer. God ken my geskiedenis, my herkoms, my lewensloop vorentoe, my toekoms. God ken my voor my vorming en geboorte as mens, weet reeds waar ek oor tien of twintig jaar van nou af sal wees. Kortom, daar is niks omtrent my bestaan waarvan God nie álles weet nie.

Maar God se kennis is nie 'n abstrakte kennis nie. Nie 'n soort hemelse, veraf 'weet-van' of 'kennis-neem-van' of 'kennis-dra-van' nie. Nee, God se kennis bevestig dat ons

¹⁴⁸ Openbaring 20:12, 15.

¹⁴⁹ Psalm 139:16.

¹⁵⁰ Psalm 139:1.

¹⁵¹ Psalm 139:2, 4.

aan Hom behoort. Hy ken ons só, dát ons aan Hom behoort. Tussen ons, die skepsels, en Hom, die Skepper, is daar 'n allerintiemste verband. Hy is die Pottebakker, en ons is die klei.¹⁵²

Sonde is die verbreking van hierdie verhouding, is die ondenkbare dat daar 'n vreemding kon intree tussen ons en ons God, dat ons wat ons lewe van God ontvang het, van Hom af weggehardloop, weggevlug het. Maar ons kán nie. Ook dít het die digter ontdek. Aan God se teenwoordigheid kan jy nie ontkom nie, sy Gees nie ontvlug nie. Nêrens kan jy vir God wegkruip nie – nie in die hemel of in die doderyk of die ooste of die weste of die duisternis of die nag nie.¹⁵³ Nêrens.

Ons hoef ook nie. Want hoe kan die skepsel vir die Skepper sê: Ek het jou nie nodig nie? Hoe kan die klei uit die Pottebakker se hand uit wil wegval? Hoe kan die maaksel die rug op sy en haar Maker draai? Dis onmoontlik, en tog is dít presies wat met die sondeval gebeur het.

God kon dit egter nie daar laat nie. Hy weier om sy eiendomsreg op ons prys te gee. As jy nog daaraan twyfel, moet jy maar weer 'n slag die Nuwe Testament gaan lees. God stuur sy Seun in die menslike vlees om sy eiendomsreg op ons te kom herbevestig. Sy Seun word ook, maar deur die werking van die Gees, gevorm, aanmekaargeweef in die skoot van 'n moeder – om te kom onderstreep dat ons wat so gevorm en geweef is, aan die Here, aan die Skepper-Kunstenaar behoort, nie aan onself nie. Hy het hierdie lewe van Hom vir ons afgelê, die laaste lewensasem aan die kruis uitgeblaas. Ja, ons behoort eintlik dubbel aan die Here: Hy het ons geskep én herskep, gemaak én nuutgemaak.

“Al my lewensdae was in u boek opgeskrywe nog voordat ek gebore is,” bely die digter. Hy weet: God het 'n plan met sy lewe. 'n Verlossingsplan. Ons word nie sommer vir niks gebore nie. Nie per toeval nie. Nie per geluk of ongeluk nie. Nie bloot vanweë die kosmiese of biologiese sameloop van lewensplasma nie.

O, daar kom natuurlik dae dat 'n mens só voel. Wanneer niks meer sin maak nie. Wanneer jy jou blind kan staar op die dinge wat jou tafel vol lê, en jou agenda volmaak. Wanneer jy só meegevoer kan raak in die sleurstroom van die lewe en die alledaagse, dat jy nie meer die groter prentjie van God se plan kan raaksien nie. Wanneer jy jou kop moedeloos bly stamp teen die sogenaamde blinde noodlot. Dan moet jy weet: Die geheim van my lewensloop word ontgeloop in God se boek. Moet jy oor en oor vir jouself sê, as 'n geloofsrefrein: “Al my lewensdae was in u boek opgeskrywe nog voordat ek gebore is.”

Wanneer jou eie planne nie uitwerk nie, en die lewe 'n ander koers inslaan as wat jy gehoop het, of wanneer jou planne en ideale vir jou kinders of kleinkinders nie

¹⁵² Jeremia 18.

¹⁵³ Psalm 139:7-12.

uitwerk nie, en jy diep bekommerd oor hulle raak, is dít ons enigste troos: Ook hulle lewensdae is, soos myne, in die boek van die Here opgeskrywe nog voordat ons gebore is.

Nog voordat ons gebore is? Ja, ek glo dat 'lewe' begin voordat ons gebore is – in die Plan van God. Voordat ons tweeling gebore is, het my vrou 'n aantal vroeë miskrame ('chemiese swangerskappe') gehad. Ek het baie gewonder oor daardie 'lewe', voor geboorte. Ná een so 'n miskraam, het ek 'n gedig geskryf:¹⁵⁴

Miskraam

*Kind
vandag het ek jou
tussen grys koördinate
op 'n sonarskerm
gesoek
jy was nie daar nie
jy sal daar nooit wees nie
was jy ooit
'n geskiedenis
'n grondvorm
'n gedagtenis
– 'n mens
ek sal jou nooit vertroetel nie
knus aan my bors kan koester nie
jy het gegaan
en in my hart kom lê
ek groet jou
o ongevormde klomp
onbekend
bemind
– my kind.*

'n Mens sou die vraag kon vra: Maar beheer God dan letterlik álles, van die groot en verskriklike dinge soos dood en oorlog, tot by die kleinste besonderhede van ons elkedagse bestaan? Is dit Hy wat besluit of ek 'n oop parkeerplek reg voor die inkopiesentrum gaan kry, en of ek ses blokke verder moet ry? Wat bepaal watter kleur hemp of rok ek gaan koop? Of ek my toon teen die randsteen gaan stamp? Is God klein genoeg om by sulke onbenullighede betrek te word?

'n Mens kan op verskillende maniere hieroor oordeel. Jy sou in die eerste plek kon aanvaar dat God hoegenaamd niks hiermee te make het nie. Jy sou Hom geheel en al uit die prentjie kon dink. Wat dus met jou gebeur, is bloot die sameloop van 'n aantal

¹⁵⁴ Die gedig is op 4 Januarie 1990 geskryf, en nog nooit voorheen gepubliseer nie.

omstandighede, die gunstige of ongunstige saamval van koördinate van tyd, plek en gebeurlikheid, bloot 'n geval van geluk of ongeluk, van die noodlot, of positiewer gesien: van jou beplanning, jou inoefening om al jou doelwitte in die lewe te bereik. Só 'n siening kan jou – as dinge goed gaan – in die hoogste euforie laat beland, of – as alles skeefloop – in die put van depressie dompel.

Jy sou, as 'n ander uiterste, God só volledig in die prentjie kon 'inskryf'; dat mense van vlees en bloed, mense met hulle verantwoordelikhede en besluitnemingsprosesse, in werklikheid daaruit verdwyn. Dan word jy bloot 'n marionet, 'n verlengstuk van God, word jou handeling somer ook die handeling van God. So 'n siening kan skrikwekkende afmetings aanneem. Daarmee kan jy jou optredes regverdig as God se optredes, jou vyande etiketteer as God se vyande, jou skuld afskryf as die wanopvatting van ander. Kan jy jou teenstanders intimideer met die hoogste troefkaart wat daar in sielkundige oorlogvoering beskikbaar is: Julle stry teen God self. Hy is aan my kant.

Daar is egter ook 'n derde manier van dink hieroor, 'n perspektief wat alleen vanuit die geloof verstaanbaar is. Een wat die verhouding tussen God en mens as 'verhouding' ernstig opneem. Dan aanvaar jy aan die een kant dat mense sondig is en foute maak. Dat hulle nie wandelende duplikate van God is nie. Dat hulle van nature eerder sy wil weerstaan. Dat die negatiewe dinge wat op hierdie aarde gebeur daarom ook nie sonder meer God se wil nie, maar óns skuld is. Oorloë, geweld en dood is die uitvloeisels van ons vergrype.

Aan die ander kant bied dit die troos dat God mense nie aan hulleself oorlaat nie, dat Hy selfs die negatiewe dinge wat ons doen ten goede kan laat omswaai, en dat Hy inderdaad tot in die kleinste besonderhede van ons lewens by ons betrokke is en bly. 'n Mens kan dit nie persoonlik en 'klein' genoeg sê nie: God het die hare op ons kop getel. Hy weet wat elke uur van ons bestaan inhou, met al die groot en klein gebeurtenisse daarin. Tot by vol parkeerplekke en skerp randstene.

God is groot genoeg om klein genoeg te wees om in ons onbenullighede belang te stel. Hy dwing homself nie aan ons op nie, neem nie somer die besluit oor die kleur hemp of rok wat ek wil koop, uit my hande nie, maar Hy bly nader aan my as my hemp of rok (Luther). Hy staan in 'n 'verhouding' met my. Dit beteken: God is 'n Helper, ook in die kleinste detail van my lewe, maar nie 'n Suksesresept vir al my ideale nie.

Dit beteken ook: Óns verantwoordelikhede word nie uitgeskakel nie, en ons word nie willose pionne op God se skaakbord nie. Intendeel, die Here skakel ons juis met ons verantwoordelikheid in. Dat God 'n plan het, maak ons nie planloos nie; dat God voorkennis het, maak ons nie onverantwoordelik nie. Trouens, die hele teenstelling tussen God se voor-kennis en ons verantwoordelikheid tref jy nie eintlik in die Bybel aan nie.

Dit laat my dink aan die beeld wat die ou uitlegger A.W. Tozer gebruik het. Ons is soos mense op 'n passasierskip, sê hy, op pad van die een hawe na die ander. Kyk, die roete is klaar vasgelê, is klaar beplan. Die bestemming van dié reis staan vas. Die mense op die skip het egter beweegruimte. Hulle sit nie agter tralies nie, is nie vasgeketting in hulle kajuite nie. Hulle lewe aan boord word nie streng geregleer nie. Hulle kan eet en slaap, sonbruin brand en op die dek speel, hulle kan lééf onder God se son, voor Hom.

Hulle kan weet: “Al my lewensdae was in u boek opgeskrywe nog voordat ek gebore is.”

Elke dag van hierdie lewensreis behoort aan die Here.

My eindbestemming is seker.

God se boek sê so.

SLOTSOM

Die kuns van sin-skepping

In die inleiding tot hierdie boek, het ek 'n voorlopige beskrywing gewaag van 'n ruimte waarbinne die soeke na sin sou kon plaasvind:

Die soeke na sin vind plaas in die interspel tussen die ervarings van nie ten volle weet nie, die hoop op ten volle weet, en die goeie nuus dat iemand ten volle van ons weet.

Ek het dit ook in ander (meer 'teologiese' terme) uitgedruk: Die soeke na sin word gevoed in en deur die interseksies van hermeneutiek (die kuns van interpretasie), hoop (die kuns van verwagting), en heling (die kuns om getroos te word).

Kom ons herbesoek nou kortliks hierdie gedagtes in die lig van wat sover gesê is:

Eerstens, om 'betekenis' te vind, is nie gelyk te stel met die verkryging van volledige kennis nie. Die werklikheid is dat ons nie alles weet oor die basiese vrae van die lewe nie, naamlik: Waar kom ons vandaan? Wie is ons? Waarheen is ons op pad? Dis wel duidelik dat ons baie weet, en dat ons kennis vinnig toeneem, veral ook in verband met hierdie vrae. Die vakgebiede van kosmologie en astrofisika, van antropologie en psigologie, tegnologie en toekomskunde vul byvoorbeeld voortdurend die gapings in ons kennis met nuwe moontlike in, is voortdurend besig om asemrowende ontdekkings te doen.

Maar selfs nou weet ons nog nie, verstaan ons nog minder die diepste geheimenisse van hierdie kosmos, en ons rol en plek daarin – met ander woorde van die 'betekenis' van ons lewens. In terme van teologie, wat deel vorm van die menslike soeke na sin binne die geheimenisse van die lewe, is daar 'n bykomende dimensie: Teoloë praat, of probeer ten minste praat, oor die diepste Geheimenis van almal, naamlik God. Ook hier moet ons toegee: Ons weet nie alles oor God en die skepping, en die oorspronge van ons bestaan nie. Ook weet ons nie alles oor die toekoms, oor die uiteinde van ons bestaan nie. En ons weet ook nie alles oor die maniere waarop ons behoort te leef in die hede, oor die modi van ons alledaagse bestaan nie. **Ons weet nie** – dit is 'n integrale deel van die geloofsbelydenis van alle teoloë, en van alle gelowiges – of behoort ten minste te wees.

Hierdie realiteit – dat ons nie alles weet nie – vra vir 'n groter sensitiwiteit en inagneming wanneer ons met, en veral oor, mense praat. Ons moet stadig wees om te praat, en selfs stadiger om te oordeel. Ons moet die versoeking weerstaan om te stereotipeer en te stigmatiseer, en uiteindelik te ekskommunikeer.

Maar dit vra ook vir 'n bepaalde huiwering, wanneer ons oor God praat. Ons praat te maklik oor 'God'. Te glad en te gou. Dikwels is dit ons preke wat God 'uitwis', letterlik dood-praat. Ons moet die versoeking weerstaan om 'Die Waarheid' te proklameer, asof ons dit in ons greep het. Ons moet versigtig wees om nie vasgelegde Godsbeelde te konstrueer, asof ons God in graniet kan giet nie. Baie van hierdie Godsbeelde word in elk geval geskep om ons eie agendas te pas.

Vanselfsprekend kan ons nie s nder Godsbeelde klaarkom nie, ook as teolo ; trouens, ons word voortdurend opgeroep om Godsbeelde te skep. Maar ons word ook geroep – gelyktydig – om hulle af te breek; om Godsbeelde te verbeel(d), net maar om hulle te her-verbeel(d); om Godsbeelde op te stel, om hulle af te haal – omdat ons weet, of behoort te weet, dat hierdie beelde te eng en te nou is; dat God se Beeld nie gekontroleer of vasgevang of ingeperk kan word in enige vorm, ruimte, of tyd nie.¹⁵⁵

Al hierdie prosesse impliseer die kuns van interpretasie, dit wil s  hermeneutiek. Laasgenoemde handel nie oor die 'duplisering' van sekere 'waarhede' ten einde hulle beter te verstaan nie, maar oor die 'interpretasie' van hierdie waarhede, in hulle onderskeie verbande met die lewe, soos dit uitgedruk word in kuns, tekste, musiek, ensovoorts. Hierdie interpretasie van die lewe geskied egter nooit op 'n 'objektiewe' manier nie, maar altyd vanuit 'n subjektiewe gesigspunt, en ook in hierdie sin 'skep' ons voortdurend sin. Interpretasie impliseer daarom altyd 'appropriasie', oftewel die toe-eiening van die 'realiteit' op s  'n manier dat dit vir ons sin 'maak'. 'Betekenis' is nie iets wat 'daarbuite', iewers bestaan nie; dit gebeur eerder voortdurend, of word geskep, in en deur ons pogings om sin te skep, of weereens in die woorde van Victor Frankl: "Die sin van die lewe is om sin aan die lewe te gee."

Soos ek voorheen vermeld het, is hierdie sekerlik 'n ernstige saak, maar terselfdertyd ook speels; trouens, ons moet meer erns maak met ons spel. Ons speel, ons 'peuter' met moontlikhede, met fragmente; ons is *bricoleurs*, besig om dit wat ons in die lewe ervaar te interpreteer, in die hoop om nuwe kennis te ontdek, en in die verwagting om verras te word deur vreugde.¹⁵⁶

Hierdie is die eerste kopskuif wat moet plaasvind as ons ons op die soektog na sin wil begeef: Dit bly, ten minste vir nou, inderdaad 'n 'soektog', 'n proses, 'n pad om op te reis, 'n weg vir pelgrims. Martin Luther het eenmaal hierdie sentimente ge ggo:

Hierdie lewe is nie vroomheid nie, maar om vroom te word; nie gesondheid nie, maar heling, nie wees nie, maar wording, nie rus nie, maar inoefening. Ons  s nog nie, maar ons word; dit is nog nie afgehandel nie, maar is in proses en aan die gebeur. Dit is nie die einde nie, maar dit is die weg. Alles is nog nie glansryk en skitterend nie, maar alles word gereinig.¹⁵⁷

155 Sien my bespreking in Johan Cilliers, *Timing Grace*, 61v.

156 Vgl. die titel van die boek van CS Lewis, 1955, *Surprised by Joy. The Shape of my Early Life*.

157 In die oorspronklike: "Dieses Leben ist keine Fr mmigkeit, sondern ein Fromm-Werden. Keine Gesundheit, sondern ein Gesund-Werden. Kein Wesen, sondern ein Werden. Keine Ruhe, sondern ein

Tweedens, om te soek na 'betekenis' beteken nie dat ons bly rond dwaal in 'n ewige labirint van nie-weet nie. Inteendeel, ons leef in die verwagting van volledige kennis. As dit nié so was nie, was ons nie veel anders as 'n marmotjie wat alewig op sy trapmeul hardloop nie – skynbaar baie, baie besig, sonder om 'n millimeter te vorder. Ons is op pad êrens heen, en hierdie kennis kleur ons optrede, en vervul ons met hoop. Ons weet – alhoewel ons nie presies weet hoé nie – dat daar 'iets' in die lug is. Ons voel aan (ons sou dit ook geloof kon noem) dat daar iemand is wat ons van alle kante omsluit, en wat ons vorentoe neem, die toekoms in. Ons is nie marmotte sonder moed nie.

Ek onthou hoedat ek eendag aan die ontbyttafel saam met Rudolf Bohren, my destydse Duitse studieleier, gesit het en hy my van die volgende insident in sy lewe vertel het. Hy en sy vrou, Ehrentraut, het een oggend by daardie selfde ontbyttafel gesit, en sy het by die venster uitgekyk en gesê: "Rudolf, dit gaan reën." Hy het ook by die venster uitgekyk, die wolke gesien wat saampak, en geen rede gevind om van sy vrou se weervoorspelling vir die dag te verskil nie.

Maar, het Bohren gesê, hierdie aankondiging van die moontlikheid, selfs waarskynlikheid van reën het hom nie regtig geraak nie, aangesien dit sy plan was om die res van die dag in sy studeerkamer deur te bring, om aan die boek te werk wat hy besig was om op daardie stadium te skryf. Ná 'n paar uur het die wolke begin opklaar, en kolle blou lug het sigbaar geword. Bohren en sy vrou het besluit om te gaan stap, soos hulle dikwels gedoen het, in die aangrensende woud (Odenwald). Hulle was toegewyde stappers, het 'n vinnige pas gehandhaaf, en 'n lang afstand in 'n relatief kort tyd afgelê.

Toe sien hulle dat die wolke weer begin saampak het, dat die lug donker geword het, swanger met die moontlikheid, of eerder waarskynlikheid van reën. Ehrentraut het na die lug gekyk, en presies dieselfde woorde wat sy daardie oggend aan die ontbyttafel gesê het, herhaal. Dieselfde sinskonstruksie, gebruik van grammatika, ensovoorts – presies dieselfde – en tog, totaal anders: "Rudolf, dit gaan reën."

Hierdie keer het die aankondiging van reën vir Bohren en sy vrou geraak, onontkombaar. Hierdie keer was hulle nie onder die skuiling van 'n dak nie. Hierdie keer het dit hulle optrede gekleur – hulle het omgedraai, selfs vinniger gestap, en hulle oë voortdurend op die wolke gehou. Die aankondiging aan die ontbyttafel is met neutraliteit begroet; die een onder die oop lug met 'n dringende verwagting.

Toe Bohren by hierdie deel van die vertelling gekom het, het hy 'n vonkel in die oog gehad, en iets soos die volgende gesê: "Jy weet, so dikwels is ons – letterlik – teoloë-in-ons-studeerkamers, sit ons by ons lessenaars en skryf ons mooi boeke en dink ons wonderlike teologiese konstruksies uit, en ons is heel tevrede. Maar ons behoort na

Üben. Wir sind es noch nicht; werden es aber. Es ist noch nicht getan oder geschehen, es ist aber im Gang und im Schwang. Es ist nicht das Ende, es ist aber der Weg. Es glüht und glänzt noch nicht alles, es reinigt sich aber alles." Martin Luther, *Andere, Grund und Ursach. Die Weimarer Ausgabe*, 7(336):31f.

buite gebring te word, onder die oop lug. Ons behoort na bo te kyk in die afwagting dat die druppels enige oomblik op ons koppe gaan val, en ons moet ons treë begin rek. Ons moet anders praat, anders sê as sommer net: ‘God is hier teenwoordig.’”

Vir my het hierdie verhaal ’n soort metafoor geword van hoe om teologie te beoefen, en veral: hoe om te hoop. Die toekoms is nie ver weg nie; dit is hier, nou. Die ewigheid is nie op die horison nie; dit is naby ons, om ons, dit omsluit ons van alle kante, vul die lug rondom ons. Al wat ons moet doen, is om te kyk, en te sien, dat hierdie oomblik ook ewigheid is.

In die soeke na sin moet ons weet dat ons nie weet nie, en dat ons op pad is. Maar terwyl ons op hierdie pad is, moet ons ook ons oë op die lug hou, wetende dat dit wat nog moet kom, alreeds aan die kom is, inderdaad alreeds gekom hét. Die druppels van genade op genade hang alreeds swaar aan die dak van die hemel, swanger met belofte, is trouens alreeds besig om te val.

Ons het egter ook ’n derde modus van kennis nodig as ons nader aan ‘betekenis’ wil kom. Soms word die pad waarop ons reis vir ons te lank, word ons uitgeputte pelgrims wat moet ophou stap, en moet gaan sit. Soms soek ons naarstiglik na ’n bank, ’n sitplek langs die pad, waarop ons tog net kan gaan rus, net wéés.

Dit is hier waar die derde modus van kennis tot ons hulp kom en ons help om heel te word. Om te weet dat Iemand volledig van jou weet, is om getroos te word. ’n Mens hét troos nodig. Die suigling, huilend in sy wiegie; die grysaard wat in sy sterwensuur ’n liefdevolle hand vasklem. Hulle wat in die wêreld inkom en hulle wat die lewe verlaat – beide het troos nodig. Die begin en einde van ’n mens se lewe laat jou insien dat die behoefte aan troos deel van menswees is. Troos is vir jou onontbeerlik, elke lewensdag tussen geboorte en sterfte, of jy nou daarvan bewus is of nie. Die gehuil van die pasgeborene en die hand van die sterwende maak ’n geheimenis hoorbaar, tasbaar en sigbaar, ’n geheimenis wat vir so baie ore en oë verborge bly: die mens se behoefte aan troos. Dit wys heen na iets buite onself, iets verblydend en nuutmakend, ’n boodskap wat ons tegemoetkom soos ’n moeder die suigeling, soos ’n sterk hand wat die sterwende nie loslaat nie.¹⁵⁸

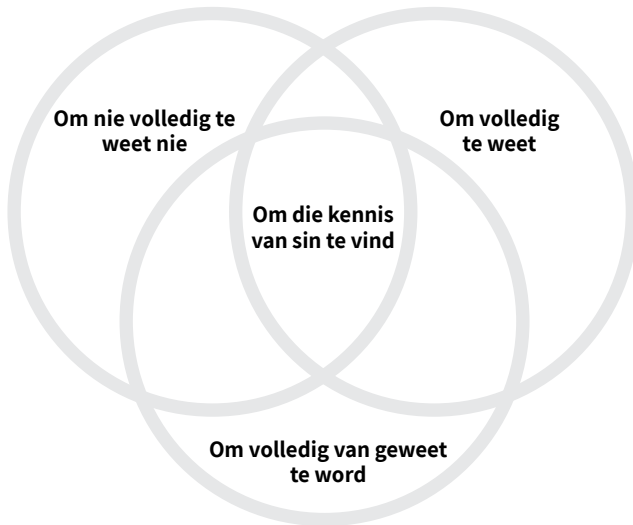
In ons soeke na sin word ons getroos deur die feit dat ons volledig geken word, selfs as en presies omdat ons nog op pad is na volle kennis, en tans in ’n staat van nie-weet-nie leef. Daar bestaan ’n onlosmaaklike verband tussen hierdie drie vorme van kennis, wat nie alleen die soeke na sin verryk en voed nie, maar trouens die ruimte aandui waar hierdie soeke kan plaasvind. Terwyl ons soek na sin, word ons voortdurend in hierdie ruimte ingetrek: van nie-weet-nie, na weet, na van-geweet-word.

Dit impliseer dat, alhoewel ons ’n roeping het om te soek na sin, in die hoop om ’n voller verstaan van sin te vind, daar tye kom waarin ons ook die sin wat ons reeds gevind het, mag vier. Ons moet nie net soek na sin nie; ons mag dit ook vier.

158 Sien Johan Cilliers, 2003, *Het God 'n Handvatsel?* 170.

Of om dit anders te stel: Daar kom tye wanneer ons mag weet dat, alhoewel ons nog nie die volle kennis van sin bereik het nie, hierdie sin óns bereik, óns ingehaal het. Die beweging word dan omgedraai – ons word nou geken, ons word nou die ruimte waar betekenis tuis kom, en ek haas my om by te voeg soos dwarsdeur hierdie boek: Dit gebeur vanweë genade, op genade.

Na my mening is sin iets wat voortdurend ‘gebeur’, in die ineenskuiwing en integrasie van die drie modi van kennis waaroor ons gepraat het en wat die struktuur van hierdie boek uitmaak. Ons sou dit as volg kon voorstel:



FIGUUR 12: Integrasie: Om die kennis van sin te vind.

Laat ons nou, ter wille van verdere verheldering, die volgende hipotese daarstel: Wat sou gebeur as een, of meer, van hierdie vorme van kennis uit die ruimte van integrasie gehaal word, en op sy eie moes staan? As die modus van nie-weet-nie byvoorbeeld beskou sou word as die enigste, losgemaak van die ander? Dan, sou ek aanvoer, sou nihilisme die logiese konsekwensie wees – “laat ons eet en drink, want môre sterf ons”.

Maar dit sou ook kon lei tot oorverhitte aktivisme, in ’n poging om tog sin te maak van die getrap op daardie trapmeul. En as jy nie soos ’n marmot op die trapmeul is nie, is jy buite, besig om die wind te jaag, in ’n poging om dit te gryp. Nóg nihilisme nóg aktivisme help ons egter na my mening in die soeke na sin. Inteendeel, wind-grypers het moeite om ’n greep op sin te kry.

En wat sou gebeur as die modus van hoop op volledige kennis van die res geskei word? Dan sou mens só futuristies ingestel raak, dat jy eintlik ontsnapkunde begin beoefen. Dan is jy nie meer tevrede met kennis, of ten minste kennis van sin in hierdie lewe nie, maar mik jy net na kennis aan die ‘anderkant’. Dan stel jy meer belang in

die 'lewe na die dood' as in die 'lewe voor die dood'. Maar, sou ek weer wou aanvoer, dan gaan jy lynreg teen die evangelie in – wat handel oor God wat hierdie lewe juis binnekom, in die persoon van Jesus. Dan word jy soos die apostels, wat bly kyk na die wolke waarin Jesus weggeneem is, sonder om te besef dat die hemelvaart nie die menswording van Jesus uitskakel nie, maar eerder onderstreep.¹⁵⁹

Om na die wolke te kyk, is nie noodwendig verkeerd nie – Bohren en sy vrou, Ehrentraut, het byvoorbeeld na die wolke gekyk, maar toe het hulle beweeg, en vinnig ook. Hulle wolke-kyk het hulle optrede gekleur, het verwagting in hulle wakker gemaak, wat hulle houding bepaal het. Vir hulle het dit nuwe betekenis gegee aan hulle gewoonte van 'om te gaan stap'.

Futuristiese ontsnapkunde – om stil te staan en na die wolke te staar – kan egter na my mening ook nie help in die soeke na sin nie. Intendeel, wolk-kykers kan die lewe misloop, en in die proses die vreugde van die ontdekking van sin in hierdie lewe, ontbeer. Wolk-kykers mag moeite ondervind om vanweë die vreugde van die lewe, op die maat van die musiek van die genade, te dans. Hulle mag dalk oor hulle eie voete struikel.

Wat sou gebeur as die derde modus, dié van om-van-geweet-te-word uit die ruimte van integrasie gehaal word? Hier, sou ek sê, sal die gevolg 'n vorm van self-stolling wees, waarin daar só aan die lewe ontsnap word, dat jy ingekrom word op jou eie lewe. Dan neem jy nie langer deel aan die universeel-menslike soeke na sin nie; leef jy nie meer in die verwagting van nuwe kennis en betekenis nie, maar sirkel jy voortdurend net rondom jouself.

As jy heeltyd rondom jouself sirkel, het jy ook nie tyd vir ander mense nie. Dan verstaan jy nie die betekenis van opoffering en diens, ter wille van ander nie.¹⁶⁰ Dan verloor jy so baie van die sin van die lewe, omdat jy nie sin gee aan die lewe van ander nie. Dan sê jy 'ek' die hele tyd, op so 'n manier, dat 'betekenis' begin en eindig met 'ek', en net maar 'ek'. Maar ... 'ek' is nie 'n eiland nie. Indien 'ek' alleen op 'n eiland is, verstaan jy nie die betekenis van 'ons' nie. 'Ek' beteken ook 'ons'. En soos ek vroeër gesê het, 'ons' het die gawe, die genade van gemeenskap ontvang.

'Ons is hier, nou.'

In klassieke teologiese terme sou hierdie voortdurende kringloop rondom jouself – of roei met jou bootjie rondom jou privaat-eiland – piëtisme genoem kon word. Dan, as jy nie besig is om te roei nie, sit jy op jou bankie langs die pad (of voor jou geliefkoosde kaggel!), en weier jy om op te staan. Dan maak jy jouself netjies toe met jou godsdienstige of moralistiese kombersie, in 'n poging om jouself warm te maak teen die koue van twyfel en die uitputting van die pelgrimstog. Dan wag jy heeltyd om opgewarm te word, om getroos te word, en vergeet jy dat ander ook warmte en troos nodig het.

¹⁵⁹ Sien Handeling 1:9-11.

¹⁶⁰ Sien ook die bespreking in Hoofstuk 2.

Weereens, na my mening: Kring-lopende piëtisme, sonder opofferende diens ter wille van die 'ons,' bied nie werklik moontlikhede om sin te skep nie. Dit eindig eerder by melankolie, wat waarskynlik die sirkel terugneem na nihilisme.

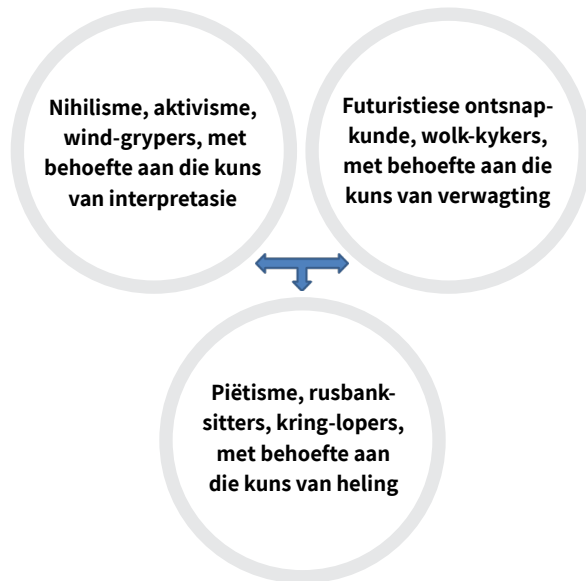
Nóg wind-grypers, nóg wolk-kykers, nóg kring-lopers het 'n goeie kans om sin te vind of te vier. Daarvoor moet hulle eerder in die ruimte van kennis-integrasie heringevoeg word, soos bo voorgestel.

Wind-grypers het nodig om die kuns van interpretasie aan te leer, dit wil sê om te besef dat die lewe uit fragmente bestaan wat (spelenderwys) soos balle in die lug gehou moet word, en wat nooit ten volle saamgevoeg kan word nie.

Wolk-kykers het behoefte aan die kuns van verwagting, dit wil sê om in te sien dat die 'toekoms' nie êrens, ver op die horison lê en wag nie, maar dat dit voortdurend in die hede inbreek – vir ons om te onderskei, met hoop.

Kring-lopers moet die kuns van heling nuut verstaan, met ander woorde dat ons geken word deur Iemand anders as onself, en dat hierdie 'om-van-geweet-te-word' troosryk bo alle woorde is, maar ook só uit genade geskenk word dat ons van ons rusbanke af kan opstaan en uit ons kringe moet uittree, om hierdie troos met ander te deel om só ook sin aan hulle lewens toe te voeg.

Weer, by wyse van 'n illustrasie:



FIGUUR 13: Disintegrasie: Om die kuns van sin te verloor.

Ek verwys na die 'kuns' van interpretasie, verwagting, en heling, en doen dit doelbewus. Hierdie vorme van kuns kan, na my mening, floreer binne 'n estetiese benadering tot die lewe, soos ek reeds in die inleiding tot hierdie boek gesuggereer het. Dit is by wyse van estetika dat ons met interpretasies kan speel, dat ons die teenwoordigheid van die toekoms in die hede kan onderskei, dat ons ons dankbare vierings van die gawes van die lewe kan inkleef – op maniere wat woorde oortref.

'Nou hier is ek' aan die einde van hierdie boek, waar ek begin het. Dit het hopelik duidelik geword dat die (her)ontdekking van die feit dat ek hier en nou is, op geen manier 'n vinnige oplossing van die lewe se kompleksiteite verteenwoordig, of 'n kortpad vir die soeke na sin, of 'n ontsnapping van die werklikheid voorhou nie. Hierdie boek is ook nie bedoel as net nóg 'n slagspreuk of selfhelp-skema of goedvoeltruuk in hierdie verband nie.

Inteendeel, dit veronderstel 'n proses, 'n lewenslange reis, 'n voortgaande worsteling met die spanning en uitdagings en frustrasies van nie-weet nie; met die vreugdes en ervarings en flitse van toekomstige-weet-in-die-hede; met die onuitspreeklike troos van om-van-geweet-te-word. Om te sê: Ek is hier, nou, kom, is nie goedkoop nie. Genade ook nie.

Immanuel Levinas het aangrypend geskryf oor hierdie ontdekking dat ek hier en nou is. Hy noem dit ons identiteit wat van die begin af in die vorm van 'n akkusatief verwoord word: Dit is ek, en hier is ek (*me voici*).¹⁶¹ Om 'ek' te wees is om op die beste plek te wees, maar dit is ook ontblotend, dikwels vreesaanjaend. Om 'ek' te wees impliseer om te begeer (*désir*), wat nie dieselfde is as om 'n behoefte te hê aan bevrediging, of bloot 'n funksionele gevolg van ons bestaan is nie. Dit handel eerder om verlange en hunkering, om 'n soort eksistensiële onrustigheid, 'n ernstige soeke en vraag. Dit sou ook beskryf kon word as eerbare magteloosheid, of, wanneer die lewe onverwagse draaie met jou maak, selfs as 'n toestand van eksistensiële duielsing.¹⁶²

So is dit. Ons weet nie alles nie, en soms kom die swart swaan ons rustige lewenspoel binnegeswem. Dan is dit tyd om op te kyk, of liever in te kyk, in ons 'ek-wees' in Christus, wat (Wie) ons toekoms nou is. Dan word dit tyd om te sê: Hier is ek, nou, in Christus – getroos op maniere waarop ek dit nie vir myself, of ander, sou kon doen nie.

So, 'nou hier is ek' aan die einde van die boek, waar ek begin het.

Nou – Ek het die genadegawe van tyd, van 'n oomblik, van oomblikke ontvang.

Hier – Ek het die genadegawe van ruimte, van hier-wees ontvang.

Is – Ek het die genadegawe van lewe, van bestaan ontvang.

Ek – Ek het die genadegawe van ek-wees, van individualiteit ontvang.

Ons – ons het die genadegawe van saam-wees, van gemeenskap ontvang.

161 Immanuel Levinas, *Une religion d'adultes*, 41.

162 Ibid., 24-41.

Ons is hier, nou.

Ek is hier, nou.

En, *solank ek hier is...*

BIBLIOGRAFIE

- Babette's Feast*. 1987. [Film]. Directed by Gabriel Axel. Norway: Danish Film Institute.
- Blixen, Karen (skuilnaam: Dinesen, Isak). 1958. *Babette's Feast*. In: *Anecdotes of Destiny*. New York: Random House.
- Boeve, Lieven. 2012. The shortest definition of religion 1-3. *The Pastoral Review*, 5(3):4-9; 5(4):4-9; 5(5):18-25.
- Boime, Albert. 2008. Gauguin's *D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?* Millenarianism and Necromancy in Fin-de-Siècle France. In: *Revelation of Modernism: Responses to Cultural Crises in Fin-de-Siècle Painting*. Londen: University of Missouri Press. 175-176.
- Breton, André. 1993. *Conversations: The Autobiography of Surrealism*. New York: Paragon House. 230-236.
- Büchner, Ludwig. 1869. *Der Mensch und seine Stellung in der Natur in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft: Woher kommen wir? Wer sind wir? Wohin gehen wir?* Leipzig: Thomas Publishing Company. 33ff.
- Campbell, Charles & Cilliers, Johan. 2012. *Preaching Fools: The Gospel as a Rhetoric of Folly*. Waco, TX: Baylor University Press. 45-48.
- Cilliers, Johan. 2019. *Timing Grace: Reflections on the Temporality of Preaching*. Stellenbosch: African Sun Media. 33ff, 61ff, Hoofstuk 2. <https://doi.org/10.18820/9781928480235>
- Cilliers, Johan. 2017. *Seeing, sighing, signing – contours of a vulnerable homiletic*. <https://doi.org/10.7833/115-0-1281>
- Cilliers, Johan. 2016. *A Space for Grace: Towards an Aesthetics of Preaching*. Stellenbosch: African Sun Media. 1ff. <https://doi.org/10.18820/9781920689940>
- Cilliers, Johan. 2013. Between Fragments and Fullness: Worshipping in the in-between spaces of Africa. *HTS Theological Studies/Teologiese Studies*, 69(2):1-6. <https://doi.org/10.4102/hts.v69i2.1296>
- Cilliers, Johan. 2012. *Dancing with Deity: Reimagining the Beauty of Worship*. Wellington: Bybel Media. 55-60, 187, 216ff, Hoofstuk 2.
- Cilliers, Johan. 2011. Fides Quaerens Pulchrum: Practical Theological Perspectives on the Desire for Beauty. *Scriptura: International Journal for Bible, Religion and Theology in Southern Africa*, 3(108):257-268. <https://doi.org/10.7833/108-0-1>
- Cilliers, Johan. 2004. *The Living Voice of the Gospel: Revisiting the basic principles of preaching*. Stellenbosch: African Sun Media. 230ff. <https://doi.org/10.18820/9781919980287>
- Cilliers, Johan. 2003. *Het God 'n Handvatsel?* Vereeniging: Cum.
- De Chardin, Teilhard. 1977. *Christianity and Evolution*. Londen: Collins.
- Edwards, Ruth B. 1988. ΧΑΡΙΝ ΑΝΤΙ ΧΑΡΙΤΟΣ (John 1.16) Grace and the Law in the Johannine Prologue, 1-14. *Journal for the Study of the New Testament*, 32:3-15. <https://doi.org/10.1177/0142064X8801003201>

- FitzGerald, Edward. 1859. *The Rubáiyát of Omar Khayyam*. 1ste Amerikaanse Uitgawe. Boston, MA: Houghton, Osgood & Company.
- Frankl, Victor E. 1947. *Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager*. 2de Uitgawe. Wene: Verlag für Jugend und Volk. 56-60.
- Gehlen, Arnold. 1986. *Urmensch und Spätkultur. Philosophische Ergebnisse und Aussagen*. Wiesbaden: Aula. 66ff.
- Hart, David B. 2003. *The Beauty of the Infinite: The Aesthetics of Christian Truth*. Grand Rapids, MI: WM. B. Eerdmans. 15.
- Josuttis, Manfred. 1998. Identität und Konversion. In: Dietrich Stollberg (red). *Identität im Wandel in Kirche und Gesellschaft*. Goettingen: F.S. Richard Riess. 117-118, 126.
- Jüngel, Eberhard. 1979. *Geistesgegenwart, Predigten II*. München: Kaiser. 240.
- Kearney, Richard. 2004. An Interview with Richard Kearney, "Facing God". *Journal of Philosophy & Scripture*, 1(2):1-10.
- Kierkegaard, Søren. 1985. *Philosophical Fragments/Johannes Climacus*. Vertaal deur Edna & Howard Hong. Princeton, NJ : Princeton University Press. 55.
- Kierkegaard, Søren. 1967. *The Concept of Dread*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 77-81.
- Lévi, Eliphas. 1854. *Dogme et Rituel de la Haute Magie* (Transcendental Magic: Its Doctrine and Ritual). Vertaal deur Waite, Arthur E. 1896. <https://bit.ly/2BHVauI>; <https://bit.ly/3dLIXO0>
- Levinas, Immanuel. 1978. Une religion d'adultes. In: *Het menselijk gelaat: essays van Emmanuel Levinas*. Vertaal deur Otto de Nobel & Ad Peperzak. Baarn: Ambo/Anthos. 24-41.
- Lewis, Clive S. 1955. *Surprised by Joy. The Shape of My Early Life*. New York: Harcourt Brace.
- Luther, Henning. 1992. *Religion und Alltag: Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart: Radius-Verlag. 160-161, 167-172, 175, 180-182.
- Luther, Martin. 2016. *Pastoral Writings. The Annotated Luther Series*, 4:43. Philadelphia, PA: Fortress Press.
- Luther, Martin. 1883. 1521, Andere, Grund und Ursach. *Die Weimarer Ausgabe*, 7(336):31f. Weimar: Böhlau-Verlag.
- Luther, Martin. 1883. 1518, Disputatio Heidelbergae habita. *Die Weimarer Ausgabe*, I(354). Weimar: Böhlau-Verlag.
- MoMA Learning. 2020. *Bicycle Wheel: Marcel Duchamp*. <https://mo.ma/2XvfTDJ>
- Nietzsche, Friedrich. 1973. Die fröhliche Wissenschaft (1882). *Nietzsche (KGA)*, 5(2):201.
- Pattison, Stephen. 2007. *Seeing Things: Deepening Relations with Visual Artefacts*. Londen: SCM Press. 1. <https://doi.org/10.2752/175183408X328389>
- Picasso, Pablo. 1946. *La Joie de Vivre*. [Skildery]. Antibes, Frankryk: Musée Picasso.
- Rossouw, Hennie W. 1984. *Die Sin van die Lewe*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers. 27ff.
- Schoeman, Chris. 2013. *The Historical Karoo: Traces of the Past in South Africa's Arid Interior*. Kaapstad: Zebra Press. 8-9.
- Seekamp, Kristina. 2005. Unmaking the Museum: Marcel Duchamp's Readymades in Context: Bicycle Wheel. *Tout-Fait: The Marcel Duchamp Studies Online Journal*. <https://bit.ly/2MEIuAd>

- Serres, Michel. 1987. *Statues: The Second Book of Foundations*. Parys: Editions François Bourin. 226.
- Shackelford, George & Frèches-Thory, Claire (reds). 2004. *Gauguin Tahiti: Exhibition Catalogue*. Boston, MA: Museum of Fine Arts Publications. 168.
- Taleb, Nassim N. 2007. *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House. 136-140.
- The Museum of Modern Art. 2020. *Art and artists. Marcel Duchamp. Bicycle Wheel*. <https://www.moma.org/collection/works/81631>
- Thomas, Dylan. 1952. *The Poems of Dylan Thomas*. New York: New Directions Publishing.
- Van Ruler, Arnold A. 1975. *De meeste van deze is de Liefde. Het hart omvat de dingen en heeft ze lief*. Den Haag: Van Stockum. 83.
- Weyel, Birgit. 2007. Predigt und Alltagskunst. Wilhelm Genazino und der poetische Blick auf das Leben. In: Gräb, Wilhelm, Hermann, Jörg, Kulbarsch, Lars, Metelmann, Jörg & Weyel, Birgit (reds). *Religion – Ästhetik – Medien. Band 2. Ästhetik und Religion. Interdisziplinäre Beiträge zur Identität und Differenz von ästhetischer und religiöser Erfahrung*. Frankfurt: Peter Lang GmbH. 209-211.
- Wikiquote. 2020. *Monty Python's The Meaning of Life*. <https://bit.ly/3h2o6qD>
- Wilson, Earl. 1968. *How Small We Are, How Little We Know*. [Lied]. Glamorous-Music Inc.

In sy bekende en veel-geliefde poëtiese styl, neem Johan Cilliers sy pen soos 'n wandelstok op, stap hy voor en nooi hy sy lesers op 'n reis. Op weg ondersoek hy die landskap van die betekenis van die lewe deurdat hy by drie plekke verwyl: waar ons vandaan kom; wie ons is; en waarheen ons op pad is. Die genade vir die mensdom wat hy in hierdie ruimtes vind, is baie tydlig, gegewe die Covid-19-pandemie, aangesien mense nou meer as ooit hunker na betekenis, en behoefte het aan die troosryke boodskap van God se genade. Hierdie boek, sy derde in 'n trilogie oor genade, is weereens 'n belangrike teologiese, sowel as estetiese prestasie.

Cas Wepener

Professor in Praktiese Teologie, Universiteit Stellenbosch

Hierdie boek is 'n rykdom van skoonheid, en loop oor van wysheid en die kuns om na sin in die lewe te soek. Dit is gedurende die grendeltyd van die Covid-19-pandemie geskryf, en bied aan ons die Skrif, teologie, en kuns as noodsaaklike reisgenote in die lewenslange proses om sin uit die lewe se tragedies en vreugdes te maak. Cilliers is 'n homileet en praktiese teoloog, 'n leraar, navorser, onderwyser en prediker, lewensmaat en pa, wat weet dat woorde alleen nooit genoeg is nie – ons het die genade van God nodig wat in oorvloed aan ons geskenk word, verhale uit die Skrif wat met goddelike lig deurdrenk is, verstand en hart, prente en preke wat ons verbeelding en hoop wakkermaak. Koop hierdie boek nou, en lees dit oor en oor.

Dawn Ottoni-Wilhelm

*Brightbill Professor in Prediking en Aanbidding,
Bethany Teologiese Seminarie, Richmond, Indiana, VSA*



Johan Cilliers is Emeritus Professor in Homiletiek en Liturgiek, 'n voormalige hoof van die Departement Praktiese Teologie en Missiologie aan die Universiteit Stellenbosch, 'n voormalige voorsitter van die Prakties-Teologiese Werkgemeenskap van Suid-Afrika, asook voormalige president van *Societas Homiletica* (die internasionale vereniging vir Homiletiek). Hy het sy teologiese opleiding aan die Universiteit Stellenbosch, asook die Karl Rupprecht Universiteit in Heidelberg, Duitsland, ondergaan. Hy het al as gasdosent opgetree by die Universiteit van Umeå (Swede), die Universiteite van Leipzig, Hamburg, Würzburg, Humboldt/Berlyn (Duitsland), die Universiteit van Basel (Switserland), asook die Vrije Universiteit (Nederland). Hy het al meer as 120 akademiese artikels in geakkrediteerde tydskrifte die lig laat sien, asook 23 populêre godsdiens-tige boeke, benewens 14 akademiese monografieë, onder andere oor prediking, liturgie en estetika. Twee van sy boeke is in Koreaans en Duits vertaal en gepubliseer.

